UNITED STATES
HOLOCAUST
MEMORIAL
MUSEUM

Ukrainian Museum-Archives of Cleveland
Displaced Persons Camp Rare Book Collection

Item in Public Domain or an Orphan Work:

The United States Holocaust Memorial Museum Library respects the copyright and other intellectual property rights associated with the materials in its collection and makes good faith efforts to locate copyright owners. According to the Library's knowledge, the Library may make this title publicly available for reasons including but not limited to: the title is in the public domain or the title is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact the USHMM Library by phone at 202-479-9717, or by email at reference@ushmm.org.

~~6-71~~ 2904

ПРАПОРИ ДУХА

Життя і творчість О. Теліги

Видавництво «СУРМА»

На чужині 1947

Прапори духа

Життя і творчість Олени Теліги

Впорядкував
О. ЖДАНОВИЧ

НА ЧУЖИНІ
1947

В П'ЯТИЛІТТЯ ГЕРОЙСЬКОЇ СМЕРТИ
ПОЕТКИ — РЕВОЛЮЦІОНЕРКИ.

ВІД ВПОРЯДЧИКА.

В пятиліття смерти Олени Теліги, неповторної постаті нашої історії, вдається оце збірним зусиллям випустити в світ Збірник, що обіймає її літературну спадщину та біографічні матеріяли.

Само собою зрозуміло, що Збірник не обіймає всіх творів сл. п. Поетки. Багато з них загинуло в київському Ґештапо, а решта в наслідок воєнних дій. Те саме треба сказати про листування та знимки. Але й з того, що збереглося тут дещо бракує, бо не було змоги в повоєнних обставинах все роздобути. Колись в кращих умовинах прийде час на повніше видання.

Ще кільки слів про вміщені тут твори Олени Теліги.

Поезії, міщені тут (ледве 33) всі уже колись друковані. Але за життя поетки їх було друковано більше та нема змоги тепер всі віднайти. Друковані тут поезії мають свою історію: 32 з них були свого часу (1940) вибрані самою поеткою і призначені для видання окремою збіркою, яка не вийшла завдяки, такби мовити, солідності авторки, що хотіла дати більше віршів недрукованих, аніж їх тоді мала.

Рукопис її поезій загинув в київському Ґештапо, а цей вибір що випадково в часі арештів був при впорядчикові, пройшов довгий шлях: з Києва помандрував на Волинь і тут був переданий сл. п. проф. А. Баранівському, що мав його видати в партизанській друкарні. В бою з большевицькою бандою А. Баранівський загинув, але течки з його паперами не було при ньому. Селяни її зберегли й передали Командувачеві УПА от. Т. Бульбі, що їх 1943 року передав знов впорядчикові цього Збірника.

Далі вибір з поезій перейшов крізь німецький концентраційний табор і після упадку Німеччини став джерелом збірочки «Душа на сторожі», що вийшла 1946 року у Видавництві «Культура».

Друковані прозові речі зібрав Вп. п. О. Л., а рукописи недрукованих та деяких друкованих врятував Вп. п. інж. Тимчук, якому свого часу передав був їх Вп. п. Улас Самчук, у якого вони були залишені сл. п. Михайлом Телігою, в переїзді через Рівне до Києва.

Про кожний з вміщених в Збірнику прозових творів треба сказати слідуюче:

Або — або (фрагмент). — Один з ранніх і одинокий друкований прозовий літературний твір Олени Теліги. Поза цим автобіографічним фрагментом поетка літературною прозою не займалась.

Якими нас прагнете — стаття написана в Варшаві, друкована у «Вістнику» в жовтні 1935.

Сліпа вулиця. (Огляд жіночої преси). Реферат, читаний в люму 1938 року в Українській Студентській Громаді в Варшаві, а згодом друкований у «Вістнику».

З нових книжок. Рецензія Олени Теліги, написана для одного з краківських журналів зимою 1940 року в Кракові, друкованою не була, бо журнал, що видавався тим самим «Українським Видавництвом», накладом якого вийшла рецензована повість, — не міг містити неґативної рецензії з комерційних причин. Редактор журналу одначе, вповні думку рецензентки поділяв.

Книжка духова зброя. Стаття написана в Кракові 1940, або 1941. р.

Вступне слово на Академію в честь Гетьмана Івана Мазепи — читане було авторкою в Криниці в липні 1940 року. Публікується вперше.

Партачі життя — реферат написаний під весну 1941 року в Кракові й виголошений в Краківській «Просвіті».

Відозва Краєвої Екзекутиви ОУН на ЗУЗ — написана Оленою Телігою на доручення Референтури Пропаґанди КЕ в кілька днів по житомірській траґедії 1941 року.

Братерство в народі — стаття начисана в Рівному (жовтень 1941) перед виїздом до Києва. Друкована тодіж в часописі «Волинь», а згодом в «Літаврах».

Прапори духа — стаття написана в Рівному 1941 під враженням зустрічі з посовєтською дійсністю. Друкована в «Волині» та «Літаврах».

Останній лист — з Києва до п. О. Л. в Празі. Прізвища живих осіб зі зрозумілих причин випущені й зазначені лише криптонімами.

Поезії

РАДІСТЬ.

Ой, не знаю, що це за причина —
Перехожу обережно вулицю,
І весь час до мене радість тулиться,
Як безжурний вітрогон — хлопчина.

До міського руху ми не звикли,
А хлопчина рветься, як метелиця,
Ніби поле перед нами стелиться,
Ніби зникли авта й мотоцикли.

І сама я на ногах не встою,
Пролітаю між людьми похмурими,
Козачка вдаряю попід мурами —
Бо хлопчина не дає спокою.

*
* *

Я руці, що била — не пробачу —
Не для мене переможний бич!
Знай одно: не каюсь я, не плачу,
Ні зітхань не маю, ні злоби.
Тільки все у гордість замінила,
Щоб тобою дихало й цвіло,
А її тверда й холодна сила
Придушила тепле джерело.
Але навіть за твою шпіцруту
Стріл затрутих я тобі не шлю,
Бо не вмію замінять в отруту
Відгоріле соняшне — «люблю».

ЛІТО.

Топчуть ноги радісно і струнко
Сонні трави на вузькій межі.
В день такий — віддатись поцілункам!
В день такий цілим надхненням жить!
П'яним сонцем тіло налилося,
Тане й гнеться в ньому, мов свіча, —
І тремтить схвильоване колосся,
Прихилившись до мого плеча.
В сотах мозку золотом прозорим
Мед думок розтоплених лежить,
А душа вклоняється просторам
І землі за світлу радість — жить!
І за те, що стільки уст палило
І тягло мене вогнем спокус,
І за те, що замінить не сила —
Ні нащо — твоїх єдиних уст!

ПОВОРОТ.

Це буде так: в осінній день прозорий
Перейдемо ми на свої дороги.
Тяжке змагання наші душі зоре,
Щоб колосились зерна перемоги.

І те, що мрією було роками,
Все обернеться в дійсність і можливість —
Нам буде сонцем кожний кущ і камінь
У ці хвилини гострі і щасливі!

Подумать тільки: наші села й люди,
А завтра прийдемо — до свого міста!
Захоплять владно зголоднілі груди
Своє повітря — тепле та іскристе.

Та звідкись сум зловіщий вітер вишле,
Щоб кинуть серце у крижаний протяг:
Усе нове . . . і до старої вишні
Не вийде мати радісно напроти . . .

Душа з розбігу стане на сторожі,
Щоб обережно, але гостро стежить
Всі інші душі — зимні чи ворожі
І всі глибокі поміж ними межі.

І часто серце запалає болем,
А щось гаряче аж за горло стисне,
Коли над рідним, тим же самим полем
Зависне інша, незнайома пісня.

Чекає все: і розпач і образа,
А рідний край нам буде — чужиною.
Не треба смутку! Зберемось відразу,
Щоб далі йти — дорогою одною.

Заметемо вогнем любови межі.
Перейдемо у брід бурхливі води,
Щоб взяти повно все, що нам належить,
І злитись знову зі своїм народом.

*
* *

Сьогодні кожний крок — хотів би бути вальсом.
Не студить вітер уст — зігрівся коло них.
І радісно моїм тонким, рухливим пальцям
Торкатись інших рук — і квітів весняних,
Любов — лише тобі. А це її уламки,
Це через край вино! В повітря квіт дерев!
Це щастя, що росте в тісних обіймах рамки
Закритої луші і рамку цю дере!
Щоб зайвину свою розсипати перлисто:
Комусь там дотик рук, комусь гарячий сміх.
Ось так приходить мент, коли тяжке намисто
Перлинами летить до випадкових ніг.

*
* *

Моя душа й по темнім трунку
Не хоче слухатись порад,
І знову радісно і струнко
Біжить під вітер і під град.
Щоб заховавши мудрий досвід
У скринці без ключа і дна,
Знов зустрічати сірий розсвіт
Вогнем отрути чи вина.
Щоб власній вірі непохитній
Палить лямпаду в чорну ніч
І йти крізь січні в теплі квітні
Крізь біль розлук — у радість стріч.

МУЖЧИНАМ.

Не зірвуться слова, гартовані, як криця
І у руці перо не зміниться на спис.
Бо ми лише жінки. У нас душа криниця
З якої ви п'єте: змагайся і кріпись!
І ми їх даємо не у залізнім гимні,
У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць.
Бо швидко прийде день і у завісі димній
Ви зникнете від нас, мов зграя вільних птиць.

Ще сальви не було, не заревли гармати,
Та ви вже на ногах. І ми в останній раз
Все, що дає життя іскристе і багате,
Мов медоносний сік збираємо для вас.
Гойдайте ж кличний дзвін! Крешіть вогонь із кремнів!
Ми ж радістю життя вас напоївши вщерть —
Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

СУЧАСНИКАМ.

«Не треба слів! Хай буде тільки діло!
Його роби — спокійний і суворий,
Не плутай душу у горіння тіла,
Сховай свій біль. Зломи раптовий порив»
Але для мене — у святім союзі:
Душа і тіло, щастя з гострим болем.
Мій біль бренить, зате коли сміюся —
То сміх мій рветься джерелом на волю!
Не лічу слів. Даю без міри ніжність.
А може в цьому й є моя сміливість:
Палити серце — в хуртовині сніжній,
Купати душу у холодній зливі.
Вітрам й сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там де треба — я тверда й сувора.
О, краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жадний ворог.

ВЕЧІРНЯ ПІСНЯ.

За вікнами день холоне
У вікнах — перші вогні . . .
Замкни у моїх долонях
Ненависть свою і гнів!
Зложи на мої коліна
Каміння жорстоких днів,
І срібло свого полину
Мені поклади до ніг.
Щоб легке, розкуте серце
Співало, як вільний птах,
Щоб ти, найміцніший, сперся,
Спочив на моїх устах.
А я поцілунком теплим
Мягким, мов дитячий сміх,
Згашу полумяне пекло
В очах і думках твоїх.
Та завтра, коли простори
Проріже перша сурма —
В задимлений, чорний морок
Зберу я тебе сама.
Не візьмеш плачу з собою —
Я плакать буду пізніш!
Тобі ж подарю зброю:
Цілунок гострий, як ніж.
Щоб мав ти в залізнім свисті
Для крику і для мовчань —
Уста рішучі, як вистріл,
Тверді, як лезо меча.

ЧОЛОВІКОВІ.

Не цвітуть на вікні герані —
Сонний символ спокійних буднів.
Ми ввесь час стоїмо на грані
Невідомих шляхів майбутніх.

І тому, що в своїм полоні
Не тримають нас речі й стіни,
Ні на день в душі не холоне
Молодече бажання чину.

Що нам щастя солодких звичок
У незмінних обіймах дому —
Може завтра вже нас відкличе
Канонада грізного грому.

І напружений погляд хоче
Відшукати у тьмі глибокій,
Блискавок фанатичні очі,
А не місяця мрійний спокій.

ЖИТТЯ.

Василеві Куриленкові.

Зловіщий брязкіт днів, що б'ються на кавалки,
І жах ночей, що затискають плач,
Ти зраджений життям, яке любив так палко
Відчуй найглибше, але все пробач.
Здається падав сніг? Здається буде свято?
Розквітли квіти? Зараз, чи давно?
О, як байдуже все, коли душа зімята,
Сліпа, безкрила — сунеться на дно.
А ти її лови, тримай, тягни на гору!
Греби скоріше — і пливи, пливи!
Повір: незнане щось у невідому пору
Тебе зустріне радісним — живи!
Тоді заблисне сніг, зашепотіють квіти
І підповзуть, мов нитка провідна.
Ти приймеш знов життя і так захочеш жити
Його пізнавши глибоко, до дна.

ЛИСТ.

Л. Мосендзові.

Ти б дивувався: дощ і пізня ніч,
А в мене світло і вікно наростіж.
І знов думки і серце у вогні,
І гостра туга — у невпиннім зрості.

Твоє життя — холодний світлий став,
Без темних вирів і дзвінких прибоїв,
І, як мені писать тобі листа
І бути в нім — правдивою собою?

Далеко десь горить твоя мета,
В тяжких туманах твій похмурий беріг,
А поки — спокій, зимна самота
І сірих днів — тобі покірний шерег.

А в мене дні — бунтують і кричать,
Підвладні власним, не чужим законам
І тиснуть в серце вогнену печать,
І значать все — не сірим, а червоним.

Бувають дні — безжурні юнаки
Вбігають швидко, в дикім перегоні,
Щоб цілий світ блискучий і п'янкий
Стягнути звідкись — у мої долоні.

На жовтій квітці декілька краплин —
Ясне вино на золотавім лезі
І плине в серце найхмільніший плин:
Далекий шум незроджених поезій.

Буває час: палахкотять уста,
Тремтить душі дзвінке роздерте плесо,
Немов хтось кинув здалека листа
І кличе десь — без підпису й адреси . . .

Життя кружляє на вузькій межі
Нових поривів, таємничих кличів
І видаються зайві і чужі
Давно знайомі речі і обличчя.

В осяйну ж мить, коли останком сил
День розливає недопите сонце,
Рудим конем летить за небосхил
Моя душа в червоній амазонці.

І вже тоді сама не розберу,
Чи то мій біль упав кривавим птахом,
Чи захід сонця заливає брук . . .
Для тебе ж захід — завжди тільки захід!

Чергують ночі — чорні і ясні —
Не від вогню чи темряви безодні,
Лише від блиску спогадів і снів —
Усіх ударів і дарів Господніх.

І в павутинні перехресних барв
Я палко мрію до самого рання,
Щоб Бог зіслав мені найбільший дар:
Гарячу смерть — не зимне умирання.

Бо серед співу неспокійних днів
Повз таємничі і вабливі двері
Я йду на клич задимленних вогнів —
На наш похмурий і прекрасний беріг.

Коли ж зійду на каменистий верх
Крізь темні води й полумяні межі —
Нехай життя хитнеться й відпливе,
Мов корабель у заграві пожежі.

БЕЗСМЕРТНЕ.

Упало світло ліхтарів
На день конаючий і тихий,
Та перед смертю він зустрів
Посмертні свічі — дивним сміхом.
І мабуть кожен з нас відчув
Той сміх, як переможну силу,
Як перенесену свічу
За межі схилу.
І це тому, я, мов у сні,
Пішла серединою вулиць
І очі зустрічні, ясні
Не глянули, а розчахнулись!
Та я минала всі вогні,
Мов світло не своєї брами,
Бо чула: ждане довгі дні
Вже йде з безсмертними дарами.

НЕПОВТОРНЕ СВЯТО.

Гарячий день — і враз достигне жито
І доп'яніють обважнілі грона.
Він ще незнаний, ще непережитий
Єдиний день — мого життя корона.
І що це буде — зустріч, чин, екстаза?
Чи дотик смерти на одну хвилину?
Душа дозріє, сповниться відразу
Подвійним смаком — меду і полину.
А дивне серце — п'яне і завзяте
Відчує певність, мов нехибну шпаду.
Мій день єдиний! Неповторне свято!
Найвищий шпиль — і початок до спаду!

ВІРНІСТЬ.

Від сонця свят і непогоди буднів,
Щоб не змінилися безцінні фарби,
В твою скарбницю я складаю скарби
Які дає мені — моє полудне.

Скарбницю ту ти залишив безжурно,
А я сховала у глибокий спокій,
Де інших пристрастей рвучкі потоки
Її не змиють у годину бурну.

Приходять люди й золоті пориви
Дають за скарби, що господар кинув, —
Та я не хочу за найвищу ціну
Віддати те, чим володіє Привид.

Так часом хтось у невимовній вірі,
Яку не вбити ні рокам, ні втомі —
Пильнує квіти у порожнім домі
І сум кімнат самітним кроком мірить.

Перед вікном — шумлять, шумлять тополі
І захід сонця — мов кривава рана,
А на столі розкрита книжка Пана,
Що може не повернеться — ніколи.

БЕЗ НАЗВИ.

Д. Д.

Не любов, не примха й не пригода, —
Ще не всьому зватися дано!
Ще не завжди ж у глибоких водах
Відшукаєш непорушне дно.

І коли Твоя душа воскресла
Знову мчиться у осяйну путь,
Не питай чиї надхнені весла
Темний беріг вміли відштовхнуть.

Не любов, не ніжність і не пристрасть,
Тільки серце — збуджений орел!
Пий же бризки, свіжі та іскристі
Безіменних, радісних джерел!

ПОДОРОЖНІЙ.

Ти — тільки випадковий подорожній
На запашнім, заквітчанім шляху.

Л. Могилянська.

I.

Відпочинеш і підеш знову.
Щож, заходь до мойого дому,
Щоб вином моїм рубіновим
Затопити дорожню втому.
Гостре щастя, раптовним блиском
Мою душу до дна пропалить:
Не чужий ти, а свій і близький,
Цеж на тебе я так чекала.
В день звичайний розквітне свято,
Мов бузок запашний у січні,
І кохання, легке й крилате,
Я запрагну змінить у вічність.

—

Ти відходиш вже? Щож, не плачу.
Не сумуй і ти, подорожній.
Хтось незнаний нам шлях призначив
І покинуть його не можна.
Біль зламаю, а сльози витру.
В зимну ніч, не твої дороги
Тільки сміх мій весняним вітром
Буде бігти — тобі невздогін.

II.

Догоряє, попеліє дивне щастя . . .
Зажурився день — замріяний і млистий,
А думки мої, натхнені та квітчасті,
Опадають вересневим, жовтим листям . . .
Ось пішов собі звичайний подорожній.
Більш нічого. Навіть плакати не смію.
Тільки в душу безборонну і порожню
Сум летить непереможним, чорним змієм.
Прийдуть люди — не чужі, не випадкові, —
Буду жити і сміятися, як досі,
Хоч життя мого весняну, світлу повінь
Надпила у перший раз — холодна осінь.

III.

Ох, чомуж це серце б'ється молотом,
А уста мої — розквітла китиця?
І чому це полумям і золотом
Кожна річ в моїй кімнаті світиться?
Повернувся, хоч тебе й не кликала.
А слідом весна моя, заблукана.
І згорають у вогні великому
Всі закони, що були розлукою.
Знову осінь утікає злякано
Під травневою рясною зливою:
Перший раз сьогодні я заплакана,
Не сміюся, бо така щаслива я.
Залишайся. Щастя вип'ю келихом,
Однаково, чи своє, чи вкрадене.
Буде шлях тобі без мене — скелистим,
А життя моє без тебе — зрадою.

ВІДПОВІДЬ.

О, так, я знаю, нам не до лиця
З мечем в руках і з блискавками гніву,
Військовим кроком, з поглядом ловця
Іти завзято крізь вогонь і зливу.
Миж ваша пристань — тиха і ясна,
Це кораблями — ваші збиті крила . . .
Не Лев, а Діва наш відвічний знак,
Не гнів, а ніжність наша вічна сила.
Та ледве з ваших ослабілих рук —
Сповзає зброя ворогам під ноги,
Спиває ніжність легендарний крук —
Жорстокий демон бою й перемоги.
І рвуться пальці, довгі і стрункі
Роздерти звички, мов старі котари,
Щоб взяти зброю з вашої руки
І вдарить твердо там, де треба вдарить.
Та тільки меч — блискучий і дзвінкий,
Відчує знову ваш рішучий дотик, —
Нам час розгорне звиклі сторінки:
Любов і пристрасть . . . Ніжність і турботи.

П'ЯТИЙ ПОВЕРХ.

(Еміґрантське).

Так, завтра зрання таж незмінна пісня,
Все теж життя бездомних волоцюг,
І ще твердіше, ще міцніше стисне
Тяжких турбот ржавіючий ланцюг.

Та прийде вечір — завтра, чи позавтра,
Забувши втому, я не буду йти,
Я буду бігти й обминати авта —
На п'ятий поверх, де чекаєш ти.

І невідмінно — березень, чи грудень —
Все теж питання й відповідь: «на днях».
Все таж потіха: «Може якось буде»,
Все также в мозок — найгостріший цвях.

Та ось вже ніч. І на руці твій дотик.
Ясніє зір, відпочиває слух —
І так безжурно скинуті турботи,
Як з голови мій чорний капелюх.

І покій наш — це передпокій неба,
І у казки я вірю знов і знов,
Бо в хмарах місяць, мов у піні лебідь,
Перепливає просто у вікно.

Ти знов веселий і юнацьким кроком
Обходиш покій — тут — і знову там.
«Буенос Айрес»! «Африка»! «Марокко»!
Так легко й дзвінко вимовлять устам!

— — — — — — — —

Палить сонце, дощі, вітри,
У пісках поринає крок,
Серед ночі зловіщий крик
Залітає до нас в шатро.

«Відпливаймо»! — Беру весло!
«Небезпека»? — Не зложу рук!
Все разом — і добро і зло,
Все удвох — і пісок і брук!

— — — — — — — —

А завтра зрання таж незмінна пісня,
Все також набік чорний капелюх
І аж до ночі не спаде, не звисне
Тяжких турбот ржавіючий ланцюг.

ЧУЖА ВЕСНА.

Десь цілком недалеко засліплює світло,
Десь ридають трамваї і мучаться авта,
Але тут, в синіх сутінках, тиша заквітла,
А за сонними вікнами блимає нафта.
Я піду, як звичайно, порожнім провулком,
Бо мене обійматиме — вітер весняний
Мої кроки і серце застукають гулко
І тебе я спіткаю, як завжди, незнаний.

Ти не з мого запеклого, тьмяного краю,
І тобі не розплутать заплутані межі —
Тільки подмухів теплих розбещена зграя
Все б хотіла спалить у весняній пожежі!
Та потім, серед ночі, в маленькій кімнаті
Може мріяти будеш про радісну близькість.
Тільки я мушу твердо й безжалісно знати,
Що не зродиться полумя з вогнених блисків.

*
* *

Розцвітають кущі ясміну —
Грає сонце в височині.
Чи зустріну, чи не зустріну?
Чи побачу тебе, чи ні?
І куди б скерувати кроки,
Щоб тебе я могла знайти?
Тільки бачу — іде високий,
Придивляюсь, чи тож не ти?
І не вітряно і не хмарно —
Все заповнить весняний сміх!
Цілий день я проброжу марно
Не зустрівши очей твоїх.
Та зате серед ночі любий,
В весняному мойому сні —
Поцілуєш мої ти губи,
І щось тихо шепнеш мені . . .

ТАНҐО.

І знов з'єднались в одну оману
О, дивне танґо, — і сум і пристрасть.
Пливу на хвилях твого туману
Згубила керму, спалила пристань!
І б'ється серце, і гнеться тіло,
В твоїм повільнім і п'янім вирі —
Блакитне сонце мені світило,
А буде чорне, а може й сіре . . .
Чекає прірва на кожнім схилі —
Та сум і пристрасть манять так п'яно.
Пливти все далі, віддавшись хвилі,
Та завтра, вранці, під перший промінь
Зрадливе танґо, твого туману.
Мені не пристрасть туманна сниться —
Зоріє ясно в чаду і втомі,
О, світла ніжність, твоя криниця.

КОЗАЧОК.

Кожний крок — сліпуча блискавиця,
А душа — польовий буйний вітер.
Розгоряються уста і лиця
Неспокійним пурпуровим квітом.
Не піймаєш! Я — вогонь, я — вихор,
А вони спинятися не звикли!
Але раптом усміхнуся тихо
І в очах моїх заграє виклик.
А душа, розбещеністю п'яна
Вип'є туги золоту отруту.
О, злови мене, злови, коханий,
Я так хочу біля тебе бути!
Бачиш — стіни зникли, мов примари!
Трави лізуть нам під закаблуки —
А над нами — рожевіють хмари!
Перед нами — зеленіють луки!
Тільки зловиш — радісно і вюнко
Закручу тебе звитяжним рухом,
А з орхестри бризне поцілунків
Весняна, бурхлива завірюха!

СОНЯШНИЙ СПОГАД.

Василеві К.

I.

Мій чорний день хитнувся і розтанув
Гарячим сонцем спалений згори.
Це знову ти, ніколи не коханий
І завжди близький, спогадом гориш.

Ось я вдихнула чудодійний розчин
Ясного сміху, промінястих слів,
І знов вернула на поля і площі
Своїх давно перейдених шляхів . . .

Де не було примар на виднокрузі,
Де не терезах вірної ваги,
Так, як тепер, моїх не певних друзів
Не відтягали — певні вороги.

II.

День липневий жовто-червоний,
І дзвінкий, мов веселий рій!
Чиж не молодість наша дзвоном
Розліталась від наших мрій?
У воді швидкі перегони,
Відпочинок на межах піль.
Чиж не молодість наша дзвоном
Ударяла у срібло хвиль?
І від сонця цілком бронзові
Заблукавши в зелену тінь
Ми звірялись собі в любови . . .
До героїв і до богинь.

III.

Деж ти смієшся, думаєш і ходиш
З незмінним сяйвом в соняшних очах?
Мій любий хлопче, знов нагрілись води
І спіє липень в теплих овочах!

*
* *

Ніч була розбурхана і тьмяна
Вітер грав і рвав напнуті струни.
Я пила самітно, аж до рана
Темну розпач — найгіркіший трунок!

А над ранком, зором помертвілим
Розгорнувши спопелілий морок —
Віднайшла я непоправний вилом
На землі, на небі і в просторах.

Та в душі, як день слабий і сірий,
Прокидалась втіха блідолиця,
Щоб навчать мене нової віри:
У житті нічому не молиться.

ЧОРНА ПЛОЩА.

I.

Це ввижається в ніч, ледве змучена память
Божевільних думок від вогню не хоронить
І вони закипають, іскряться снопами,
Щоб пізніше застигнути — сріблом на скронях.
Тільки вранці, як вітер полоще
Звислі руки дерев і пропалені чола —
Я лишаю її, чорну, стиснуту площу,
І вихожу у світ — з синім небом довкола.

II.

Сірий натовп, похмурий натовп,
І не очі, а темна муть.
Хтось зігнувся — камінь підняти,
Хтось зірвався — мене штовхнуть.
А один сковзнув по асфальті
І в лице мені засвистав.
Вчора він — цілував мої пальці,
А хотів цілувать уста.
Сміх жіночий злорадо тріснув
І у горлі здусив мій клич.
Якжеж душно і якжеж тісно
В оливяних кліщах облич!
Підгинаються, в'язнуть ноги . . .
Очі п'ють безпросвітну тьму . . .
Мить одна — і безсилий стогін
Розколише застиглу муть.

III.

Мужні пальці торкнулись рук,
Хиже серце — забилось поруч.
Знову тіло — напнутий лук,
Гостра радість — стрілою вгору.
Відсахнулась на мить юрба,
Покотилось по ній потоком:
Не чіпати лише раба,
А такого — цілити в око!
На чолі твоїм темний знак,
Кров червона тече струмками
Та тепер я за двох міцна,
І за двох піднімаю камінь.
Не загинеш! За муром день
Ллється з неба вином гарячим
І життя не стоїть, а йде
З гострим сміхом і гострим плачем.

Олив'яне лице юрби
Згине в сонці і блискавицях —
Тільки вітер нас буде бить,
По звитяжних, щасливих лицях!

*

* *

Махнуть рукою! Розіллять вино!
Гей крикне хтось, хай буде завірюха, —
Ах, як я хочу віднайти вікно
У сірім мурі одностайних рухів!
А в тім вікні нехай замерехтить
Чиєсь обличчя — вперте і сміливе,
Щоб знов життя — на довго чи на мить —
Розколихалось хвилею припливу.
Щоб погляд чийсь, мов трунок дорогий,
Переплеснувся найсвітлішим плином,
Де очі інших, очі ворогів
Не домішали яду, чи полину.
І в душній салі буде знов рости
Така дитинна й божевільна мрія:
Що задля мене, хтось зуміє йти
Крізь всі зневаги — так, як я умію!

НАПЕРЕДОДНІ.

Олегові Ш.

I.

Коли приходиш ніжний і шумкий,
І дзвоном слів перетинаєш спокій,
Мені здається, весняних потоків
Пливуть бурхливі і ясні струмки.

Тоді вдаряють спінені думки
У таємничість непочатих років,
Куди пірве твої юнацькі кроки
Далекий шлях — тривожний і струмкий.

Так радісно тримать мої долоні
У цій кімнаті, де в низькім поклоні
Схилились айстри на овальний стіл,

Та все ж життя — це обрії далекі,
Це літаків непогамовний клекіт,
І у руках скажений скоростріл.

II.

Не раз кажу: змагайся і шукай!
Вдивляйся в очі пристрастей і зречень!
І знаю я: в один затихлий вечір
До інших брам сягне твоя рука.

Щось захлисне, мов повінна ріка,
Моє лице і всі знайомі речі,
Бо щастя вихрем упаде на плечі
Й закрутить дні, мов крила вітряка.

Та ледве прийде кликане і ждане
Ти кинеш все, щоб на гучні майдани
Піти у слід за тисячами ніг . . .

І раптом память, мов надхнений майстер
Рогнем змалює золотавість айстер,
Овальний стіл і мій веселий сміх.

*
* *

Усе — лише не це! Не ці спокійні дні,
Де всі слова у барвах однакових,
Думки, мов нероздмухані вогні,
Бажання — в запорошених оковах.

Якогось вітру, сміху чи злоби!
Щоб рвались душі крізь іржаві ґрати,
Щоб крикнув хтось: ненавидь і люби —
І варто буде жити чи вмірати!

Не бійся днів заплутаних вузлом,
Ночей безсонних, очманілих ранків.
Хай ріже час лице — добром і злом!
Хай палять серце — найдрібніші ранки!

Ти в тінь не йди. Тривай в пекучій грі.
В сліпуче сяйво не лякайсь дивиться —
Лише по спеці гряне жданий грім
І з хмар сковзне—багнетом—блискавиця.

ПЯТНАДЦЯТА ОСІНЬ.

Ростиславові Д.

Чи ця вечірня непрозора синь,
Далекий дим, чи вогник папіроси,
Чи черевики мокрі від роси —
Щось нагадало неповторну осінь.

— — — — — — — —

Похмурий ліс у вересневім сні
Зітхає тяжко. Мов вогнисті птиці
Над ним літають зорі навісні,
А він галуззям хоче відхреститься.
Тріщить багаття. Полумям їдким
Заслало очі. Чи мене хтось кличе?
Не бачу. Раптом . . . де я? перед ким?
Чиє це в іскрах і вогні обличчя?
І хтож це, хто, що у собі з'єднав
Всю мужність світу? І невжеж не злочин
Таємну міць, хмільнішу від вина
Мені війнути на уста і очі?

І чула я: мої дитячі дні
Тікають швидко, як малі ягнята,
Злітають вділ, ховаються на дні,
А я не хочу бігти й доганяти!
Немов рослина в соняшнім вікні,
Яка неждано вигнулась стрільчасто
Я відчувала стрункість власних ніг
І гнучкість рук, що хочуть взяти щастя.
Незнана радість і незнаний сум
Не розплиснувшись — колихнули повінь.
Не буря ще — її далекий шум,
Ще не любов — передчуття любови.

Там, за лісами, неспокійно спить
В боях ранений, мій трагічний Київ,
Та біля мене не лише блакить —
Сліпуче сяйво — розхиляє вії.
Здавалось — все: і ліс і я сама,
І це багаття в заграву злилося.
Ти мала димний і сосновий смак,
Моя пятнадцята прекрасна осінь!

*
* *

Гострі очі розкриті в морок,
Б'є годинник: чотири, п'ять . . .
Моє серце в гарячих зморах,
Я й сьогодні не можу спать.

Але завтра спокійно встану,
Так, як завжди, без жадних змін,
І в життя, як в безжурний танок,
Увійду до нічних годин.

Придушу свій невпинний спогад,
Буду радість давати й сміх,
Тільки тим дана перемога,
Хто й у болі сміятись зміг!

1933 — 1939.

Д. Д.

Наближається спогадів повінь...
В. Сосюра.

Незнаний нам початок і кінець,
Не розуміємо таємну міру,
Коли життя сплітає у вінець
В незнаній черзі — віру і зневіру.

На світлий день спадає чорна тінь
Зловіщих хмар, мов жалібний серпанок,
А зимну ніч, безсилу від тремтінь,
Бере в обійми полумяний ранок.

Залізну силу, що не має меж,
Дихання Бога в сльози перетопить
І скрутить бич безжалісних пожеж
З маленьких іскор схованих у попіл.

.....

Так кроки — нами зв'язані на вік
У Божих меж — назавжди розминулись.
Без теплих слів, без дрогнення повік
Ми попрощались десь на розі вулиць.

Але, буває, крізь вогонь межі
Минулі дні вертаються, як спогад.
Ми завтра знов не будемо чужі,
Цей світлий дар приймаючи від Бога.

ЗАСУДЖЕНИМ.

Як ми можемо жити, сміятись і дихать?
Як могли ми чекати — не битись, а спать
В ніч, коли у в'язниці спокійно і тихо
Ви збиралися вмерти — у шість двадцятьпять.

І коли приволікся заплаканий ранок,
Вас покликала смерть у похмурій імлі —
А тепер наші душі і топчуть і ранять
Ваші кроки останні по зимній землі.

А тепер в кожнім серці пожежу пригаслу
Розпалили ви знову — спаливши життя.
І, мов гимн урочистий, мов визвольне гасло,
Є для нас двох імен нерозривне злиття.

Над могилою вашою тиша і спокій,
Та по рідному краю — зловіщі вогні.
І піти по слідах ваших скошених кроків
Рвучко тягнуться сотні окрилених ніг.

Проза

АБО - АБО.

(Фраґмент).

В канцелярії, де була занята Ніна, з самого ранку був надзвичайний рух. Працівники бігали безнастанно по посвідки, бо завтра видавалися пайки й мануфактура.

Соняшний ранок, відлига, а тому на чоботах цілі фунти болота, що розкидалися мальовничими плямами по підлозі.

Біля самого входу, на лавці, сиділо декілька хлопців. Приїхали з села, щоб зробитися студентами, а сюди прийшли розпитати, як це перевести в життя. Кліпали очима, розглядалися довкола, а час-від-часу флєгматично лущили зернята. Урядовці, минаючи їх, де-кілька разів кидали:

— Товариші, це вам не село. Або: — Товариші, цеж канцелярія.

Та на хлопців це не робило найменшого враження. Ніби не до них і зверталися.

З самого ранку Ніна була в русі. Вона була на посаді звичайного посильного, що розносить оповістки у всі кінці міста. Крім того, і оголошення виписувала, а поміж всіма роботами у канцелярії, позичали її до бібліотеки і до деканатів політехніки, в якої мурах вона працювала.

У Ніни був чудовий настрій — завтра вона мала отримати пайок і мануфактуру, а сьогодні, замість того, щоб хлюпати по болоті, їй довелося працювати на горі, в деканаті. Там помішницею завідуючого канцелярією була Наталочка, яку за це називали «канцелярською крисою», назва яка так не личила їй, з її довгими косами.

«Канцкриса» била на машині повістки, а Ніна надписувала їх своїм не дуже виробленим, пятнадцятилітнім письмом. В кімнаті було тепло, низенька груба («буржуйка») розпалилася на червоно. А при ній так гарно було мріяти про минуле. Про дитячі роки з пухкими котлетами й золотими пиріжками, про вередливо недопите молоко, про незїджені зупи і сало відтяте від шинки. Тепер було інакше: щоденний пшоняний куліш і брудна юшка, яка чомусь зветься кавою.

— Лєктор Миколай Семенович Жаба, — перервала тишу Ніна, підписуючи якусь повістку. — Уяви собі, Наташо, виходиш ти заміж за людину, яка має таке прізвище, хочби вона була найгарнішою в світі?

Наташа вложила новий аркуш паперу, задумалася на хвилину:

— Це прикро, але, якби він був дійсно симпатичний, я все таки вийшлаб за нього. Зрештою можна поставити на кінці «о» замість «а» і все гаразд. Навіть гарно: пані Жабо. Е, Ніно, в наші часи прізвище взагалі нічого на значить. Не подобається одне — зміниш на друге. Раз-два й готово. Чи ти можеш бути певною, коли знайомишся з ким небудь, що він Кухаренко, а не Кохман, або ще якось інакше? А ти вийшлаб заміж за цього Жабу?

— Я? Не знаю... Ні... Я взагалі ніколи не вийду заміж.

Ніна почервоніла. Невідомо чому згадала вона майбутню вечірку, згадала, що йде весна й на душі у неї стало так радісно, що вона забула свій голод, ненависну пшоняну кашу і зробила велику пляму на новій адресі.

— Якраз на повістці до нашого професора. Між іншим, що до нашого професора... Вимий руки, ти вся в атраменті. Обличчя теж, ось тут, біля носу, як ти так вимазалась?... Що до професора... Ти чула, що з ним вчора було? Знаєш старшого майстра, комуніста Бабенка? Ну, є такий. Що молодий, амбітний, але цілком неінтеліґентний, двохклясову школу скінчив. Та майстер, кажуть, дуже добрий. За те його всі цінять, алеж і бояться, бо, розумієш, комуніст, має зв'язки. А що до сентиментів, то недуже... цього самого Бабенка цілком не задовольняла та пошана, яку йому виявляли як здібному майстрові. Він захотів іншого. І уяви собі... ну, вгадай, чого він захотів?

— Звідки-ж я знаю? А може освідчився тобі?

— Ні. Цей Бабенко рішив зробитися ні більш, ні менш, як інженером механіком. Скромне бажання, правда? Тільки не думай, що він для цього хотів кінчити вісім клясів ґімназії ,а потім п'ять років політехнікума. Він рішив відбути пару практичних вправ у наших професорів, а потім просити, щоб йому підписали дипльом. Просити. Чи ти знаєш, що то за прохання? Коротко й ясно: «або-або».

І підписали: мовляв, скінчив повний крус механічного відділу й надається йому назва інженера. Але слухай далі.

Сижу я вчора ввечері в нашого пана Олексія. Ще твоя мама була й моя теж. Сама знаєш, пані Ольга, після того, як дізналася про смерть свого сина, сама ледви живе, отже ми всі силкуємося хоч трохи її розважити.

Раптом входить посильний і подає старому повістку. Прохають прийти на урочистий підпис дипльому інженера Бабенка, а потім на товариську вечерю до нього додому.

Пан Олексій прочитав бідолаха це на голос, захвилювався, почервонів весь. А потім заходив швидко по кімнаті й як не почне викрикувати.

— Я порядна людина, мене вечерею не підкупиш. Тридцять років вже професорую, а ні одного ще дипльому без іспитів не підписав.

І знов забігав по кімнаті, щось репетує, руками вимахує, а сам ледви не плаче.

— Ну і що ж, не пішов?

— А якже ж. Тільки він трохи заспокоївся, як почала охкати й плакати пані Ольга, мовляв, що з ним буде, куди вони подінуться й що вона хора буде робити... Аджеж інші підуть, бо вони люблять свою родину, вона у них на першому місці. Від підпису рука не відвалиться. щож робити, коли тепер весь світ перевернувся, а з вовками жити — по вовчому вити. Потім ще щось торохтіла про те, що вона йому все життя своє офірувала, а він для неї такої дрібниці не може зробити.

А він, уявляєш, Ніно, стоїть, старий, сивий і весь час повторює:

— Зрозумій, що не можу. Я не шахрай. Що ти на старі роки примушуєш мене зробити?

Довго вона його благала, нарешті замовкла й заплакала. Дивимося — й він замовк. Ми всі потихеньку й розійшлися по своїх кімнатах.

Аж по хвилі стою я в передпокою й бачу: виходить він в свойому парадному френчу. Знаєш, що з зеленої портьєри, права кишеня вища, ліва нижча. Пройшов повз мене ні слова не сказав, але ясне було, куди йде. А повернувся мабуть пізно, бо ніхто не чув. Вже сьогодні в деканаті дізналися, що всі до одного підписали дипльом,

а потім. А потім була чудова вечеря з вином. Бабенко був в надзвичайнім гуморі, дуже привітний, всіх частував, а нашому старому весь час підливав. Той відмовлявся, а потім пив як і всі...

— Яб не пішла й не пила, — сказала Ніна твердо.

— І пішлаб, і пилаб, колиб іншого виходу не було. Дивись, яка героїня. Шарльота Корде. Та чого ти посмутніла? Ходім краще по квитки. Завканц вже мабуть повернув з обіду.

На широкому коридорі було весело й соняшно. Довгомісячний порох аж танцював від радости в веселих проміннях. Сонце, весна й золото лилися крізь брудні вікна.

В канцелярії було порожньо. Тепер, коли в ній не було нікого, ще яскравіще кидався в очі її нечепурний вигляд. Підлога сіра від пороху, дивовижно вигаптована брунатним болотом, білими недокурками, якимись червоними скравками паперу й жовтим лушпинням гарбузового насіння. Біля дверей, під лавками, чітко вимальовувалися на темній підлозі декілька плевків майбутніх жреців науки. Але й тут, як і в коридорі, цю вбогість і бруд весело освітлювало нахабне сонце, крізь вікно, від бруду різнокольорове, мов вітраж, з відтиском чиїхсь пальців.

— Як жеж тут гидко, — подумала Ніна — як в помийній ямі.

Вона була сама. Наташа чекала її в коридорі.

Раптом двері відчинилися, але до кімнати ввійшов не завідуючий канцелярією, а звичайний собі сторож з ганчіркою, відром і щіткою.

На устах його блукала усмішка. Ні, не блукала, а сиділа міцно й певно. Ніна дала йому дорогу — мабуть прийшов робити порядок.

— А я до панночок справу маю, — звернувся він до неї. — Декілька разів сюда заходив, але вас не було.

— Я на горі писала, в деканаті, — пояснила Ніна. (— Що за справа у нього до мене й чому «панночка», а не «товариш»?) — В чому справа?

— А в тому, що ви, панночко, мусите тут сьогодні добренько змити підлогу: бачите, яка брудна, тай того... вікно теж треба змити і двері пошурувати варто, тай кори-

дор, до сусідніх дверей. Я вже вам і води приніс і щітку. Ось вже й поміч вам, хоч і не моє це діло.

Ніна здивовано глянула на відро, на ганчірку, на усмішку сторожа й нарешті зрозуміла: хочуть, щоб вона після цього дня праці, після всієї писанни поза годинами роботи, ще змила своїми руками весь цей бруд. Десь глибоко в душі зайнявся вогонь образи й гарячим полумям спалахнув на обличчі.

— Хто це сказав? — Знайшла вона нарешті силу запитати спокійно.

— Як хто? — здивувався сторож, — звичайно завканц. А ось і він іде. Я ось кажу, щоб вона мила, а вона вередує, — звернувся він до чоловіка, який входив до канцелярії — скажіть їй самі.

Він весело хіхікнув і відійшов на бік, цікавий сцени, яка має відбутися.

До кімнати ввійшов завканц. З його темного френча звисала ціла серія ріжних ремінців і якихось футлярів на олівці, сцизорики й навіть мапи. Розкішне ґаліфе пишно, як два самовари, віддувалося над високими чоботами із жовтої шкіри. Все це надавало йому військового вигляду, хоч з військом він зроду не мав нічого спільного.

— В чому справа? — пролунав його спокійний солідний голос — ви не хочете виконувати свої обов'язки, товариш?

— Це ніколи не було моїм обов'язком. Я роблю, що від мене вимагається, цілі дні розвожу повістки. Де ви бачили, щоб посильний складав катальоґи, навіть німецькі? А я все роблю, бо то я все вмію, а підлогу змити не можу, швидко забелькотала Ніна — подивіться яка вона? У всіх деканатах це спеціяльні баби роблять. Тай змучена я за цілий день праці і голодна дуже. Боже мій. Тільки бути спокійною — пронеслася думка — це мабуть помилка. Він сам зрозуміє. Не з дерева ж він.

— Я вам кажу, — знов пролунав деревляний голос, що ви, товаришко, або вимиєте підлогу, або . . . я знайду собі іншу працівницю, яка буде це робити. Не маємо стільки грошей, щоб розкидати їх на право й на ліво. Кажу вам в останнє: підлога мусить бути вимита сьогодні і то добре. Візьміть ласкаво своїми ручками ганчірку.

Сторож у кутку хіхікав. Ніна відчула, як кудись далеко відривається від неї вся радість, яку вона носила в

собі цілий день. Відірвалася й покотилася далеко по недокурках і гарбузовому насінню.

Кинутися на коліна, під поглядами завканца й сторожа і шкребти, дряпати, що є сили цю брудну вонючу підлогу? Кожна баба вимиє її за годину, а вона буде вовтузитися цілий вечір, та й добре не змиє. Зробити їм цю приємність? Цей театр?

Перед очима встала постать матері, яка чекає на сукно й цукор. Перед очима затрепотіли всі олівці, ножики й мапи на грудях завканца й як крізь сон долетіли його слова:

— Бачу, що ви, товаришко нарешті хочете мене послухати: Ось і добре. І столи відсуньте, всюди помийте. А я буду втікати, бо дійсно погано робиться в цьому оточенню.

— А якже, і під столом треба, і під лавками, — швидко заговорив сторож і затупотів до дверей. Цілим виразом свого обличчя він хотів продемонструвати, що й його нерви ні одної хвилини більше не можуть витримати цієї атмосфери.

Ніна подивилася на ці два такі ріжні й однаково підлі обличчя. Хотілося ногою вдарити відро, а брудною ганчіркою хлеснути по задоволенім обличчі завканца й по його надзвичайному френчу.

— Не буду я мити вашу підлогу, мийте самі, — крикнула вона й вибігла на коридор, не чуючи затрівожених питань Наташи.

Сонце постарому світило крізь вікно, але Ніна вже не бачила ні його золота, ні весни. І нічого веселого не було в танцях пороху у весняному повітрі. Ні. Це просто був порох, який давно було-б змити.

На душі було сіро, тяжко й брудно, як все довкола. Як жива стала перед очима мати, як живий став весь тяжкий завтрішній день, без отримання їжі й одягу.

Але раптом в душі щось сіпнуло й розпач зникла, як хорий вирваний зуб. І відразу ж хоре місце залила пекуча незнана до того часу хвиля ненависти. І замість жалісних — виривалися слова спокійні й жорсткі.

— Слухай, Наташа, я вже не буду тут працювати. Завканц примушув мене мити сьогодні підлогу. Розумієш просто йому треба було мене викурити або висміяти. Я

його вже давно дратую. І не тому, що зле працюю, а якраз тому, що осмілилася не киснути дома, а працювати й заробляти. Навіть помилки того тумана на оголошеннях виправляти. Як би я ще працювала з виглядом мучениці, то може б він стерпів мене. Бо я-ж мушу бути для нього «жертвою революції» й ні до чого непридатним продуктом «гнилої інтеліґенції». Але коли цей «продукт» радісно ганяє по місту з повістками, а потім голодний до вечера пише всяку требуху, він не може цього знести.

Краще буду маківники продавати, на городах працювати, і повір мені, я з ним ще зустрінуся. Але в інших умовах і при інших обставинах.

На слідуючий день на місці Ніни працювала інша — родичка завканца.

Підлогу вимив сторож. Мануфактуру й пайок за цілий місяць одержала нова працівниця.

ЯКИМИ НАС ПРАГНЕТЕ?

Від славних майстрів, що різьбили статуї грецьких і римських богинь, через великих італійських малярів з їх мадоннами, через співця Беатріче, аж до свобідних жінок Ґотє, Арцивашева, Льоренса і Пітіґрілі і совєтських письменників, великі і малі мистці все намагалися віддати в своїх творах той тип жінки, що відповідавби на питання: який є їх ідеал? Якою вони її бажалиб бачити?

І в нашій літературі хотілосяб поставити авторам це питання: якими ж ви прагнете нас бачити? Хотілося б відшукати тип жінки найбільш відповідний нашій добі.

Але в хаосі жіночих типів нашого письменства нема майже ніодного окресленого, живого і дійсно позитивного образу.

І ось, мимоволі приходить до голови думка: чи можна мистцям-мужчинам задавати питання — якими нас прагнете, — коли вони самі, здається, не можуть на це відповісти . . .

Правда, часом денеде пролунають чиїсь мужеські слова про жіночу крицевість, про Жанну Д'Арк і Марію Стюарт. Часом, все частіше, вириваютьсся закиди на адресу української жінки-рабині. Але всі ці слова — лише припадкова, декляративна сторона сучасного мужеського погляду, вимушена данина добі; в дійсності ж їхній інстинкт мужчин захоплюється зовсім іншими жінками.

І тоді, коли наша література, зокрема поезія, за останні десятиліття пішла наперед велитенським кроком, жіночі типи в ній залишилися незмінні, лише трішечки підмальовані на більш модні кольори. Є це — 1) Жінка-рабиня і 2) Жінка-Вамп. Обидва, не дивлючись на свою ніби-то протилежність, властиво кажучи є тим самим типом жінки, що з'являється лише джерелом хвилевої насолоди й увигіднення життя в найпримітивнішому розумінні того слова. І рабиня і «вамп» виключають пошану до жінки.

Є, що правда, і третя відміна: різка, енерґійна, позбавлена сентименту, «Жінка-товариш». Але ця відміна має

переважно так мало жіночости, що, викликаючи пошану, ніколи не викликає любови й адорації.

Жінка-рабиня... Її повно в творах наших письменників і попередніх і сучасних. Це тип Сабінки, підвладної свойому панові й окруженню, якої все життя віддається лише мужчині і дітям, і яку цілий прекрасний божий світ, що лежить з усіма своїми принадами і небезпеками за межею її кохання, пристрасти, або вузько-родинних обов'язків — не лише не манить, а просто лякає.

Такі жінки визирають із творів Гоголя, в постаті жінки Тараса Бульби й їй подібних, із оповідань Стефаника. В романах Винниченка втілюються вони в пишних красунь «з округлими коровячими очима». Виглядає вона і з «Марії» Самчука і з повістей Дудка і з гуцульських новель Єндика.

В нашій поезії — те саме!

Жінка-Українка є там завжди в постаті рабині, що віддає тіло і душу першому зустрічному.

«Українські візантійські очі,
Як я знаю ваш нещирий зір!
В сонних рухах, роблено - дівочих
Ще прадавнє, вроджене — ясир.»

Так каже найвизначніший поет нашої доби в своїх, блискучих формою і глибоких думкою, віршах. І ці рядки невипадкові. Жінка-Українка в його творах — завжди самиця, для якої поза її тілом не існує нічого іншого.

Це рабиня

«Кожному, хто схоче,
Дике тіло, що кохає гніт.»

Бо в неї: «в кожнім зламі звірина, жагою тварною регоче». Правда, ця самиця в поета має ріжні відміни. Часом втілюється в спокійну жінку-дружину, але й тоді її образ викликає жах своєю мертвотою і бездушністю.

«А поруч, як весталка сонна,
Вартує жертовник вона
Проста, земна моя мадонна,
Проста, земна моя жона.»

Або:

«Хай не Джоконда ти й не Клеопатра —
Проста жінка землі, —
Під історичним вітром ватра
Не загаса у млі.»

Цій простій жінці землі не зрозуміти нічого, що виходить за межі її кімнати:

«Щож тобі? Лиш співати і плакать,
Колисати дитину бурлаки.»

Коли доводиться читати ці рядки, то робиться моторошно від такого образу родинного вогнища. Здається, що опиняєшься в якійсь старій Обломовці, де жінки вешталися з одного кута до іншого мляві, невдягнені і запухлі від сну. Часом така жінка-рабиня хоче стати «вампом». Але це лише для того, щоб свою безсилість віддати і вибраному мужчині.

«У мязах тих співала творча сила,
Тремтіла тьма. Ще ніч лежала ниць
Як ворогом підслана Даліла
Ввійшла в намет — мою підтяги міць.»

Та найчастіше вона лише рабиня: «безсила, безвладна, п'яна і німа», що прагне лише «сонних пестощів», байдуже чиїх, плодить дітей, «мов дурних курчат» — теж байдуже чиїх і сонно підтримує — байдуже чию — ватру.

Є в нашого поета й інша жінка: вільна, горда, вірна. Але хтож тоді вона? Невжеж теж Українка?

Алеж ні!

«Вона — Скандинавка. В ході її вітер фіорду
Вона від варягів, що ними збудилася Русь.
І крок її криця. І рух її вірний і гордий
І в погляді синім пізнав я відвічну сестру.»

В українській жінці поет чомусь не знайшов ні сестри, ні натхнення, нічого що варте пошани.

«Отсей зелений зір змії
Вже зрадив відьму і повію.»

Це — очі Українки.

«Уста, що їх забарвив яд,
Це не окраса, а образа.»

Це — її уста.

«...Нечисте тіло
Отруєне мертвотою душі.»

Це ціла вона. Українська жінка. Анти-Марія поета. Невжеж дійсно, лише в Скандинавії, в коханій під пристрастю ясно сяє сестра? А, коли не дійсно так, як каже поет, то чи не тому в нас нема Скандинавок, що нема і вікінґів? Бо, бачимо ще в поета такі рядки:

«Витай же, витай, синеока, варязькая Ладо!
Дніпровська Еллада чекає вже тисячу літ.
Осяй, опануй і натхни її древнюю владу
Над білим безмежжям одітої снігом землі.»

Що це? Це ж запрошення чужинки на той трон, що належить лише Українці? Може українська жінка ще не зуміла заняти належне їй місце, але панувати на своїй землі і в українській родині повинна лише вона.

Чи це шукання ідеалу жінки серед чужих не є цілковитою зневірою в Українці? Чи не нагадує воно анальогічних шукань Турґенева, Ґончарова за активним мужчиною в чужинців (Інсаров, Штольц)? Чи не нагадує це захоплення російською жінкою в деяких західньо-европейських авторів (Th. Mann, Claudet Anet).

Але, коли мужчина зневірився в українській жінці за її вдачу «рабині», коли він з такою погордою, зрештою, заслуженою, ставиться до жінок, що дозволяють себе брати в ясир першому-ліпшому наїздникові, то яке ж оправдання має мужчина для себе, коли маніфестує своє бажання бути рабом чужинки («Осяй! Опануй!»)?

Чи не міститься в такім відношенні погорда до української жінки і чи не це відношення часом штовхає її шукати чогось більш вартісного в чужинця?

Та Маланюк, не давши позитивного образу української жінки, принаймні ґеніяльно відтворив всю огиду української жінки типу рабині, Антимарії і, зжахнувшися сам, зумів викликати і в інших жах перед тим образом.

Те саме можна сказати і про Мосендза. Менш нагально, в більш стриманих і лицарських виразах, але так само переконуюче змальовує він всю зайвість і безпросвітну

сірість такої жінки, що лише валиться тяжкою колодою на дорозі мужчини до його мети. Що вміє лише затримувати свого пана, переповідати йому свої «безбарвні, пласкі жалі» («Уста нецілованi»), або мріяти біля нього про такіж «безбарвні, пласкі» радощі («Антимарія»).

І в Мосендза жінка є лише Антимарією, яка не вміє кинути всіх своїх поривів в один рвучкий потік з поривами вибраного мужчини і пливти біля нього, вперто й сміливо, не вішаючися тяжким каменем йому на шию в небезпечних місцях того потоку.

Отже, нема нічого дивного, що той мужчина воліє бути сам зі своєю тяжкою дорогою і прекрасною метою, без сонної рабині, при свойому боці.

На жаль, в той час, коли Маланюк і Мосендз обурюються і борються з таким типом жінки, інші наші поети захоплюються власне ним.

Не сто літ тому, а в 1933-му році видає В. Пачовський свої «перли», (які, зазначено в передмові, мають «постійну вартість для національної культури»), де сам подивляє і хоче, щоб інші подивляли Галю

«В білім ліжку, у неґліжку, у неґліжку, гей!»

або Дзюню, що готова його натхнути на вбивство, бо . . .

«Пускає з чаром любки, з груди-білосніжки, дві голубки, спняті в грудний бюст»(!).

Поза Галями і Дзюнями, що танцюють на балях, ходять в «неґліжку» і прагнуть «добре» вийти заміж (молодша ґенерація), є ще там і тип жінки-матері. Всі ці шляхетні «мамці» в перлах, мріють лише про одне: видати «добре» заміж, але вже не себе, а своїх Галь і Дзюнь. І наші наймолодші, часом і талановиті поети, мабуть не бачать інших жінок. Тому від їхньої еротики не віє глибокою, сильною пристрастю, лише сальоновим фліртом, або «хвилевим шалом» — здрібнілими почуваннями, вартими тих дрібних героїнь, до яких вони скеровуються. (Дригинич, Чернява). Та всеж в нашій поезії останній час лунають хоч окремі голоси, що відштовхують від себе бездушну жінку,рабиню. Натомість в прозі бачимо дійсну вакханалію з сабінками і вампами третьорядної якости. (Винниченко, Крижанівський, Чернява). Рабиня є там модною, як ніколи.

Щось подібного бачимо ми і в нашій пресі. Загальна думка дуже часто плугає погляди фашистів на ролю жінки зі старопруським поглядом славнозвісних 4 K: Kleider, Küche, Kinder, Kirche. І дійсно, неодин з тих, що зі снобізму чіпляє собі фашистівську відзнаку, без глибшого розуміння того руху, впадає в ту плутанину: переносить погляд фашистів на ролю жінки з того ґрунту, на якім він зріс, на зовсім відмінний — наш.

«Перемога» (ч. 16, 1934 р.) ніби зазначує, що жінка повинна дбати про «збереження і поширення ґатунку, отже родів, племен, націй», але це говориться лише між іншим, цей постулят нерозвинений. Натомість підкреслюється, що найбільшим завданням жінки є «придбання дітей, синів». Яких дітей, яких синів — про це нема ні слова...

Виразно підкреслюється, що жінка не повинна бути товаришкою життя, лише матір'ю, але знов без відповіді на питання: матірю кого? Далі зазначується, що жінка має дбати про »фізичне збереження раси». Лише фізичне? Чиж не за мала така роля для жінки? І як тут не згадати славнозвісні 4 K!

Завдяки фемінізмові «жінка перестає думати про інтерес родини». Цілком слушно. Але навіть не феміністка, а якраз така жінка, що думає про інтерес родини — коли його хибно розуміє, може стати матірю яничар, тим скорше, чим більше вона про той інтерес родини дбає.

«Одним з неминучих результатів розвитку фемінізму є смерть — фізичне вимирання нації». Безперечно. Але одним з результатів постуляту «жінка-мати, яка дбає лише про фізичне збереження раси», також може бути смерть, коли не фізична, то не менш від неї страшна — духова, денаціоналізація. Загальні вирази про жінку, як «приятеля-друга», не прецизують погляду на таку важну справу. Треба ще більш рішуче відгородитися не лише від фемінізму (амазонства), але й від чотирьох K, що відгомоном грають навіть серед тих, які того зрікаються.

Та оскільки «Перемога», хоч не зовсім ясно, то принаймні цілком поважно старається розвязати ці питання, то, на жаль, цього не можна сказати про інші орґани нашої преси. Назустріч, наприклад, в спеціяльному числі, присвяченому жінці (ч. 12, 1934 р.) надзвичайно легковажним, кокетерійно-фрівольним тоном, повторює під маскою

модернізму, передпотопові погляди на жінку-куховарку («мати») і «любку», що має мужчин для своїх «щоденних примх», (чи себе лише для примх мужчини?). «Ева, чи еманципантка — між цими двома типами мусите вибирати»! Так ніби-то й один і другий вже не перестарівся смертельно . . .

Чи славнозвісні 4 К є дійсно правдивим поглядом фашизму — на ролю жінки — про це нижче. А наразі поставимо питання: чи справді, найшляхотніше завдання з тих 4-х К — виховання дітей може бути в нас, на нашому ґрунті єдиним завданням жінки? Чи вона до того приготована?

Чи в стані вона виховати свідомих дітей нації, а не «дурних курчат», коли на загально приняту думку, була вона до цього часу лише «байстрюча мати яничар»? Чи може вона від одних фашистівських гасел, як від дотику чудодійної палиці, перетворюватися з матері яничар і «дурних курчат» в героїчну матір відважних Ґракхів?

Ні, в нас ще замало матеріялу на матерей Ґракхів. До цього часу, на жаль, ще велика частина наших матерей, бодай, як твердять наші поети, повстала з цілком іншого матеріялу.

Мати в «Науці» Руданського вчить свого сина стелитися, гнутися, коли того вимагає вигода. В «Синах» Стефаника бачимо матір, що з німим докором дивиться на синів, які тікають зпід рідної стріхи боронити рідну землю.

Безперечно, не одна з українських матерей показалася в останні переломові роки — на висоті свого завдання. З їх домових вогнищ вийшла молода ґенерація, повна самопосвяти. Але теж не одна з цеї ґенерації знає, скільки труду її коштує вирватися зі свого Андромахівського родинного вогнища.

Та, нажаль, якраз жіночий тип цього окруження став типом нашої літератури. Значить, і досі існує він масово, не перевівся цілковито, оскільки його образ і дотепер страшить в нашім письменстві.

Доручати такій Андромасі, як ударне завдання, родину і формування будучих поколінь, криє небезпеку і для теперішніх поколінь. Оскільки жінка типу матері Ґракхів, або Жанни Д'Арк робить, як казав Б. Шов — з овець муж-

чин, то тип Андромахи навпаки, робить з мужчин те, що робила з ними Цирцея . . .

Колиж від такої жінки вимагається бути лише матірю і жінкою, то для неї буде далеко важнішою рідна стріха від рідної землі. А дітей своїх (а часом і чоловіка) виховає вона «по свойому образу і подобію» на героїв боротьби за життєві вигоди і за всякі, для того потрібні, компроміси. Тоді її привязання до свого тіснішого колєктиву — родини, нераз штовхне її до зради ширшого колєктиву — нації.

Так буде завжди, доки кожна Українка не навчиться дивитися на чоловіка, дітей, а головне на саму себе, не лише, як на сторожів домашнього вогнища, а передусім, як на сторожів цілости, щастя і могутности більшої родини — нації. Ось тому фашистівські погляди неможливо живцем переносити на наш ґрунт. Бо українська жінка не сміє замкнутися в свойому теремі і відірватися від цілого многобарвного світу, що лежить поза ним, доки вона цілком не збагне всіх суворих і жорстоких вимог, які той світ ставить до неї і до її родини.

Інакше вона буде зі свого терему входити до намету мужчини тільки на те, щоб «підтяги його міць», замість того, щоб її сталити; щоб відірвати його від сповнення свого обов'язку, затримати його при собі, а не пригадувати завжди ту годину, коли треба звивати намет і сідлати коня. Інакше буде вона завжди, як та мати козака в Гоголя, лише припадати йому до стремен і заливатися гарячими сльозами — замість самій йому те стремя тримати.

Байдуже, що саме буде тим наметом: шатро вояка, чи пророка нової віри, плятформа трибуна, або просто кабінет лікаря, чи вченого. А конем — хочби трамвай, що має його везти до тих, що на нього чекають. В усіх випадках — роля жінки — величезна. Але це роля Хадіджі при Магометі, яка носила в собі «щось вічне» (Л. Українка). Це роля королевої Пруської, що гартувала волю свого мужа в боротьбі з Наполєоном за визволення нації. Ані вакханка, ані Сабінка, ані «проста» жінка-мати тої ролі не заграють.

. . . Погірдливе, позбавлене пошани, і чомусь зненавидженої нашими авторами, ніжности, відношення до жінки, як до «сонної весталки», або до тої, що дає лише «хвилевий шал«, понижує, розслаблює і ломить порив до справді великого і справді мужеського в самого мужчини. Найліпшим

доказом того є факт, що якраз в тих країнах, де мужчина є найбільшим мужчиною, в анґльо-саксонців — розвинена найбільша пошана до жінки і в суспільнім житті і в літературі.

Помиляється той, хто бачить мужність в цинізмі і брутальності супроти жінок. Найбільш мужні і брутальні в боротьбі мужчини-герої Льондона, Кіплінґа, Моґама, Гальсворти, не соромляться виявити найглибшу любов і ніжність до жінки і самі прагнуть мати від неї правдиве, сильне почуття. Бо лише чергове захоплення, або «хвилевий шал« — оце для них є чимось тим, що понижує їхню мужеську гідність.

Коли ж зрозуміють нарешті наші автори, що лише велика любов і погорджена ними ніжність є правдивим сестрами крицевости, непохитности і сили?

Брутальне ж і цинічне відношення до жінки, як основна прикмета мужности і крицевости, це є спеціяльністю нашої літератури, взорваної на Арцибашеві (Винниченко, Крижанівський, Чернява). Чи афектація брутальности супроти «слабого полу» в героїв тих авторів не викликана бажанням самооправдання з браку тої мужеської брутальности там, де її дійсно треба виявляти?

Мужчини в анґльо-саксонській і скандинавській літературі знають, де така брутальність на місці. Син мельника з «Вікторії», який приймає всі удари з рук коханої дівчини без одного слова зневаги, не вагаючися, дає різку відправу сильнішим, від яких він залежить, мужчинам, коли вони на те заслужили. Героїзм, на який самозакохані «бруталі» нашої літератури абсолютно не здібні!

Такі «бруталі», річ природна, не можуть створити ніякого позитивного типу в літературі, а через неї і в житті. Бо ані в літературі, ані в житті, задля таких типів жінка не має найменшого бажання стати ліпшою. Та й однаково той тип мужчини волітиме завжди — гіршу.

Анґльо-саксонціж і скандинавці створили позитивний тип. Це жінки Льондона, Кіплінґа, Льока, Гальсворти. Це деякі жінки Гамсуна й Ібзена. Головна прикмета тої ґалерії прекрасних жіночих образів — це їх з'єднання жіночости з мужністю, а коханки з товаришем, що робить з них правдиву людину і привязує до них мужчину.

Так, наприклад, блискуче представлений той тип жінки в новелі Кіплінґа «Вілліям Завойовник», де молода дівчина почуває, що вона розчарується в мужчині, якого кохає, оскільки він відірветься, хоч на один день від свого тяжкого обов'язку боротьби з голодом в Індії, і поверне до затишного намету, хочби повернути туди і тягло його лише бажання побачити саме її.

Але минає небезпека — і вона кохає, сміється і плаче. Любить затишний дім, музику, танці і квіти. Таких жінок повно в анґлійській літературі і в житті. Кожна з них нераз супроводжає свого чоловіка в найнебезпечніших його підприємствах, але ніколи не стає амазонкою, позбавленою жіночого чару. Ледви минає небезпека — вона знов з тимчасової амазонки обертається — в стопроцентову жінку, створюючи свойому чоловікові так потрібний йому «home».

Вона вміє з'єднувати собі любов мужа, приязнь і відданість інших. Вміє окрашувати безпросвітний нераз траґізм життя жіночою ґрацією і безжурним гумором. Вона вміє любити своїх дітей, але виховати їх так, щоб вони любили свою батьківщину ще більше, як своїх батьків.

Наше далеке минуле, мало не лише «безвладних» жінок, які покірно віддавали себе в ясир. Ще недавно, в своїй статті «Українська жінка в козацьку добу» І. Лоський пригадав нам цілий ряд героїчних жіночих постатей, що воліли смерть від неволі і сміливо йшли на ту смерть.

І тепер, в нашім житті, все частіше і частіше стрічаються жінки, що пірвали зі старим шабльоном «жінки-рабині» і більш новочасним — «вампом». Сотні, тисячі молодих дівчат віддають всі свої думки, всю свою працю, і хотілиб віддати своє життя — рідному краю. Сотні, тисячі жінок відійшли далеко від типу «сонної вестальки», «простої земної мадонни». Та, на жаль, часом з а д а л е к о.

Бо багато серед них стало тепер суворими амазонками, мужчинами в спідницях, позбавленими всякої жіночости. Безперечно, вони можуть багато зробити для суспільности, але той викривлений, хоч часом і корисний, тип жінки, ніколи не стане джерелом натхнення мужчини, який потребує поважности в чині й при праці, але ніжности й гумору — в перерві.

Чи не ця відміна сучасної жінки (однобічна амазонка) викликала до неї нехіть наших авторів? Чи не тому все

частіше і частіше чутно голоси в нашій пресі, що закликають її назад, до дитячого покою і кухні в надії, що бодай там вона буде знов, хай примітивною, хай «простою», але жінкою!

Та невжеж наша сучасність не видала того прекрасного типу, якого взірець дає нам Кіплінґ? Ні, наші автори, мабуть, його просто переочили. Бо чомуж тоді спостерегли його в нас чужинці і то навіть тоді, коли він зустрічався значно рідше.

Ось як виглядає жінка-українка в прекрасному вірші росіянина — Лєрмонтова:

«На светскія цепи,
На блеск упоительный бала,
Цветущия степи
Украины она променяла.

Но юга родного
На ней сохранилась примета
Среди ледяного,
Среди безпощадного света.

Как ночи Украйны
В мерцаніи звезд незакатных
Исполнены тайны
Слова ее уст ароматных.

Прозрачны и сини,
Как небо тех стран ее глазки,
Как ветер пустыни
И нежат и жгут ея ласки.

И зреющей сливы
Румянец на щеках пушистых
И солнца отливы
Играют в кудрях золотых.

И следуя строго
Печальной отчизны примеру
В надежду на Бога
Хранит она детскую веру.

Как пламя родное,
У чуждых опоры не просит
И в гордом покое
Насмешку и зло переносит.

От дерзкаго взора
В ней страсти не вспыхнут пожаром,
Полюбит не скоро,
За то не разлюбит уж даром.»

(«Княгинѣ Щербатовой»).

Чи цей образ українки, що його нам накреслив чужинець, не є повною протилежністю тих рабинь, які змальовують наші автори? Чи не нагадує він найліпші жіночі образи західньо-европейської літератури?

І цей тип існує й тепер. Він лише набрав більше сили й життя і вдягнувся в інший одяг, відповідний нашій добі. Його спостерегли й наші автори, а не лише чужинці, і впровадили його в літературу. Але, як це не дивно, в літературу підбольшевицьку, наддніпрянську. В літературу, для якої він є, або бодай мусить бути, неґативним, чи просто замовчаним . . . Безсумнівний доказ його масовости в житті.

Отже, вони вже живуть на нашій землі ті жінки, що не є вже ані рабинями,ані амазонками! Їх вже є чимало, а буде ще більше, бо це якраз той тип, яким МИ прагнемо бути!

Не можу схарактеризувати його ліпше, як це зробив один анґлійський публіцист в «Дейлі-Мейл» (31 X 1933):

«Новий стиль героїнь . . . відвага, витривалість, бойовий дух, все це так само є частиною умундурування нової героїні, як і завзяте бажання стати знову жінкою, ледви минула конечність бою. Вона є відповіддю на потребу часу, віку напруження, зусиль, бурхливої небезпеки і великих змін, коли тяжко навіджений долею мужчина, відчуває, що потребує не лише сексуальну атракцію ,а й вірного друга і союзника в боротьбі за життя».

Всеж те, що автор каже про сучасну европейську жінку, можна сказати про нову жінку України:

«Українська жінка не виявляє жадної тенденції повернутися до старого типу — до жінки, слухняної мужчині рабині. Вона хоче дати мужчинам поконаної України нове серце, новий імпульс до нових зусиль і до — перемоги».

Такий тип жінки вже народився на Україні і непереможно, силоміць починає вдиратися до її літератури. Бурхливо вдерлася до неї блискуча Аґлая з «Вальдшнепів» Хвильового, дівчина, яка покликана до кипучої діяльности, «не тієї, що комсомолить в пустопорожнє, а тієї, що, скажемо, Перовська» (ії ж слова). Дівчина, що цікавиться цілим широким світом і, збагнувши всі його жорстокі вимоги, прагне дати нове серце, сповнене любовю до батьківщини, мужчині, який такого серця не має.

Інші українські «фашистки» в большевицькій літературі теж з'єднують в собі діяльність, свідомість, чин, з правдивою жіночістю (Васса з «Першої весни» Г. Епіка).

Вони вже не є ніякими робинями, але це їм не перешкоджає бути справжніми жінками «серед тисячі безхвостих пав» («Вісті»). І тимбільше з трівогою звертає увагу совєтська критика на їх масову появу в українській літературі за Збручем.

Непожадані і поборювані там — непомічені і помітувані тут, ці жінки вже починають палахкотіти і запалювати інших, на наших землях.

І цей тип, який так сміливо ввійшов до літератури там, який так тягне до себе своєю романтикою й якого якраз тому звідти женуть зганьбленого й осміяного, позасовєтські автори повинні булиб з тріюмфом ввести в наше письменство. Повинні булиб його звеличати і вирізьбити якнайяскравіше. Вони того не роблять. З простої причини: бо самі не знають, які жінки їм потрібні, якими вони хочуть їх бачити.

Поодинокі таланти показали нам, якою не сміє бути українська жінка. Але цього мало. Треба, щоб вони знали, якою вона повинна бути, якою вони її прагнуть. Бо жінка в кожній нації є такою, якою її прагне мужчина.

В хаосі жіночих образів нашої літератури, в плутанині перехресних бажань, між прокльонами рабинь, і амазонок, і захопленням тими й другими, українська жінка всежтаки зуміла створити собі ідеал, найбільш відповідний добі, і простує до нього невпинно. Вона вже не хоче бути ні рабинею, ні «вампом», ні амазонкою. Вона хоче бути Жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчин в боротьбі за життя, а головне — за націю.

«Лірична пристрасть жінки буває таксамо героїчна, як формуюча воля мужчини. Завданням жінки є віднайти її. Мужчина мусить їй в тім допомогти».

А передусім мужчина, що формує духове обличчя суспільности — мужчина-письменник.

СЛІПА ВУЛИЦЯ.

(Огляд жіночої преси).

Коли більше, як пятьдесять літ тому, в 1887 році, на українських землях з'явився жіночий альманах «Перший Вінок» — було це великою сміливістю з боку його ініціяторок і великою подією в житті тисячі українок.

У високому мурі, що ділив тісне подвіря жіночого життя від широкого світу, доступного тоді лише мужчинам, кілька сміливих жінок пробило вікна, крізь які можна було дивитися на цей світ і кидати тим, що у ньому, свої бажання і домагання.

Найліпші письменниці і поетки того часу, з усіх земель українських: Олена Пчілка, Уляна Кравченко, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка і Леся Українка, зложили до «Першого Вінка» свої твори, що були вщерть сповнені одним бажанням: пробити у тому мурі не лише вікна, а і двері, якими можна вийти вільно у широкий світ.

Та серед всіх тих жіночих імен, душею альманаха і найяскравіщою представницею тогочасного жіночого руху була Наталія Кобринська.

У своїй першій статті з'ясовує вона суть цього руху. На її думку жінка не повинна сповнити якоїсь окремої ролі в суспільстві. Вона може статися рівновартісним і співвартісним чинником в усіх справах життя. Здавалося їй, що ледви буде знищена сліпа, вузька вулиця т. зв. жіночого світу, відразуж і жіноча психіка позбудеться всього слабого, млявого і солодкавого, що було наслідком специфічного виховання жінки і причиною її нездатности у багатьох ділянках життя.

Мрією, майже недосяжною, був для тодішних «еманципанток», доступ до університетської освіти і до незалежного фаху. Найвищою метою був той широкий майдан життя, де можна буде працювати і творити, як рівним біля рівних обік мужчин.

Минуло кілька десятків літ і всі найсміливіші бажання здійснилися. Університет, бюра, громадська праця —

все стало доступним для жінки. Без ніяких перешкод, без обурених поглядів громадянства може вона працювати обік мужчини, який не лише погодився з тим, а який вже хоче цього і чекає на це, як на правдиву підтримку і допомогу. В довговічному мурі, розчинилися широкі двері. Сліпа вуличка розвалена.

Але сама жінка, що так довго дивилася на життя лише через вікно, не хоче вийти за поріг тих дверей. Вона замикає їх, щоб знов сісти на своє старе місце. І тепер, це виглядання крізь вікно, що спочатку, як «Перший Вінок», було символом близької свободи і скинення рабства, видається лише звичкою невільника, що і на волі, у свойому, за власним проєктом будованому домі, цілі дні лише жадібно дивиться крізь вікно, забуваючи, що він вже вільно може виходити за двері.

Всі ці думки приходять до голови, коли розглядаєш сучасну жіночу пресу. Чиж дійсно сучасна жінка, стала тим, чим могла бути? Чи нові обставини, нове виховання зробили з неї те, чого сподівалися 50 літ тому її сміливі попередниці у жіночому альманаху «Перший Вінок»? І чи потрібні їй тепер жіночі журнали і газети, коли ціла преса повинна бути доступна і для її сприймання і для її співтворчости?

Аджеж, коли взяти під увагу, що найбільшим бажанням жінки було завжди стати рівноцінним чинником в загальному житті, то вже сам факт існування до цього часу жіночої преси підкреслює лише відокремленість і підрядність жінки, будуючи знов сліпу вуличку «жіночого світу», з його специфічними зацікавленнями.

Безперечно, жінка завжди матиме дещо відмінну від мужеської психіку і дещо відмінні уподобання, що в певний спосіб буде відбиватися на всіх її чинностях і її творчості. Цей жіночий елемент так само потрібний в будуванні життя і мистецтва, як і мужеський. В співпраці з мужчинами затрачує він свою солодкавість і пасивність і робиться викінченим і необхідним чинником життя.

Але там, де цієї співпраці нема, в чисто жіночій пресі, культивується дуже часто вся ота т. зв. «жіночість» в найбільш її примітивній і г а л ь м у ю ч і й формі. Це та жіночість найгіршого роду, що викликає не пошану, а зневагу з боку мужчин; не захоплення, а іронічну усмішку. Одним

словом та жіночість, з мішанини сахарини, дешевих перфум, гірко-солодких сліз і химерних настроїв, з якою, направду, варто булоб раз на завжди скінчити. Це не значить, що хочемо бути мужеськими. Ще, слава Богу, є жіночість інша, яка повинна бути для нас метою.

Колиб з'явився якийсь часопис «Мужчина», або ще ліпше, «Мужеська Доля», я певна, що всі розсміялисяб. А мужчиниж мають теж і свою відмінну психіку і свої проблеми.

Але дивно булоб нам, в той час, коли цілим світом стрясають великі події, коли треба словом і чином розв'язувати найболючіші питання, читати в такій «Мужеській Долі» скарги на жінку, що уникає погляду його очей; на тещу, що забороняє йому курити, а змушує грати в карти, або домагання поради: як зав'язувати краватку під твердий комірець так, щоб обличчя не набирало виразу людини, спрагненої крівавої «вендетти» і таким чином не деформувалисяб його різьблені риси.

Але мужчини, коли вирішають такі «проблеми», то хіба лише на сторінках «Комаря», і переважно — дуже дотепно.

Не на сторінках гумористичного журналу, лише в «Жіночій Долі» є такі проблеми, на жаль, актуальними до останнього часу.

«Жіноча Доля» виходить в Коломиї під редакцією сенат. О. Кисілевської. При цьому журналі виходить часопис для сільських жінок «Жіноча Воля» і журналик для дівчат «Світ Молоді». До ґазетки «Жіноча Воля» варто поставитися з повним признанням. Поруч господарських відомостей, таких необхідних на селі, міститься матеріял для читання і відомості зі світу, що є для сільських жінок і потрібні й актуальні.

Самаж «Жіноча Доля», що призначена для інтеліґенції, викликає ряд застережень.

Починаючи від назви. Не знаю, як кому, але мені при виразі «Жіноча Доля» відразуж з'являється такий образ: Низька, темна хата з малим «віконцем», у яке ще «не заглянуло сонце», натомість бє дощ і віє вітер. За столом, на якому блимає остання лойова свічка, сидить жінка, підпершися одною рукою і думає-роздумує про свою жіночу гірку долю. Грошей нема, хліба нема, чоловіка теж

нема, бо в шинку. Дитина голодна плаче. І думає гірко жінка, що зараз з тріском розчиняться двері і з шинка прийде п'яний чоловік, лише побити її трохи, штовхнути чоботом дитину, якої їй не вдасться захистити навіть власним тілом і, зірвавши з її пальця єдиний скарб — золоту обручку, знову побігти пити. І нічого не зробиш... Така вже жіноча доля...

В журналі «Жіноча Доля» позем новель і поезій, як це не сумно, винятково низький. І зі здивуванням бачиш, що старші авторки — Уляна Кравченко і М. Підгірянка дають часом вартісні поезії. Але жіноча молодь пише так, ніби ніколи нічого поза жіночою пресою не читала. За винятком Ліди Мак, молодої, інтеліґентної і талановитої, з ласки Божої, поетки і Наріжної, що не в «Жіночій Долі» розвивала свій талант, при найбільшому бажанню тяжко дошукатися в поезіях молодих авторок з «Жіночої Долі» не лише якоїсь іскри, а хочби лише натяку на поетичну форму, на якісь образи чи рими. Для зразку приведу вірш, надрукований в 1936 році, на першій сторінці, якоїсь Олі Шевчукевич:

Жінка я, та не жалію,
Що не мужем в світ прийшла,
Що жіночу гірку долю
Я з собою принесла.

Жінка я, та добре знаю,
Й розумію я свій шлях.
Його вздріла й зрозуміла:
Щастя тільки на верхах.

Коли порівняєш цю «поезію» з віршами, надрукованими 51 рік тому в «Першому Вінку», то з сумом бачиш, оскільки ті давні були ліпші. Пригадати хочби знаний вірш Уляни Кравченко на цюж тему — «На новий шлях».

Не ліпше стоїть справа і з прозою. Многі новелі витримані в примітивному «настройовому», але плиткому тоні, характеристичному для творчости, яку популярно звуть «жіночими робітками». Ці власно «робітки», що так легко пишуться, читаються, і друкуються в жіночих журналах, є, властиво кажучи, найбільшими колодами, що не дають жінці і до сього часу іти одним кроком з мужчиною.

Навіть Ірина Вільде, письменниця талановита, яка легко володіє діяльоґом і має спостережливість і гумор, не

хоче боротися з дрібними «химерними настроями», а навпаки розріджує в них талант.

Часом дістаються на сторінки «Жіночої Долі» й автори мужчини. Для чого це потрібне їм і журналу — залишиться назавжди таємницею. Одне ясно напевно: мужеського, будуючого елементу вони туди не вносять. Одна новеля, якогось «новеліста» мала інтриґуючу назву »Як здобути серце мужчини». Я, як жінка, звичайно кинулася її жадібно читати, щоб збагнути лябіринти мужеської душі. Показується дуже просто: здобуває його дівчина лікарським свідоцтвом про стан свого здоровля.

Місце такій новелі — лише в бруковій пресі.

Та найчорнішою плямою цього журналу є т. зв. дискусійні питання. Якби на його сторінках обговорювалися літературні, громадські і господарські справи, то такі дискусії, можеб і мали якесь значіння і якусь користь. Але ті проблеми, що кидаються найчастіше на сторінки «Жіночої Долі», бувають переважно зовсім іншого характеру. Читачки мусять ходити і ломити собі голову над таким важним питанням: Що робити, коли приїздить молодша сестра і чоловік, що раніше дивився лише на жінку, починає дивитися і на її сестру? Хто має виїхати — чи жінка, чи чоловік, чи сестра? Чи всі разом? Чи стерпіти? Чи сказати? Одним словом — «Ой чи пити, чи бити» — порадьте, кохані читачки, сестри з усіх земель рідних. І кохані читачки радять в чутливих словах, що робити з вампом-сестрою і з непевним чоловіком. Але за це прохають поради зі свого боку: Що робити з чоловіком, який раніш цілі дні сидів дома, а тепер почав ввечері виходити на пару годин і повертається, — що їх найбільш вбиває — веселим і відмолоділим. Що робити? Де причина зла? і т. д.

Сипляться поради, розгораються дискусії. Пишуть всі і багато, бо над цими питаннями не треба думати, не треба нічого читати, щоб дискутувати на такі теми. Цеж атмосфера родинних пліток, вдягненних в трохи іншу форму. Це те, що розслаблює жінку й осмішує її. Це знов та сліпа вулиця жіночого світу, куди жінка сама себе добровільно заганяє.

Чиж може бути дивно, що після такої лектури, тяжко читати жінці звичайну людську, а не лише «жіночу» ґазету, а часом навіть цікаву, але не примітивну повість?

Чиж можна дивуватися, що жінка, яка звикла до дискусії на тему лише родиних справ, не знаходить слів в дискусіях на інші теми?

Вся ця солодкаво-настроєва жіночість є найбільшим ворогом розвитку жінки.

Жінка привчається з юнацьких літ читати жіночу лектуру, жіночі повісті і новелі з чарівними героїнями, які ніколи не мають звичайних очей, лише «шмараґдові», або «фіялкові», як в новелях Оленки Оми в «Жіночій Долі».

Ці героїні мають завжди такі субтельні переживання, від яких у них душа тріпоче, як крила індійського метелика; коли «вона» кохає, то від її серця протягаються тоненькі срібні ниточки до його серця. Коли він кохає — для нього не існує питання — грошей, кордонів. Руки у неї завжди, як білі маґнолії, сама вона часто нагадує дику орхідею. Читається все це легко і думати ні над чим не треба. І як після того читати якогось «Кулака» Самчука, або щось подібне?

Тим, що весь час слухають лише танґа і фокстроти, тяжкою і незрозумілою буде музика не лише Ваґнера, а і Шуберта.

Жіноча лектура є направду тимиж фокстротами в письменстві, що у великій кількості можуть цілком притупити відчуття іншого роду творчости у жінки. І на жаль, таких фокстротів в «Жіночій Долі» дуже багато.

Безперечно, ціле життя жінки вимагає якогось жіночого журналу, зокрема, коли вона займається господарством. Так, як кожний фахівець потребує відповідної фахової літератури.

Кухня, одяг, вишивки і сотні інших господарських справ — все це завжди, наряду з вихованням дітей, повинноб цікавити жінку. Багато місця присвячує всьому цьому і «Жіноча Доля». І цей відділ, та враження з подорожей самої редакторки є найліпшою частиною журналу.

Та найбільш доцільною і потрібною під тим оглядом з'являється «Нова Хата».

Цей двотижневик, що виходить у Львові під редакцією Л. Бурачинської, не намагається мати публіцистично-літературного характеру і в цьому його великий плюс.

В елеґантній зовнішній формі, з дуже гарними ілюстраціями, подаються українській жінці поради, потрібні їй для провадження сучасного господарства й взагалі життя. Звичайний фаховий, господарський журнал, де для розваги дадається завжди інтеліґентно дібрана українська, чи перекладна повість, або чиїсь спогади, звіти про минулі імпрези і рецензії на нові книжки.

Останній відділ буває часто занадто поверховим. Але поза тим «Нова Хата» це дуже милий культурний і естетичний журнал, для жінки-господині.

Суперечні думки насовуються при читанні другого двотижневика, ґазети «Жінка», що є орґаном центрального українського жіночого товариства С. У. у Львові і виходить під редакцією Мілени Рудницької.

На всьому видна рука інтеліґентної редакторки й її співробітниць. Від примітивної солодкавости нема й сліду. Літературний матеріял зібраний зі смаком (з виїмком деяких новель). Коли не можна з якихось причин дати на актуальну тему української статті, дуже влучно послуговується «Жінка» перекладними річами. Ілюстрації до статей дібрані завжди винятково цікаво.

Але всеж від сторінок «Жінки», від її програмових і актуальних статтей віє не свіжий подих сучасности, а давно відшумілий вітер минулого століття: фемінізм, в його давній, не актуальній тепер формі і лібералізм з гуманністю, що вже раз назавжди здискредитовані в очах сучасного покоління, з огляду на ту ганебну гальмуючу ролю, яку вони відіграли в нашій визвольній боротьбі.

Щодо фемінізму, то направду тяжко зорієнтуватися зрештою, що під ним розуміють в «Жінці». Іноді він ідентифікується з цілковитою рівнозначністю жінки в загальному житті, і в усіх організаціях. Іноді фемінізм нерозривно з'єднується з лібералізмом, а роля жінки зводиться до полагоджування конфліктів між ріжними напрямками і до застосування як найбільшої гуманности в усіх ділянках життя.

Іноді, і це вже цілком незрозуміло на сторінках феміністичного часопису, роля жінки змальовується, як роля якоїсь помпи, завданням якої є витягнути з мужчини максімум праці, а головне грошей. Роля, направду, не дуже модерна.

А в тойже час «Жінка» в своїй полеміці з націоналістичною пресою, закидає націоналістам, що хочуть вони жінку загнати до кухні, щоб вона цікавилася лише родиною і кухнею. Ця думка про українських націоналістів цілком помилкова. Крім двох, трьох юнаків, які над цим питанням добре не подумали, ніхто такого й погляду не висловлював. Мужчини хочуть, щоб жінка цікавилася і господарством; це річ цілком природна. Націоналістам за їхнє відношення до жінки, за ту нібито невідповідну і другорядну ролю, яку вони хочуть їй надати в нашій сучасності, пригадую завжди одну статтю Олени Цегельської, що була надрукована власне в «Жінці» в ч. 16 в 1936 році і що в свій час вже викликала обурення серед ріжніх напрямків.

Зміст тієї статті був таким:

Жінка українка їде за кордон на олімпіяду і десь на двірці знайомиться з чужинкою, яка мандрує тудиж. Після годинної розмови, коли кожна оповідає про свій край, чужинка дивується, що українка, о жах, їде третьою клясою. — Як, — кричить горожанка якоїсь незалежної добробутної країни, — Ваш чоловік дозволив Вам їхати третьою клясою? І Ви погодилися? І Вам не соромно, що Ваш чоловік так знущається над Вами? Це ви самі, українки, винні, що їздите третьою клясою. Ви повинні так впливати на своїх чоловіків, щоб вони розвивали всі свої творчі здібності, працювали, заробляли для вас і платили вам за кождий ваш усміх. Коли вони будуть знати, що повинні здобувати вас — вони почнуть творити і працювати.»

Після цього експозе, наша мила українка, ніби зі сну прокинулася. Визнала рацію чужинці і побігла надавати свойому приголомшеному чоловікові депешу з домаганням грошей на першу клясу.

Приводжу зміст цієї статті-новельки, тому, що вона являється взірцем нерозуміння ролі української жінки в житті мужчини. Ідеальним зразком — якою не повинна бути українка. Яскравим доказом, що коли не можна прищепити живцем на наш ґрунт поглядів Гітлера і Мусоліні, то тим більш неможливо це зробити з поглядами якоїсь першої зустрічної легковажної чужинки.

Чому не відповіла українка в новелі Цегельської, що позатим, що взагалі не дуже морально і естетично вима-

гати за свій усміх платні, є ще багато інших причин, задля яких наші мужчини не можуть купувати нам білети першої кляси, срібні лиси і китиці орхидей? Що наші мужчини можуть бути талановиті і творчі, але в нації нашій творчість це не значить заробіток. Жадання від чоловіка творчости і праці не може бути рівнозначним з жаданням від нього люксусу.

Аджеж кілька таких депеш від коханої жінки, можуть цілковито змінити «Мужеську Долю». Можуть змусити не дуже тверду людину скерувати свої кроки до чужого джерела нагороди за свою творчість, а часом і за свою душу та національну гордість.

Ні, українська преса повинна виховувати тип жінки, що відтягає мужчину від джерела такого добробуту. Що не лише першою клясою, а і третьою не поїде, без драми, коли на це нема коштів. Що часом радіє більше з того, що чоловік її відмовився від нагороди за свою творчість, аніж з того, що діставби її.

Не мають рації ні ті, що бачать місце української жінки лише при господарстві в родині, ні ті, що роблять з неї лише громадську діячку, чи ще гірше — дуже коштовну здобич в руках нещасного знаряддя грошей — мужчини.

Роля української жінки є так само виняткова, як винятковим є положення її краю. Вона мусить бути і його будівничим, допомагаючи мужчинам, і в тойже час господинею в житті мужчин.

«Перед нами важливі завдання», — пише у вступній статті «Жінка» за жовтень 1937 року.

І до цих завдань зараховує «боротьбу з малпуванням гітлерівської Німеччини» і «боротьбу з конфліктами в середині нації».

Але ще більше потрібно навчитися жінці не уникати деяких конфліктів, а шукати їх і наставляти їм своє чоло. І мужчин не відтягати від конфліктів, а підтримувати їх, незалежно від своєї вигоди і свого спокою.

Але цього завдання навчить жінку не жіноче ґетто, якихби то не було жіночих організацій, не тісні, сліпі вулички жіночої преси, лише саме життя і та преса, що відбиває його в усіх його добрих і злих «субтельних і брутальних» мужеських і жіночих проявах.

З НОВИХ КНИЖОК.

І. Винницька: «Христина», повість. Краків, 1920. Накл. «Українського Видавництва». Бібліотека сучасних письменників, ч. 5. Стор. 228, 8⁰.

Перо І. Винницької знане нам віддавна, ще з того часу, коли авторка під іншим прізвищем містила свої літературознавчі та критичні нариси у львівському «Дажбозі» або «Орлах». Треба признати, що в тих нарисах авторка виявляла завжди великий літературний смак, нешабльоновий підхід до твору і ту критичну інтуїцію, що вкупі зі знанням не лише свого, а й чужого письменства, ставило її праці в цій ділянці на високий позем.

Тому з особливим зацікавленням зустріла я появу «Христини», пару розділів з якої читала вже колись на сторінках «Нової Хати» і з них могла зорієнтуватися, що тлом повісти є Львів з перед десятиліття, цікавий для нас своїми постатями і своїми подіями.

Отже легко мені було уявити собі, якої емоції для читача може набрати він, заобсервований гострим, всесприймаючим оком і перенесений на сторінки повісти талановитим пером.

Але по прочитанні «Христини», ще один зайвий раз можна було переконатися, як часто теорія не йде в парі з практикою. Можна бути дуже добрим літературознавцем, відчути до дрібниць всі вади й добрі прикмети чужої повісти чи новелі і не мати здібностей та вміння самому дати хоч щось позитивного в тій ділянці.

Бо «Христина» І. Винницькокі не є ані талановито написано, ані просто доброю повістю. Мало того, вона навіть не є взагалі повістю, бо для цього вона не має ані акції, ані бодай, напруженого зростання якогось душевного переживання.

«Христина» є на жаль характеристичним продуктом жіночої творчости, що під назвою повісти давала переважно щоденник, чи інтимні спогади зі свого минулого, з

тисячами дрібниць цікавих і цінних лише для самих авторок, і з цілковитим браком зору і слуху для Великої Дії, що розгравалася тут же, за межею їх особистих переживань. (Згадати б лише повісті Ірини Вільде). Так само і «Христина», це не повість, а спогади жінки про минулі юнацькі роки, про колишніх знайомих, з жертвами її чару у першу чергу, спогади про всі розчавлені нею мужеські серця, про всі слова й компліменти сказані їй при якій би то не було оказії, про всі вдало складені іспити і гарно пошиті сукні.

Цілком зрозуміло, що жінці все це дуже приємно згадати у вечірню годину, чи в довгу безсонну ніч, але читача такі речі, розписані на 228 сторінках в жадному разі захопити не можуть.

Тим більше, що навіть типи тих знайомих змальовані дуже блідо, без обсерваційного хисту, без почуття гумору, необхідного для передачі життя студентерії і без відчуття того хвилюючого і трагічного повітря, яким дихав молодий Львів тих років. Тому, може ще найбільш живими постатями «Христини» є люди минулого покоління — тета і мати Мирона, типи зрештою дуже часто зображені в нашому старому письменстві.

Натомість ні саму Христину, ні Богдана, ні інших студентів ми собі не уявляємо. Вони минають для нас — без рис обличчя й характеру. Що правда, є в «Христині» деяка «данина часу», як писав в своїй рецензії В. Кархут (Краківські Вісті). Є ідейна праця, вязниця, навіть жертви для ідеї. Але все це є дійсно лише «данина часу», випадкові фраґменти, які розпливаються у безлічі без значіння розмов і щоденних дрібниць!

Зі сторінок «Христини» не віє на нас ні напружена атмосфера, що туманом сповивала тодішнє місто Льва, ні гарячий вогонь великої любови, який своєю силою змушував би нас підчас читання забувати про ту іншу силу — заховану у підпілля і не відчуту авторкою. Кого ж, зрештою, кохала Христина? І чи взагалі там хтось когось кохав справді? Тому нас ані трохи не хвилює ні любов Христини, ані кінець цієї любови. Байдуже замикаємо ми книжку.

Чи треба було писати цю річ і чи треба було її друкувати? З цілковитою певністю можу сказати — ні. І це

переконання зафіксовую не тому, щоб зробити прикрість авторці, яку ціню, як літературознавця і нариси якої з тої ділянки знов охоче б я привітала. Лише тому, щоб застерегти наших читачів, а зокрема молодь перед безкритичним сприйманням спогадів «Христини», як справжнього літературного твору. Хочу застерегти перед цілою гучною реклямою, яка була з невідомих причин зроблена довкола «Христини» і її дрібних, нецікавих, особистих справ і переживань.

Для того, щоб писати повість з життя вчорашнього Львова треба на 225 сторінках дати бодай соту частину того хвилюючого напруження, яким сповнені очайдушно-непокірні «Сонети і строфи» Кравцева, таємничо-суворі «Вежі» Ольжича, чи хоч би один незломно-вірний «Собор св. Юра» — Маланюка. Людей, що вміли чути зачаєне дихання і нервове биття серця — цього сторозтерзаного міста.

ДО ПРОБЛЕМИ СТИЛЮ.

Наша неспокійна бурхлива доба повинна була створити свій стиль, неподібний до стилю минулого століття, відмінний від нього в усьому. Стиль, що лишав би своє тавро і на щоденному житті.

У блискотливій змінливості подій, в яскравих переходах від одної сторінки до зовсім іншої, в легкому чергуванні війни і миру, особливо важко мусіла зроджуватися нова думка, яка б зуміла не піддаватися усім протилежним вітрам нашої бурхливої доби.

І вона зродилася, як правдива дитина наших днів — тяжких і глибоких в змісті і блискавичних у свойому невпинному чергуванні. Правдива дитина своїх батьків — глибока і блискотлива, вона створила свій стиль — неповторний, як наша доба.

Є в стилі нашого життя і нашого мистецтва щось від буряної ночі, з диким гуркотом грому, з блискавицями, що нагло освітлюють все довколо, ясніше як день, як сірий день стилю минулого віку, коли крізь павутиння туману тяжко було доглянути сонце, що так відчувається за темрявою сьогоднішньої ночі.

Така ніч зі сліпучими блискавицями, зі загравою ранку на обрії, нераз ясніша від самого дня, є найвиразнішим символом нашої доби, її правдивим стилем, що його створила вона сама і ті мистці, які справді її відчули.

Доба, що зродила цей стиль, є безперечно найбурхливішою, а тим-самим — найбільше переходовою. Її невпинний рух змушує людей, які хочуть іти з нею вногу не до статичного думання — міркування, лише до динамічної загостреної думки — рішення.

Стиль, що формулює такі думки серед наглих закрутів наших днів, серед мішанини вражінь, подій і тяжко вловимих меж зла і добра мусить зуміти схопити і зафіксувати все, але з цього хаосу взяти для себе, перевівши найгострішу оцінку, лише найглибше і найтриваліше.

Та це зуміє робити в темну ніч нашої доби лише той, хто може загострити свій зір в темряві, хто потрапить не лише безсило сліпнути від блискавиць, але й саме тоді схоплювати в ясному сяйві рефлекси минулого і бачити, як вогнені мечі світла роздирають чорну заслону, що ще висить над майбутнім. Бо стиль нашої доби є стилем синтетичним, що стинає криві зіґзаги, викликані шаленим темпом нашого життя і збирає розкидані факти в одну чітку лінію від минулого до майбутнього.

Є люди, справжні творці, незалежно від ділянки, що зуміли схопити цей стиль і тому для них не існує проблема кризи творчости. Це свідчить про силу їх духа, яка не тільки встоялася перед великою навалою несподіваних подій і змін, але і зуміла опанувати розбурхані стихії і втиснути їх у відповідні рамки — простоти й ляконічности.

Вічні правди і цінності витягнені творчою індивідуальністю з хаосу ріжнородних елементів і оправлені в шляхетні своєю простотою рамки, аж тоді могли заблиснути своїм правдивим, не затуманеним сяйвом і бути дороговказами у темряві.

Але інші не тільки не опанували стихійности перемін, а самі впали осліплені їх блискавичністю. У невпинній змінливості, у їх новому невідомому одязі, вони не зуміли розпізнати несмертельні, вічні цінності.

Схвильовані гуркотом доби, наосліп висмикували вони поодинокі факти і поняття, нераз яскраві і крикливі, але які були лише декорацією великої дії, що розигравалась на їх очах і змісту якої вони не помічали. Вони жадібно хапалися за ці повисмикувані окремі факти, роздмухували їх за засадничі правди — найбільшу істоту нашої сучасности.

Побіч правдивого стилю нашої доби творилася невдала його імітація. І це було і є найбільшим прокляттям і нашого мистецтва і нашого життя. Ці імітатори, які замість дійсности давали бутафорію наших днів завдяки своєї кількости і легкости свого завдання робили довкола себе тріскучий бляшаний галас, що нераз заглушував живий і суворий голос правдивого сучасного стилю.

Ця імітація завдяки легкості свого змісту, або й просто беззмістовності, і яскравого свого оформлення — надзвичайно легко приймалася і поширювалася серед ширших мас.

І власне це було найгіршим. Яскравість і бряцання імітації, тим що звикали до неї, не давала змоги оцінити шляхетну простоту правдивого стилю. Дійшло до найбільшого парадоксу, бо штучним почали називати якраз те, що було єдино правдивим, але що цілком не було подібним до більш розповсюдженої імітації. Надуманим почало видаватися те, що взагалі мало в собі думку. Бляшане тріскання заміняло вибухи духа.

Але не лише це було прокляттям, що принесла зі собою імітація. Люди, які не хотіли її прийняти, які хотіли б віднайти справжній стиль, не раз не можуть його добачити за навалою бездушної бутафорії, мучилися і мучаться думкою, що власне ця бутафорія є єдиним стилем нашої доби.

ПАРТАЧІ ЖИТТЯ

(До проблеми цивільної відваги).

Відвага і мужність. Може ніколи ще в жадній добі і не повторювали ми так часто ці вирази, як повторюємо їх тепер. На високий п'єдестал ставимо героїв визвольних змагань, присвячуємо їм віршем і прозою безліч друкованих сторінок і влаштовуємо на їх честь що-року десятки академій. Творимо культ героїзму, культ тих людей, що не побоялися віддати своє життя зі зброєю в руках під час зриву, в повній нервового напруження підпільній праці, чи, як Великий Шевченко, у боротьбі цілого свого життя проти московської влади з небезпечними вибухами бомбами в руках — своїми динамічними творами.

Академії, ювілеї на честь наших героїв — так, і це все потрібно. Може не так буденно часто, але все ж потрібно. Бо чим вищий п'єдестал побудуємо для тих, що стали символом наших визвольних змагань, тим далі падатиме роз'яснююче світло від цього символу — тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і для своєї боротьби. І тому в міліони рупорів мусимо кричати про наших героїв і на найвищих висотах різьбити їх імена і чини, щоби в найдальших закутинах наших земель усім було видно незабутні постаті у весь їх величний зріст.

Але поза масами, що лише здалеку дивляться на недосяжні взірці, маємо ми цілі ряди людей, які можуть безпосередньо стикатися з ними, або їх чинами та творчістю і тому мають власно це важне і відповідальне завдання: насвітлювати яскраво і правдиво ці постаті, і перебираючи від них їх думки і ідеї — закріплювати їх в житті і в масі.

Та звичайно ті, що стоять тут же у підніжжя небосяжної вежі, або ще ліпше — вигідно лежать коло неї, ніколи не в стані побачити її найвищого шпиля. Для цього вони мусять не лише випростуватися і підняти до гори голови, а часом і дійти на якесь підвищення. Так для того, щоб вміти бачити справжнє обличчя велитнів, людям, що можуть стикатися з ними — треба бодай трохи підійня-

тися до їх рівня і мати в собі хоч щось з їх відваги. Бо не даремно сказав Т. Корляйль в своїх нарисах «Герої і героїчне в історії», що «потрібний не лише герой, а і світ вартий його, який не виглядав би, як одна суцільна маса льокаїв. В протилежному випадку герої перейдуть для світа, а що найражніше — і для нації — майже безслідно».

Ці слова великого англійця є для нас завжди актуальними. Бо ніде, як у нас, не було стільки поодиноких героїв, найсміливіші вчинки яких зависали в повітрі, бо довколо стояла суцільна маса льокаїв, яка кидалася помагати не їм, а правдивим «панам» в знаках неведення. Маса, яка не могла їх зрозуміти, і сміливі вчинки яких видавалися цій масі не героїчними, а дикими і безглуздими, нечемними і небезпечними. Бо льокай, по словах того ж Корляйля, не пізнає правдивого героя, хоч і дивиться на нього. Це ж цілком ясно. З професійною прецизійністю він правильно оцінить його клясове походження і маєтковий стан, зауважить непоголене обличчя, стоптані черевики, чи навіть відірваний вішак, але ніколи не зуміє побачити якоїсь риси винятковости, яка перекреслює всі ці дрібниці, і ніколи не зуміє, стоючи коло нього, побачити його головокружної височини.

Тому були у нас лицарі абсурду і власно така маса, що ідею цих лицарів обертала в абсурд своєю байдужістю до неї і чемністю та терпимістю супроти ворогів. Тому то тими лицарями абсурду були у нас не лише герої Базару, Крутів, Білас і Данилишин, а і такі постаті, як Шевченко, Міхновський, Олена Пчілка, Франко, і Леся Українка, сучасники яких, і то не темна маса, а найближче оточення, інтеліґенти або не розуміли цілої їх величі, або — що було ще далеко гірше, — навіть розуміли і, захоплючися ними, не могли позбутися своєї льокайської психіки. Завдяки їй вони боялися одвертою підтримкою цих героїчних і одарованих ними одиниць, викликати недовірря і охолодження до себе свойого зненавидженого «пана». І та порода хитрих льокаїв, що широко розчиняла двері перед героєм і била йому земні поклони, коли того не бачили пани та не пізнавала його і гнала в шию, коли хтось з тих панів був присутній, була безперечно більш огидна і більш небезпечна, аніж ті виразно-окреслені, тупі раби, що справді не відчували з ким мають до діла, і незалежно від ситуації

деревляно, але щиро виконували свій обов'язок — не звертати уваги, гнати.

Отже, коли ми так часто називаємо Шевченка і кількох йому подібних. — Проповідниками, або творцями повного життя нації і людини, то як же ж можна назвати тих, що перешкоджають на шляху до творення цього життя, що нераз свідомо, по чужому наказу, валять вже його збудовані підвалини, навіть розуміючи їх цінність, як не тими, що його руйнують і псують, себто, кажучи коротко і без куртуазії — партачами життя.

Партачі життя. Так це для них найбільш відповідна назва. Це ж вони є ті «Що усе дивилися, та мовчали, та мовчки чухали чуби», в той час, коли нераз одним словом, одним посуненням, могли б підтримати якусь велику правду, або навпаки, знищити якесь велике зло, дати сатисфакцію людині, що має рацію, а передусім, одним словом, так чи ні, залежно від своїх переконань — врятувати свою людську гідність. Партачі життя це є ті люди, що не мають звичайної, не геройської, а буденної цивільної відваги, без опертя якої, найвищий героїзм зависав в повітрі, не пустивши коріння ані в землю, ані в маси. Тому власно тепер, коли стільки слів присвячується героїзмові, мусимо сказати собі одверто: культ героїзму є не до подумання без культу цивільної буденної відваги, про яку чомусь — забуваємо цілковито.

Коли ми придивимося ближче і докладніше до постаті Шевченка, то побачимо, що він мусить бути для нас найяскравішим подвійним символом — і героїзму і цивільної відваги. Бо не лише в творах Шевченка, а майже на кожній сторінці його щоденника і в усіх спогадах і працях про нього бачимо ми докази його особистої цивільної відваги, гаряче бажання бачити таку відвагу у свойому оточенні, та найбільшу погорду, яку диктувала йому його шляхетна прямолінійна вдача до всіх партачів життя, з усіма їх крутійствами, яких він вважав більшими ворогами, як ворогів явних.

«Не так тії вороги, як добрії люди
І окрадуть жалуючи, плачучи осудять.

— обурювався Шевченко. Бо сам він не міг не лише жалуючи окрадати, а і дивитися, як хтось когось окрадає, і не зареагувати на це відразу ж — що він вважав нор-

мальною прикметою правдивої людини. »На те й лихо, щоб з цим лихом битись». І з дрібним і з великим.

«Бачити щось злого і не втручатися — пише про Шевченка у «Вістнику» його дослідник Арак — цього він не міг уявити. Бо це ж було б дивно, щоб побачити — і не покарати.»

Те що для партачів життя є звичайною річчю, навіть просто добрим вихованням, мовчати там, де вони бачать зло, що не зачіпає безпосередньо їхнього добробуту, те є не до подумання у Шевченка. Він швидше вибачить образу нанесену собі, бо тут він має право прощати. «Прощати ж за когось, маючи можливість стати в його оборону, це вже шляхетність чужим коштом (Арак — «Проповідник повного життя»). Не гідна прадивої людини, отже передусім Шевченка.

Партачі ж життя ображаються лише за себе і то там, де ця образа принесе їм якусь користь, а не погіршить стосунків з потрібними людьми і їхнього матеріяльного стану. Натомісць образу іншого, навіть свойого приятеля чи однодумця, вони вибачають щедро і легко, цілою душею, нераз поспівчуваючи в очі ображеному, але на цьому те співчуття і кінчається.

Вони вважають, що лихо є не на те, щоб з ним битися, лише на те, щоб його тактовно обминати. А б'ються хай інші, яких вони вважають за дурнів і то б'ються в якийсь такий спосіб, щоб їх спокій від цього не терпів. Партачі життя нераз мають вистарчальну кількість розуму, щоб зрозуміти, хто має рацію, але ніколи не мають настільки відваги і чесности, щоб стати по боці проповідника якоїсь правди, доки він не став загально знаним і так би сказати усанкціонованим проповідником. Вони не стають ні обіч ні проти, але вони і не сидять спокійно, продовжуючи свою «незалежну» роботу. Вони, як соняшники, хилять свої голови, то в один то в другий бік, залежно від того в який саме бік падає сонце загальної опінії, чи чийогось успіху і де саме можна витягнути максімум матеріяльної користи для себе. Підчас бурі, підчас боротьби, підчас гострого напруження двох сторін, коли невідомо кого чекає перемога, вони нездецидовано плутаються між одними і другими, кажучи компліменти то одним то другим, готові стати кожної хвилини при боці все одно якого переможця, пома-

гаючи йому лише в його останньому ударі, щоб цим дешевим коштом купити собі право бути пізніше в перших рядах коло нього.

І в той час, коли переможці, поконавши ворога, відразу ж рвуться до нової боротьби з живим, це власне вони ще довго дотоптують своїми чобітками поконаного противника, щоб крутнути закаблуком вже на його трупі — і з глибоким версальським поклоном схилитися перед новим сходячим сонцем.

І найцікавіше це те, що те, що не дається багатьом героїчним зусиллям, це завжди вдається партачам життя.

Псуючи життя, поборюючи не живе, а мертве, заплутуючи правду, удосконалившися просто в цьому мистецтві, партачі життя зробили собі з нього свій фах. Руйнуючи все живе, гаряче і незалежне, руйнуючи свою власну гідність, самі вони завжди живуть з цього і завдяки цьому — якнайліпше. Бо в той час, як інші переживають всі взлети і неповодження своєї ідеї, разом з нею виходячи на сонце або усуваючися в найглибшу тінь — партачі життя є завжди елітою, незмінно, після всіх завирюх виринаючи біля нових тронів — все одно яких володарів і з енергією незужитою на абсурд якоїсь ідеї, відштовхуючи навіть тих, що всі свої сили віддали власно цьому, нарешті тріюмфуючому абсурду.

Річ зрозуміла, що люди такого типу не могли зрозуміти Шевченка і інших йому подібних, а Шевченко стояв у морі своїх земляків мов велитенська скеля, яку це море обіймало і цілувало підчас припливу, але під час відпливу відкочувалося так далеко, що, навіть пісок коло скелі робився сухим і шорстким.

Всі ми знаємо, що багато сучасників Шевченка плакало над його поезіями і в приватних розмовах називало його пророком. Всі ми знаємо скільки рефератів, ювілеїв, віршів і розвідок було присвячено Шевченкові по смерти, але ось прочитаємо у «Вістнику» за 1939 рік статтю Арака «Шевченко і його оточення», і ми відчуємо не лише те, яким він був самітним серед своїх сучасників, а що важніше — відчуємо, що і тепер, коли ми з перспективи століття могли побачити в цілий зріст його велитенську постать, і оцінити його феноменальну спадщину, колиб він воскрес і почав жити між нами, його самітність не зміни-

лася б. Дарма, що вогненне слово Шевченкової творчости зуміло створити цілі когорти героїв, але навіть воно не в силі було б причепити нашій масі, головним чином її провідній верстві, тієї цивільної відваги, яка б підтримувала й оцінювала очайдушні чини цих героїв, і бодай у скромний спосіб, не ризикуючи життям лише найбільше добробутом, затверджувала б в цьому житті і їх вчинки і їх авторитет.

Тому так легко уявити собі, якби Шевченко зі своїм бунтівничим характером, незалежною та блискучою думкою і гострим язиком жив у наші часи і серед нашого суспільства, в додаток коли тепер нема моди на холопоманство і нема колишньої безжурної степової гостинности, які не раз змушували оточувати Шевченка бодай поверховною увагою еліти. Можна уявити, як обминало б його багато людей, не знаючи, чи захоплюватися його товариством, чи боятися його, чи хвалити його твори, чи лаяти їх, а головне коли і перед ким, що казати, не ставлючи себе в прикре положення.

Аджеж Шевченко завжди був абсолютно невихований в очах багатьох зі свого оточення, людина що завжди загострювала боротьбу з ворогами свого народу, завзято билася з лихом і інших що відмахувалися, хотіла втягати в цей бій. Одним словом — безперечно не був скромним і лагідним паном, побажаним в тактовному товаристві.

Адже ж, по словах його дослідника, деякі люди почували себе, перебуваючи в його товаристві так, немов з запаленою свічкою в руках стояли в пороховім льоху. Так почувало б себе багато людей і тепер коло нього.

Наприклад в Києві в 1846 році Шевченко був в домі одного пана, де перед кількома гостями читав свої полумяні вірші, і то читав з чуттям і запалом.

Як пізніше той пан оповідав про це читання і про почування, які він мав тоді? Думаєте, що це було захоплення і схвильовання? Може велика радість почути нові глибокі думки, в прекрасній формі з уст самого пророка? Нічого подібного.

Ось як виглядали почування добродія, що тремтів за свій спокій. «Я весь час дивився на двері, бо боявся щоб хто-небудь сторонній не підслухав, і потиху наказав льокаєві, щоб він прийшов і голосно сказав, що мене кличе до себе генерал-губернатор. Льокай виконав це доручення.

Гості звичайно поспішили розійтися. А з ними — хвала Богу — і Шевченко».

Цілком натурально, що ті, для яких найважнішим був власний спокій і згода з усіма впливовими людьми, боялися стикатися з таким динамітом. Недаремно той же дослідник стверджує, що серед численних прихильників і друзів Шевченка, буквально **ні один** не дав йому ніколи ідейної підтримки. Йому співчували, його жаліли, дехто допомагав, але не було ні одної людини, що принципово похвалила б сам Шевченків вчинок, взятий ним тон, або тактику і позицію в боротьбі і не рахували б в данім разі його, Шевченка, заблудшею неслухняною овечкою.

Дивні відношення заїснували по суті між Шевченком і його оточенням. З нелюдською силою перебрав Шевченко з ослабілих рук того оточення і взагалі з рук цілого свого народу весь гнів, всю ненависть до ворога. Але в його творчих руках ці розкидані колись, дрібні і заржавілі стріли, обернулися в таку тяжку і небезпечну зброю, що цієї зброї злякалися всі вороги, тому, що вона була скерована проти них, а свої тому, що він цю зброю створив з їхнього матеріялу, тому, що він осмілився витягнути на світ те, що у них лише переховувалося в замкнених кімнатах. Тому, що він кричав ворогам від їх імени про те, про що вони могли лише шепотіти між собою, поглядаючи на двері, одним словом для них він був занадто небезпечним приятелем, який не лише пожалів їх, а почав і битися за них, що правда сам, але вживаючи і їхню зброю, яку грізний ворог міг пізнати.

Тому ніхто до нього не писав з наляканих приятелів, коли він був на засланні в Кос-Аральськім форті, тому він був таким самітним в своїй столиці Києві, переїздом через неї у 1859 році, коли абсолютно ніхто з його численних адораторів не відвідав і не вшанував його, бо просто таки боялися увійти до цього льоху з динамітом з запаленими свічками підтримки і зрозуміння.

Чим же ризикувати ті люди, коли б відвідали Шевченка. Смертю? Засланням? Тортурами? Нічого подібного. Лише кривим оком якогось зверхника чи впливового приятеля, доганою якогось перестрашеного вуйка й охолодженням кількох знайомих московських патріотів. В крайному випадку якимось трусом і коротким арештом.

І страх перед такими дрібницями зупинив людей, що розуміли всю велич і відвагу Шевченка, перед відданням належної пошани людині, що для свободи і щастя свого народу ризикувала **весь час** своїм життям.

Отже, чи може бути правдиве розуміння геройства без звичайної цивільної відваги? На це можна дати тільки одну відповідь. Ні, тисячу разів ні.

Що ж то є ця цивільна відвага, така необхідна для тріюмфу будь якої ідеї? Які її основні прикмети?

То є передусім вміння сказати «ні», коли від тебе вимагаються речі противні твоїй гідності і твоїм переконанням. Те вміння сказати ні, про яке так блискуче писав Донцов, і за яке йому колись будуть ставити памятники і влаштовувати ювилеї, але якого ніяк не хотіли зрозуміти.

То є вміння бути собою в усіх обставинах і перед людьми ріжних поглядів і ріжних становищ, одверто маніфестувати і боронити свої власні переконання і людей, думки, яких ти ділиш.

То є вміння підтримувати людей, яких ти шануєш, ризикуючи навіть з цього приводу ріжними неприємностями та охолодженням з боку інших. І то є, зрештою, вміння сказати в очі гірку правду тим, кому ця правда належиться, а не шепотіти її по кутах іншим, нагороджуючи при зустрічі об'єкт своїх шепотінь дружнім поглядом ссердечним стиском руки.

Але вміння говорити в очі гірку правду, це зовсім не значить, що ми маємо ще більше культивувати у себе рису, в якій вже і так з'являємося недосяжними віртуозами. Себто це не значить, що треба при зустрічі зі старим, симпатичним приятелем, якого ми давно не бачили, півгодини розводитися нам тим, як він постарівся і знищився, з діявольською сатисфакцією приглядатися по скінченій зустрічі як замісць людини повної енергії, що підійшла до нас, відходить похилена руїна, з почуттям що вже стоїть одною ногою в труні.

Або підчас якогось великого приняття не варто голосно лаяти нової сукні і цілого, вас не задовольняючого вигляду вашої милої сусідки, не звертаючи уваги не благальні погляди господині дому.

Ця цивільна видвага жадної ідеї не підтримає, і нічому не поможе, отже ліпше дати їй раз на завжди спокій і

перейти до тої правдивої, яка таки існує і в нашому житті і яка нераз найяскравіше виявляється в якомусь буденному факті.

Цивільну відвагу мав Міхновський. Під час якогось процесу, де він виступав, як оборонець з блискучою промовою, до нього підійшов Володимир Короленко, один з наймодніших московських письменників того часу, адорований тодішнім суспільством, по походженню українець, із висловами захоплення і протягнув свою руку, щоб познайомитися. Міхновський не розтанув від проміння сонця слави пануючої нації, і сховавши свою руку за спину коротко і ясно заявив «я зрадникам свого народу руки не подаю», чим глибоко образив Короленка. Що правда лагідне оточення обурювалося таким нетактовним захованням Міхновського, але і вони пізніше визнали, що Короленко часто вертався до цього випадку і почав цікавитися українськими справами. Річ майже певна, що якби в свойому житті він натрафив би на ще кілька таких нетактовних заховань, українська література збогатилася б ще одним талановитим письменником.

Цивільну відвагу завжди мала Олена Пчілка, виявляючи її на кожному кроці, викликаючи здивовання оточення і, здається, іноді навіть чоловіка.

Це вона з подивугідною впертістю перекладала підручники своїх дітей на українську мову і сама вчила їх, в той час коли всі найбільші українські патріоти користалися російською школою, яка калічила душі молоді. Це вона завзято говорила в очі правду усім двоєдушним землякам, переслідуючи їх за моральне фарисейство. Це вона в Полтаві, на святі Котляревського, зігнорувала заборону наддніпрянцям виступати з українськими привітаннями і лише одна говорила у своїй мові своєю відвагою фактично заткнувши горло присутній владі.

І це вона потрафила в тогочасному жидофільському середовищі поступових кол, не злякатися закидів в опортунізмі і піти цілком самостійним шляхом, гостро відчуваючи жидівську небезпеку і виступивши з обґрунтованою антижидівською пропаґандою у свойому власному часописі.

На всі ж закиди своїх сучасників і на їх поради «смиритися і жити між людьми, як люди», відповідала вона завжди одним і тим самим — ні.

І чи ж дивно, що власно така мати дала своїй нації Лесю Українку у якої цивільна відвага і погорда до партачів життя теж сягає найвищого шпиля. Великою цивільною відвагою вже була сама тематика її творчости, яку всі тоді не розуміли і переслідували, як екзотичного драпіжного звіря на мертвому полі тодішнього «свійського» народництва і сірого позитивізму. Зрештою не розуміючи добре її творчости, партачі життя підсвідомо відчували цілу її погорду, що жила в ній, до таких як вони.

Адже ж «Одержима» в поемі Лесі Українки більше, як ворогів Месії в якого вірує, ненавидить його обережних і пасивних приятелів, не лише тих, що його розпинали, а і тих, що могли спати, коли він готувався до свого хрестного шляху. З огидою оглядає вона сплячих учнів Христа в Гетсиманському саду, в тяжку для нього ніч, яку він самітньо переживає, час від часу безрезультатно звертаючися до своїх учнів: І для них у неї є лише такі слова:

Ви сонне кодло. Світло опівночі
Не будить вас? Вам заграва кривава
Очей лінивих нездола розплющить?
Бодай вам вічний сон наляг на груди
І зморою душив вас без кінця,
Мені стораз від вас миліші гади
Бо в них таки либонь тепліша кров...
Каміння у пустині відкликалось
Потрійною луною, але ці
Не обізвуться, ні, дарма надія.

Людей, що в такий спосіб вірують в якусь ідею, ані Одержима, ані Леся Українка не можуть вважати своїми однодумцям, хочби Бог, якому вони молились, і був той самий. Мало того Леся Українка разом з Одержимою не вірить, що найвища самопожертва героя може щось змінити в такій юрбі, де навіть найближчі учні його сплять, коли він має гинути.

«Для цеї самої юрби воскреснуть??
На це, либонь, не стало б і Месії.»

Міхновський, Олена Пчілка, Леся Українка — великі взірці цивільної відваги. Але майже кожний їхній найдрібніший вчинок відразу ж викликав настороженість або й бурю ворожнечі, не лише з боку партачів життя а і з боку діяльних та лагідних земляків. Коли ми розглянемо спогади Чикаленка, Русової, Королева Старого, то побачимо, що сучасники не зносили їх власно за те, за що ми

тепер влаштовуємо їм ювілеї. Адже ж Міхновського за його оригінальний, рішучий спосіб реагування Чикаленко на щодесятій сторінці називає позером і актором, але ці епітети можна ще вважати компліментами в порівнанні з іншими. Характерник в своїх цінних епізодах пише, що за часів нашої революції в українських часописах «Боротьба», «Народня Воля» та «Робітнича Ґазета», просто обкидають болотом Міхновського і кількох інших за те, що вони мали свою думку, були самостійниками і до соціялістичної партії не належали.

Так само кожний акт цивільної відваги Олени Пчілки відразу ж викликав протиакцію. Чикаленко радив цій людині, що мала виняткове відчуття потреб нації, далеко глибше і правильніше, як він сам, кинути займатися цими питаннями, сидіти тихо і видавати журнал мод і вишивок. «Поступова молодь бойкотувала її часопис за жидофобство. Софія ж Русова написала в свойому спомині про неї честно і одверто:

«Ми не доцінювали тих рис прямолінійного її думання. Нас вражала різкість її доган і неприхильне поведення з усіма, кого вона вважала не досить націоналістичних переконань. Ми її вважали шовіністкою в найбільшім значінню цього слова.»

Але суд історії, історії страждань українського народу виявив правдиву рацію її «шовінізму», її впертої прямолінійности. Неправильні всі наші мрії та надії на міжнародні зв'язки. Ось перед нами український нарід в абсолютній самоті дуситься під московським настирливим знущенням, гине во ім'я ідеалу московської культури. Правду каже Донцов — в історії воюючого українства займе постать Олени Пчілки одно з найперших місць.

Приблизно так само більшість сучасників ставилося і до геніяльної дочки Олени Пчілки — Лесі Українки. Королів-Старий в свойому спогаді про неї, друкованому у «Краківських Вістях» цього року, згадує яка чужа вона була всім і яким незрозумілим був її шлях. Вона їм не подобалася. Не гарна, зле вдягнена, без смаку, і з дивними ідеями: в той час, коли всі хотіли лише трохи освіти для народу, вона висловлювала таку жіночу химерну примху: Боротьба за цей нарід і його цілковите визволення.

Але оскільки Софія Русова при кінці життя зрозуміла

все творче, що колись не доцінювала в Олені Пчілкі, то Королів-Старий не зрозумів Лесі Українки й досі, кажучи, що вона, цей символ безкомпромісової збройної боротьби за повне життя нації і людини — лише заперечила старі шляхи, але не вказала нових.

В той спосіб приймала наша еліта поступовання і творчість відважних одиниць. Річ зрозуміла, що навіть таке відношення оточення не могло стримати ці одиниці від впертого формування життя і мистецтва на свій спосіб. Бо це ж вони робили в протилежність партачам не для нагород і оплесків юрби, лише з глибокої духової потреби. Але оскільки зрозуміння оточення, головним чином його найвищої верстви, не було небхідним для духового зросту і творчости тих одиниць, то воно було безумовно необхідним для того, щоб вся та творчість, весь цей новий, глибокий світогляд міг бути поширеним серед мас.

Люди з найближчого оточення, це ж були ті, які могли запалювати тисячі свічок від великого вогню біля якого вони стояли, і освітлювати тими свічками всі закутки . . . Могли черпати свіжу воду з самого джерела і давати її пити тим, що стояли далі, а вони нераз старалися всіма силами гасити той вогонь та засипати джерело і тоді змагалися так завзято, що і їм можна було сказати те, що сказав Данилишин українцям-селянам, коли вони по довгому цькуванню схопили своїх героїв.

«Як будете так воювати, не бачити вам України ніколи.»

Але в той час, коли правдивих пророків наше громадянство цькувало на всі боки, то вонож нераз найбільшою підтримкою оточувало пророків жальшивих, приймаючи, як нову євангелію кожну шкідливу дурницю, що від них походила.

Олена Пчілка, Леся Українка, Стефаник, врешті Донцов змагалися всіма своїми силами і талантом аби створити новий тип українця. Вони закликали до чесности супроти своєї нації і своїх товаришів- закликали до боротьби і змагання, до великих пристрастей і почувань. Вони закликали так, що в найдальших закутинах вже починали чути і розуміти. Лише найближче оточення лишалося майже глухе. І тоді з'явився Великий Партач, незрівняний деструктивний талант, майстер свого цеху — Володимир Винниченко.

Великий партач життя, політики, і передусім душ нашої молоді, почав кидати в юрбу свої нові думки, які ця юрба легко приймала, як легшим є до приняття примітивному смаку фальшивий діямант ані ж дорогоцінна перла, як приємнішим циганський романс, ніж музика Бетовена.

У творця нового життя великі пристрасті і почування, за які варто віддати життя, — у Великого Партача теж пристрасті, лише дрібні і егоїстичні, за які не треба віддавати ні життя ні свободи.

У творця життя — боротьба і змагання за все, отже і за хліб щоденний, — у Винниченка соняшна машина, яка дбає про той хліб замість людини, дозволяючи цій людині цілі дні дивитися в стелю, або віддаватися своїм пристрастям.

І нарешті, замість правдивого самоцвіту творців життя — великої чесности супроти своєї батьківщини і супроти своїх — найбільш блискучий фальшивий клейнод зі збірки Винниченка його незрівняна теорія чесности з собою, яку, як кредо прийняли тисячі наших інтелігентів, а зокрема студентів і гімназистів старших кляс.

Цю чесність з собою наша молодь певного періоду всмоктала в себе блискавично, мов губка. Та і як було не всмоктати, коли така чесність з собою абсолютно ні до чого не зобов'язувала, легко і приємно розв'язувала всі питання і ще до того дозволяла почувати себе новою людиною революційного типу.

Наприклад ледве заходило питання, чи йти замість на виклад до кіна — «Чесність з собою» обов'язково давала стверджуючу відповідь. Таку саму відповідь діставалося на питання, чи переходити до чужого середовища, бо там вигідніше, чи кидати жінку з місячною дитиною, або нареченого напередодні шлюбу. Натомість на питання, як віддати приятелеві позичені гроші — чесність з собою завжди відповідала категоричним запереченням і блискуче аргументувала це тим, що властиво, чесно кажучи, ти цих грошей не хочеш віддавати, а волієш купити собі за них новий одяг.

Ця винниченківщина, яка штовхала нашу молодь на бездорожжя аморальности, безхребетности та цинізму, так міцно в'їлася в осередок нашої еліти, так була визнана один

час, «новим свіжим повітрям», що людей ,які таким повітрям не хотіли дихати вважали опортуністами, як опортуністами вважали нераз тих, які творили справді нову душу нації, напр., Леся Українка, Донцов. Закидаючи їм назадницький шовінізм, перестарілу чесність або варварську жорстокість у боротьбі за свою батьківщину.

Великий партач талановито і прецизійно гнув спини людям, яких вже почали випростовувати великі творці. Для цього він послуговувався цілою галерією героїв, які приваблювали своїм неробством, скажемо еротикою, та найголовніше, браком будь яких приципів, що як відомо нікому життя не полегшують.

Але в цілій цій менажерії опинився один тип, цілком не побідний до інших, а передусім до самого Винниченка. Глибока симпатична постать, зроджена в уяві письменника у тяжку хвилину твердого переконання, що якби він, Володимир Винниченко, в своїй молодості зустрів колись відважного і безкомпромісового, який би взяв його за комір і дварив пару разів по фізіономії — у переносному, чи й фактичному значінню, то він, Винниченко, може не став би великим партачем, лише великим майстром життя.

З цієї глибокої нездійсненої туги, зродилася постать твердого, як криця, відважного в своїх поглядах старого Сосенка, що в повісті «Хочу» плює у фізіономію автопортретові Винниченка, письменникові Халепі, говорить йому в обличчя багато гіркої правди, навертає його на свою віру, а навернувши — підтримує його, мов рідного сина.

Та коли Винниченко лише випадково, в тяжку хвилину, відчув своєю руїнницькою душею, якою безкомпромісовою людиною мусить бути той, хто змагається за якусь ідею, і хоче її затвердити в житті, остільки Хвильовий, один з правдивих борців за нову людину, відчував цю правду все життя, аж до смерти.

Поруч з великими майстрами життя — Шевченком, Лесею Українкою і Донцовим — Микола Хвильовий був найбільш завзятим ворогом усіх партачів життя. Він розумів і відчував цілою своєю істотою, що творити самі, або помагати комусь творити нове життя можуть лише люди, які абсолютно уявляють собі, як те життя має виглядати, люди які до глибини душі зрозуміли якусь ідею і хочуть її перевести в дійсність понад всякі свої інтереси. Він зрозу-

мів, що для тріюмфу якоїсь ідеї потрібно нищити не лише її ворогів, а передусім усіх тих приплентачів, що нічого спільного не мають ні з цією ні взагалі з жадною ідеєю, і мати не можуть, бо для них є лише одна ціль — використовування кожної ситуації лише для своєї вигоди. Він зрозумів, що треба нищити тупість і міщанство в душах своїх чесних прихильників, бо інакше навіть чесні прихильники будуть кидати тяжкі колоди впоперек дороги власної ідеї, або розсаджувати її динамітом, зі звичайної глупоти, не орієнтуючися чи зле роблять, чи добре, чи шкодять чужим, чи своїм.

А понад усе відчував Хвильовий що не може бути прекрасною його Батьківщина, його Голуба Савоя, в якому б вона не була вигляді, коли люди в ній будуть нудні, несміливі і нецікаві, коли не переродити їх душі так, щоб вони навчилися бачити і шукати в світі і в оточенні ще щось, крім власної вигоди і дрібних пліток, навіть тоді коли боротьба буде скінчена.

Тому Хвильовий не міг не захопитися жовтневою революцією, тоді, коли «гриміла повінь», і йшла духмяна романтика, коли в лісах і борах бачив він, «як блукали середньовічні лицарі», коли йому здавалося, що душі людей змінилися.

Але так само не міг він не отверезішати, ледве побачив, що ця повінь, ця духмяна романтика не дали нічого. Він відчув, що це був лише вихор, який крутнув все і знов поставив найгірші речі на своє старе місце, але натомість не було зовсім того буряного дощу, який змив би весь старий бруд і живою водою скропив би всі душі.

Хвильовий, як і його Маряна в «Завулку» побачив, що змінилася лише покришка, а зміст лишивсь незмінний. Десь змилися, згинули в безвісті правдиві люди революції, а на червоних тронах, за червоними прапорами і кокардами опинилися ті, які в жадну революцію ніколи не вірили, за неї не змагалися і думали лише про теплі посади. Тіж самі дами, що колись зі сльозами зворушення вішали на свої стіни портрети Миколи II і наслідника, з таким же ж зворушенням прибивали тепер коло Леніна — Зіновьєва, кажучи в своє оправдання: «Що ж, він хоч і жид, але хороший».

Він побачив, як визначні діячі і діячки — комуни, на збори, для людей вбирали бідний, пролетарський одяг і

оберталися в «товаришів», а дома перебиралися в дорогі шляфроки, гризли служницю, пліткували і говорили лише про те, де і що видрати для себе.

Так, революція відгула вже десь в бурянах і почався черговий тріюмф партачів життя. Того не могла знести, ні Маріянна, ні сам Хвильовий.

І ось тоді, мабуть, підчас довгих безсонних ночей, підчас безконечного самітнього ходження по кімнатах, прийшов Хвильовий до напівусвідомленого собою переконання, що єдиний шлях, яким він ще може йти, то є шлях не соціяльної, а національної революції. Він рішив, що лише національна гордість і відокремішність, може дати людям його нації повне життя, дати відвагу до змагання з конкретним ворогом і цим відірвати їх від міщанських егоїстичних інтересів та поширити їх обрії. Тоді ж з великою послідовністю почав він іти новим, наміченим собою небезпечним шляхом, сподіваючися на кожному закруті удару в чоло. Але він рішив рятувати похилу душу свого народу і змагався за це завзято. В своїх памфлетах гостро виступав від проти всіх «Гартів», «Плугів» і інших літературних осередків, обсаджених типовими партачами життя, які за всяку ціну старалися обнизити рівень української культури, творячи з нашого мистецтва якусь плескату бездарність у вигляді поезій про найбільш виплекані буряки, або прозу на взірець безсмертного «Сатани в бочці».

Він безжалісно бичував тупість міщанства і брак цивільної відваги свого оточення, а вже найбільшої сміливости осягнув він у своїй останній повісті — «Вальдшнепах» де висміяв деревляність «Кавалерів Червоного Прапору» і устами героїні Аґлаї, одверто виголосив ідею національної романтики.

Цієї сміливости вже рішуче забагато для його московських братів. Почалася нагінка і цькування, які напевно могли б скінчитися мирно, коли б Хвильовий згодився піти шляхом Тичини, Рильського, Сосюри і інших партачів життя. Тоді і до цього часу друкувалися б його твори, що правда зовсім змінені, тоді і досі по радіо можна було б чути його голос, який складав би привітання для Соняшного Сталіна. А головне — він би жив, жив . . .

Але Хвильовий, правдивий майстер життя, не міг лишатися в ньому на те, щоб його партачити. Він творив

його до останньої хвилини, поки міг, але пізніше — волів вибрати Творчу Смерть, аніж бездарне життя. І як правдивий, великий мистець — він не помилився. Вистрілом у свою голову, він забив не лише себе. Він розстріляв однією кулею в багатьох серцях безвольну нерішучість і рабську покірність, яку розстрілював за життя словами.

Ця куля дала сили згинути, а не зігнутися багатьом однодумцям Хвильового, підчас пізнішої, ще більшої нагінки оскаженілого ворога.

Ця куля і досі, протягом 8 літ від його смерти, вертається і розстрілює багато вагання і нерішучости в душах нашої молоді.

Бо майстер життя Хвильовий, один з найбільших ворогів його партачів, відчув цілою істотою, що лише прикладом великої цивільної відваги і безкомпромісовости, аж до смерти, можна впливати на душу свого оточення так, щоб воно із суцільної маси льокаїв обернулося в націю, варту своїх великих героїв.

КНИЖКА — ДУХОВА ЗБРОЯ.

Є у Лесі Українки в її драматичній поемі «Бояриня» така сцена: В сімнадцятому віці, за часів великої руїни, коли Україна весь час займалася пожежею повстань, в короткій перерві між цима пожежами, в одну з небагатьох спокійних годин, у домі старого козака Перебитного стикаються два яскраві типи тодішньої молоді: один з них Іван Перебитний, для якого символом визволення є тільки меч схоплений у власну руку, а другий, такий же молодий українець, але вже царський боярин Степан, що більш всього на світі боїться леза цього меча, з присохлою до нього кровю, а ліпше майбутнє своєї батьківщини бачить лише в силі розумного розсудливого слова.

Іван і Степан, люди однієї нації і одного покоління, відразу при першій зустрічі зударяються один з другим, мов представники двох ріжних світів. Слово і меч схрещуються у них як дві ворожі зброї, що в жадному разі не хочуть змагатися побіч, лише проти себе.

«Невже ж мушкет і шабля мають більше сили та чести ніж перо та щире слово. Ні, учено мене так.» Вигукує з найбільшим переконанням лагідний — книжник Степан.

І з таким же твердим переконанням, і ще більшою погодою кидає йому у відповідь Іван, що «Це в Києві ченці навчають такого!»

Зударившись на коротку хвилину з собою ці два світи не йдуть далі поруч, а розминаються: Степан покірний голосові лагідних слів, які тільки охоче вичитує з улюблених книжок, їде в Москву, служити чужому цареві і тягне за собою ще одну українську душу — свою жінку.

Іван — вірний наказу своєї крови, кидається з одного змагання в друге і певно гине в рядах зменшених тими людьми, яким слово вирвало з рук — меча.

І чи ж може бути дивним, що і пізніше люди чину, люди типу войовничого Івана, почали ставитися з погордою і недовіррям до слова, до тих клятих книжок, що мав найгірший ворог, або зрадливий союзник, своїм облесливим

фантастичним туманом відтягали піймані собою душі від зброї, від боротьби за батьківщину, у якусь невідому порожнечу. Зрадливим видавалося їм це слово, що ще так недавно у героїчних творах княжої доби, у блискучих козацьких літописах, підтримувало силу зброї, вказувало дорогу до боротьби, а тепер — самозакохане і певне своєї власної сили хотіло бути не помічником чину, навіть не рівним коло нього, лише самостійним володарем, найбільшим приятелем холодного міркування?

А все ж сила і такого слова була великою. Молодь, задивлена у книжку, вірючи маґнетичному чарові прекрасних речень ішла нераз шляхами Боярина Степана — служити чужим царям.

Сміливі ж наступники, не приєднаного, войовничого Івана з безсилою люттю кляли, дивлючися на ржавіючу зброю, до якої жадне гаряче, бунтівниче слово не штовхало тисяч жадібних рук. Мертвим у безвісті блукало слово не сперте на тягар меча, мертвою лежала зброя, не окрилена рухом — слова. І власно підчас цієї ворожнечі між словом і зброєю, стало в захист меча — друге, і н ш е с л о в о.

Воно виповзло з далекої народньої творчости, стрілою вирвалося з героїчних літописів, і спершися на віднайденій зброї залунало голосно в поезії Шевченка. І перемогло, як перемогло все, що йшло з мечем в руках. Що правда, перемогло не відразу. Ще протягом більшої половини 18-го століття лагідні нащадки молодого боярина старалися розтиснути пястуки, що під впливом Шевченківсьокго слова — затиснулися. Нащадки царського боярина хотіли закидати свою батьківщину книжками — з любови до книжок, не до батьківщини — байдуже якими.

Їм все одно було, що саме втисне їхне слово замість зброї в тисячі рук: плуг, молот, перо, чи дар — переможцеві. І ті книжки теж нераз були духовою зброєю, лише зброєю на користь нашого ворога.

Та все ж, Шевченківський меч, прорізавши майже порожнечу кількох десятиліть, зрештою знайшов аж дві руки, що міцно його стиснули: Франка і Лесі Українки.

Франко зрозумів добре яку печать кладе слово на душу цілої нації, і ту свою націю хотів він бачити нацією героїв. Його войовничий князь з «Мойсея» готує, кличе

всіх своїх до боротьби так, що здається за хвилину «гирл сто тисяч цей клич повторить і з номадів лінивих ця мить — люд героїв сотворить». І таким кличем хотів Франко зробити своє слово, свою духову зброю.

Ще більш послідовною, у кожному свойому творі є Леся Українка. Устами кожного зі своїх героїв закликає вона, навертає вона злагіднілих людей до боротьби. Навіть арфу в руках мистця — грека Антея обертає вона у зброю, коли треба влучити нею в жінку, що прийшла віддавати свій талант — переможцеві римлянинові.

Останнє покоління письменних людей вже 20-го віку, під впливом своїх великих попередників і під впливом своєї войовничої доби, ще більш загострено відчули правдиве і найбільше завдання слова: стати тут же, близько коло зброї. І з нею і для неї. Стараючися наставити в один бік цих два нераз так ворожих леза. Виразом чого була навіть назва збірки одного з найвизначніших представників нашої сучасної поезії — Євгена Маланюка «Стилет і Стилос».

Отже хай в наші часи, часи великої руїни всього старого світогляду, і рівночасно відродження творчої української духовости, не буде в нашій дійсності ані одного войовничого революціонера Івана, що легковажив би силу слова, яке стоїть на сторожі зброї. І хай не буде ні одного освіченого книжника-боярина, якому книжка заступила дорогу до зброї.

Книжка — духова зброя — сміливо стає поруч зброї військової. Але кидаючи це гасло, називаючи книжку духовою зброєю, мусимо пам'ятати, що з нею як і з правдивою зброєю треба поводитися обережно. В непевних, недосвідчених руках вона може скалічити, або й знищити не ворога, а її власника.

Коли тримаємо цю зброю так, що вона цілить безпомилково, можемо бути певні.

Приспішуємо свій марш і наближуємо час останньої перемоги.

ВСТУПНЕ СЛОВО НА АКАДЕМІЮ В ЧЕСТЬ ІВАНА МАЗЕПИ.

Є ріжні думки про те, хто творить історію. На думку одних історію творять народні маси, на думку інших суспільні верстви, нарешті на думку третіх — ціла світова історія, це лише історія великих одиниць. Бо чим би був, наприклад, арабський народ, що довгі віки блукав пісками своєї батьківщини, займався дрібними ґешефтами і дрібними грабунками, коли б не з'явився серед нього великий Магомет, якого дух видобув таку енергію з цього народу, що знак півмісяця запанував над половиною світа.

Чим була маса українських племен, доки на чолі її не станув великий муж Святослав Завойовник, що славу української зброї поніс силою своєї волі аж під мури Царгороду, на береги Дунаю і Каспія, створюючи велику, могутню імперію. І що створила відважна, бурхлива козацька маса, доки не оформив її поривів великий політик і відважний полководець Богдан Хмельницький. Це ж він замість ряду неокреслених бунтів проти Польщі створив один великий зрив, замість повстанчих ватаг — могутню армію, і на місце дрібних домагань поставив велику ідею незалежности української держави. І цю державу він побудував, зміцнив і вмираючи лишив її забезпеченою тривкими політичними союзами, що запевняли їй розвиток і зріст. Але наступники, які не дорівнювали величі свого попередника, привели до визволення відосередкових сил, що спричинилося до упадку держави і дало той період нашої історії, який звемо Великою Руїною.

Сила нації змаліла, козацька імперія почала котитися вділ. Що ж сталося? Адже ж народні маси лишились ті самі, матеріял для армії не змінився, міжнародня ситуація не була більш некорисною, як давніше, і на чолі держави так само стояли провідники — Гетьмани. Лише вони, ці нові провідники, не потрафили опанувати маси і скерувати її до одної мети. Бо народня маса завжди готова до чину, тільки треба вміти її попровадити, бо народня маса є завжди, як чародійний музичний інструмент, на якому

великий мистець, дасть прекрасний, величний концерт, а в руках іншого цей інструмент буде або мовчати, або фальшувати безжалісно.

Велика Руїна все поглиблювалася і поглиблювалася. І навіть останній козак, славний Петро Дорошенко не міг воскресити давної могутности Української Держави.

Ситуація видавалася безнадійною. Держава в упадку, народ розбитий ворожими впливами. Залоги ворогів в наших містах, селах, хуторах... І ось в такий час гетьманську булаву було віддано в руки Івана Мазепи.

Цим фактом в нашу історію увійшов справжній герой і розпочав — нову добу.

Так, справжній герой. Постать барвна, яка і досі ще приваблює і дає натхнення багатьом поетам, письменникам, малярам і музикам. Блискучий лицар, в якім закохувалися до найпізнішої його старости найгарніші жінки того часу. Постать створена не лише на героя історії, а й на героя романа чи поеми, а передусім на героя самого життя, паном якого він був — у кожній ситуації.

Вийшов він з родини української шляхти, якій так близькі були лицарські, войовничі традиції: струнким юнаком вступив він на службу до двору польського короля Яна Казимира. Його перебування там, і враження, яке він робив на оточення, було настільки блискуче, що навіть уява польського поета, не підсилювана національними симпатіями, малює нам Мазепу, як властивого короля того двору, що більш за справжнього панував над юрбою. Що і на цій юрбі, на чужому йому оточенню, витискав печать своєї слави і винятковости, перед якою усовувалися в тінь і короновані голови.

Як цікаві і романтичні були його пригоди на цьому дворі, так цікавим, романтичним був і кінець їх: дикий, неуговтаний кінь поніс його від мягких килимів і блискучого паркету королівського палацу назад у рідні широкі степи, що мали стати новим могутнім палацом для його національної величі. Бо ця багата натура вміла чарувати і захоплювати не лише пишне товариство на двірських балях і воєнних забавах, а і нове своє оточення в битвах і політичних переговорах. І як легко здобував він собі серця найчарівніших жінок, так переможно здобув він собі серця суворої козацької нації.

Покинувши двір короля, Мазепа став генеральним писарем і головним дипльоматом у гетьмана Дорошенка. Згодом сповняв він функції головного дипльомата у другого гетьмана Івана Самойловича. І тут він здобув собі такі симпатії козацтва, що незабаром перебрав від Самойловича гетьманську булаву.

А був це час, коли Москва чим раз більше стискала кліщі, в яких мала сконати незалежність української держави. Лише Мазепа своїм політичним хистом міг змірятися і так довго перемагати хитрість московського царя, який за всяку ціну вирішив остаточно підірвати коріння українського народу. І вже на самому початку свого панування Мазепа приступив до залізно-послідовної реалізації найвищої мети свого життя: обрубати нахабні московські пальці, що вже глибоко вбилися в живе тіло української нації. У цій боротьбі треба було бути і лисом і левом. Мазепа вмів це в собі злучити. Ослаблена Україна не могла в безпосередній одвертій боротьбі наставити чоло перебудованій і зміцненій Петром Московській державі.

Треба було з'єднати собі козацтво і старшину. Треба було приборкати неспокійне Запорожжя. І врешті треба було погодити інтереси старшини і нижчих верств. Словом треба було з'єднати націю, натхнути її одною ідеєю, дати їй одну спільну душу — і все це треба було робити під пильним оком Москви, в інтересах якої лежало — за всяку ціну не допустити до цього.

Мазепа мусів довгі роки маневрувати поміж льояльністю супроти царя, щоб не викликати військових репресій, і одночасно вести потаємно підготовку нації до останньої розправи.

Якже ж тяжко було з'єднати собі козацтво і рівночасно заспокоїти вимоги Москви, вислати це козацтво допомагати при будові Петербурга. Яким треба було бути геніяльним дипльоматом, щоб прихилити собі старшину і рівночасно не дозволяти їй зводити порахунки з Польщею, яка тоді могла бути союзником супроти найбільшого ворога — Москви.

І тільки Мазепа міг зуміти підготовляти союз зі Шведським лицарським королем, Карлом XII, в той же час воюючи з ним, щоб не зрадити себе перед Петром.

І так довгими роками цей великий грач провадив свою небезпечну гру, де ставкою завжди було життя, або смерть не лише особиста, а і цілого народу. А рівночасно, в ті тяжкі роки, що не одного б цілковито зломили, цей залізний характер остільки заховав спокій нервів і творчість думки, що започаткував нову добу розвитку української культури. Гетьман провадив небезпечну гру, але весь її тягар і всю відповідальність за неї цей вроджений провідник ніс виключно сам. Навіть найближчі не бачили, що він ходить на краю прірви. І не могли того зауважити, бо Мазепа, не маючи на разі змоги збройним чином, війною зміцнювати свою державу, зміцнював її спокійно, мов не над прірвою, а на твердому ґрунті, розбудовою української культури. Доба його панування була золотою добою українського мистецтва. На Україні повставали нові церкви, палаци, школи і академії. Виключно його заслугою був розвиток стилю, що носить назву українського барокка. Але це не був той тип культурного діяча, що бачить спасіння для своєї нації лише в розвитку науки і освіти, тільки повній і всесторонній державний муж, який хвилини, вільні від війни, присвячує розвиванню духових цінностей нації, як Наполеон, що у хвилину, коли не видавав військових наказів, укладав кошторис у палаючій Москві своєї Паризької Опери.

Цей великий політик, як ніхто інший, зрозумів, що велич нації і сила держави будується et arte et marte, себто мистецтвом і війною. І це тому великому меценатові культури належать такі пам'ятні слова «Нехай вічна буде слава, же през шаблі маєм право».

Ті права він вмів і встановлювати і боронити. Він так само як вагу цінностей культурних розуміє вагу цінностей політичних і державних. В одній зі своїх проклямацій Мазепа каже: «Відомо, що перше ми були те, що тепер Московці: влада, першенство і сама назва Русь від нас до них перейшла». Це був найглибший доказ свідомости свого суверенітету і самостійницького стремління нації. І це його становище було настільки владне, певне і глибоке, що викликувало найглибшу пошану і його союзників. І Шведський король Карло XII, такий же лицар як і Мазепа, цілковито прийняв його розуміння прав нації. Так дві найчільніші постаті тієї доби були об'єднані не лише формальним союзом, а і духовим братерством. І проклямація

Карла XII звучить, як вираз думання тодішнього українця: «Відомо всьому світу, що народ руський зі своїми козаками був спочатку народом самодержавним, тобто од самого себе залежним під правлінням князів своїх чи самодержців.

З'єднався потім з Литвою і Польщею, для спротиву з ними проти татар, що їх руйнували, але пізніше за насилля і несамовитости поляків звільнився від них власною своєю силою і хоробрістю, з'єднався з Московією добровільно і по одному одновірству і зробив її таку, яка вона тепер є».

Лише на підставі такого розуміння прав і інтересів обох союзників міг повстати обосторонній трактат українсько-шведський, в якому стремління і поняття української сторони окреслено Мазепою чітко і недвозначно в словах: «Все, що завоюється з бувшої території Московщини належатиме, на підставі воєнного права тому, хто ним заволодіє. Але все те, що, як виявиться, належало колись народові українському, передається і задержується при українськім князівстві».

Якже ж глибоко і переконливо мусів вірити в слушність своєї справи Мазепа, коли ця його віра цілковито уділилася великому королеві.

Так, це було справжнє уділення віри, а не тимчасовий зв'язок, вимушений короткотривалою збіжністю інтересів. Спільна велич так зблизила цих двох виняткових мужів, що навіть страшна програна, навіть проклятий день Полтави, де погасли зорі обидвох полководців і завалилися всі великі пляни і надії, не розірвав їх, не підірвав їх взаємного довірря і почуття зв'язанности.

Як разом цих два леви, укладали пляни перемоги, так спільно зносили наслідки важкої програної. Мазепа вів раненого союзника і приятеля, лише йому знаними стежками диких степів, по яких носив його колись скажений кінь його крилатої юности . . .

Там же, в цих широких степах, де зійшло яскраве сонце його панування, закотилося воно багряно — назавжди.

Та хоч по його смерти минули вже віки, хоч наша земля зродила вже багато героїчних постатей. все ж Мазепа лишається найбільш яскравою поміж них, і найбільш приваблює і до сьогодні письменників, поетів, малярів і музиків, політиків і істориків.

Але для потомних поколінь, для завзятої, войовничої молоді Мазепа лишився не лише як блискуча романтична постать, істинно великий майстер життя, але як найвищий символ змагань української нації за свою державну незалежність.

Вороги не задовольнилися тим, що перемогли його на полі бою. Для них він був так небезпечним, навіть по смерти, що вони хотіли б вигнати його присутність і з душ українських. Притягнено для цього церкву. Священникам було наказано проклинати його з церковних амвонів, але це не зменшило сили його впливу. І честю, а не лайкою звучало в ушах кожного правдивого українця, погірдливо вживане нашими ворогами слово — «Мазепинець».

Бо Мазепа — це ціла окрема і повна, виняткового значення доба в нашій історії. Мазепа — це символ справжнього голови держави і символ змагання за її суверенність.

Як голова держави — це той, хто взяв виключно на свої плечі всю відповідальність перед Богом, історією і власним народом.

Це той, хто вже тоді розумів, що таке держава і що таке нація.

Розумів, що держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності і силі народу.

І це той, хто силу нації бачив не лише в озброєнні військовому, а і духовому. Як символ змагань — Мазепа — це той незламний дух, що з залізною консеквенцією вів свій нарід з безнадійної руїни, до тієї незалежности, яка і досі для нас всіх є найвищою метою.

І тому Мазепа такий близький нам, бо ритм його життя, його відчування і бажання були наскрізь сучасні і наскрізь наші своєю повнотою, і своїм невпинним шуканням прекрасного і величного для нашої батьківщини — безнастанно зазираючі в бездонні очі смерти.

ВІДОЗВА ОУН.

НАЦІОНАЛІСТИ!

Від хвилини, коли націоналістичний рух зіткнувся на українських землях з новою дійсністю, ми ввесь час діяли в дусі наказу Вождя Андрія Мельника.

Скривавлена Україна потребує великої праці нашого мозку й наших рук, а не спорів і міжуособиць. Тому всі свої змагання, цілу свою енергію ми спрямували на гоєння ран нашої нації й на розбудову українського життя. Ми залишили на боці всі внутрішні спори, всякі полеміки, розуміючи, що на рішаючому відтинку нашого шляху до мети ми мусимо не поглиблювати, а засипати межі, вириті злочинною рукою всередині Організації. Ми нераз промовчували провокаційні виступи збоку диверсантів Бандери, уникаючи заогнень і витрачування енергії, потрібної на боротьбу з нашим відвічним ворогом та на відбудову зруйнованої Батьківщини. Ми припинили всяку пропаґанду проти атакуючих нас диверсантів.

І ця мовчанка не була браком активности чи сили, лише правдивим зрозумінням поваги положення й бажанням за всяку ціну не допустити до створення атмосфери для найбільшого прокляття, найбільшої згуби нації — братовбивчої війни.

Коли не бореться наша армія на зовнішньому фронті, то злочином є проливати українську кров на фронті внутрішньому!

Ми ввесь час хотіли вірити, — що люди, які пішли на шлях бунту потягаючи за собою сотні ідейних одиниць, нехай найгіршою дорогою, але всежтаки йдуть до тієї ж мети — державного будівництва. Ми не хотіли до останньої хвилини уважати їх здібними на найгірші засоби нищення борців за майбутнє української нації! Ми не хотіли вважати, бо звикли, що до цього часу винищували в той спо-

сіб українців лише польська поліція, або московське НКВД. Однак з кожним днем ми мали все більше й більше доказів їх руїнницької безвідповідальної діяльности.
І сталось те найстрашніше, що знищило в нас останні сумніви. Дня 30. 8. 1491 року в год. 19,30 від ганебного стрілу ззаду на Бердичівській вулиці Житомира впали два великі Борці за українську Державу й націоналістичну Революцію, довголітні члени Проводу ОУН: ОМЕЛЯН СЕНИК-ГРИБІВСЬКИЙ і МИКОЛА СЦІБОРСЬКИЙ.

Обидва учасники визвольних змагань, найближчі співпрацивники Євгена Коновальця й співтворці УВО та ОУН.

Ще перед кількома тижнями ми відпроваджували на Схід цих обидвох наших провідників: відважного боєвика й блискучого організатора Омеляна Сеника-Грибівського та одного з творців ідеологічних та програмових засад націоналістичного руху Миколу Сціборського — повних юнацького западу відати свою енергію і здібності Землі, яку вони колись міряли в одностроях Української Армії, змагаючися за неї.

Шлях боротьби ОУН позначився великими й численними жертвами. Кожного року гинули десятки найкращих наших одиниць, знищених ворожою рукою. Гинули замордовані у вязницях, падали від окупантських куль, вмірали на шибеницях і на далеких засланнях. Сотнями жертв заплачено за Закарпаття. Мільйонові багряні піраміди повставали під руками большевицьких катів, червоніли від крови найкращих членів нашого руху з Євгеном Коновальцем на чолі.

І врешті всі ми свіжо пам'ятаємо страшні дні, коли в мурах українських міст, залишених большевиками, знаходили ми безліч змасакрованих трупів наших братів. І коли ми знали, що всі вони впали з чужої руки, то тепер маємо ту страшну, для кожного українця певність, що на двох українських борців Омеляна Сеника й Миколу Сціборського під брамами заповітнього Києва піднялася українська рука, вириваючи з наших, і так уже проріділих рядів, двох найкращих. Тепер, після цього факту, ми мовчати не можемо. Ця мовчанка теж була б злочином.

Бо це впали з рук диверсантів люди, що в боротьбі за Українську Державу перейшли три роки фронтів з боями серед небезпеки, злиднів і тифу. Це впав Микола Сці-

борський в свому родинному місті, яке нераз боронив перед большевицькими ордами і був кількакратно ранений. Це ж вони обидва були учасниками походу З'єднаних Армій на Київ, який закінчився здобуттям столиці 31 серпня 1919 року. І тепер, опинившися, з наказу Андрія Мельника, знову на шляху до Києва, працюючи на Східних Землях, гинуть від братовбивчої кулі, напередодні 22-літньої річниці, напередодні нового вступу до Золотоверхого.

Яка ж рука могла знятися на Боєвого Референта УВО і Краєвого Команданта Сеника? Кому була потрібна смерть Миколи Сціборського, людини, що займала чолове місце серед інтелектуальної і духової еліти української нації, борця, що став в ряди УВО й ОУН як представник СУЗ, та втягаючи в чинну боротьбу інших представників СУЗ, надав нашим змаганням правдивий соборницький характер. Ці вбивства — це жахливі наслідки впливу чорного духа руїни, що, починаючи від княжих міжусобиць, нищать хребет і мозок української нації.

Цим разом, особа вбивника документарно знана: це Степан Козій з Любачева. Його вислали диверсанти на зруйновану, спрагнену помічної братерської руки — Східню Україну, щоб він виконав, давно винесений, «присуд смерти». Так несуть бунтівники «ідею націоналізму» на СУЗ і так «будують» українську Державу на терені, де націоналістичний рух чекає велика історична місія.

Націоналісти!

Ми довго вірили у вічного українця, який прокинеться — гадалось — у групі відповідальних, за бунт, одиниць. Це не сталося! Раз, станувши на шлях зради, бунту й руїнництва, сили анархії й божевільного злочинства, докотились до подлого братовбивства.

Житомирський злочин зриває маску з обличчя Бандери і його спільників!

Зриває маску з обличчя аґентів Яриго, національних зрадників, що в сьогоднішню, таку важну для України, хвилину, вбачають своє завдання, свою революційну місію, про яку стільки горлають у мордованні найкращих елементів українства! Бо житомирський злочин — це тільки звено з низки інших терористичних актів супроти наших найактивніших одиниць, як з верхів, так і з низів.

Сини Волині, провідники протибольшевицького підпілля, Куц, Шульга, і Шубський, юнаки Гадус, Федів та другі, всі вони впали від тієї ж злочинної руки бунтівників.

Націоналісти!

Година амнестії для бунтівників покінчилася. Вони відповіли на простягнену правицю нашого Вождя стрілами в членів нашого Проводу! Для скритовбивників, на руках яких є кров найкращих зпоміж нас, найкращих зпоміж українства, національним злочинцям, які висилають збаламучених людей на подлий братовбивчий морд — не може бути вибачення!

В почутті своєї святої правди, запричащені духом жалоби по своїх провідниках, готові віддати для України всі свої сили й своє життя — йдемо в останній бій за душу українства.

Або нація подужає тепер, і в ній не стане місця для виродків-злочинців, або Україна стягне на себе жорстокий осуд історії!

Чи сміємо допустити до цього?

Націоналісти!

Взиваємо Вас підняти цей нам вирішальний бій у карних лавах, у повній підпорядкованості своїм провідникам. Взиваємо Вас не відступити від мети нашого теперішнього змагу ,аж поки не буде наша цілковита перемога. Аж поки українство не очиститься від смертельної хвороби, що його мучить, поки в національній єдності не викине зо свого нутра первнів анархії й злочинства в ім'я САМОСТІЙНОЇ СОБОРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ.

Так оплатимо довг — ми та вся Україна — героїчної пам'яті і тих двох героїв нашого руху **Миколи Сціборського і Сеника-Грибівського,** які впали, щоб воскресла оновлена Україна!

Слава Україні!

Вождеві слава!

Кр. Екзекутива ОУН на Західньо-Українських Землях.

БРАТЕРСТВО В НАРОДІ.

Це була справжня орґія тріскучих слів і блискучих гасел.

20 літ вони тарахкотіли на наших землях, шаруділи, мов сухе листя, сипалисся, мов соняшникове насіння, і, мов порожня луска, з того насіння, засмічували нашу багату плідну землю . . .

Українська душа, тількищо збуджена, вільна й горда, як колись перед віками, довго відштовхувала й відганяла від себе все, що крутилося довкола неї, занесене чужим холодним вітром. Руки шукали своєї старовинної, з діда прадіда, зброї, щоб боронити лише власну батьківщину. Очі виглядали княжий владний знак Тризуба й свої прапори. А уста й вуха були приготовлені на один єдиний могутній клич: Слава Україні!

Але з півночі, з Москви, віяло, дмухало, курилося . . . Україну засипала справжня хуртовина чужих, темних гасел. Вони летіли й плакатами прилипали до мурів наших міст, масними плянами стелились по великих і сірих, мов брудні обруси, часописах, та розкочувалися довкола з уст надісланих невтомних промовців — накручених, мов патефон, чужою, ворожою рукою.

Їх було багато. Їх були сотні, різних кличів, наказів, обіцянок! Ціла шоста частина світу корчилася, викривлювалася, згиналася від їхнього пекельного брязкоту, а ще більше від ніжно-приятельського шепотіння просто на вухо — з револьвером до грудей.

Їх було стільки, скільки може придумати підступна азіятська думка, що за всяку ціну хоче затроїти свого міцного й незламного ворога! Затроїти, щоб його вже непритомного ограбувати дощенту, забираючи собі не лише зброю з його безвладної руки, а й сорочку з його тіла. Але в цілому морі слів і гасел було одно, особливо страшне своїм медоточивим фальшем. Воно солодкими словами, мов липкими стрічками, охоплювало найбільш вражливі душі нашого народу. Охоплювало так, що тяжко було дихати в

тих задушливих обіймах, якими стискав кожний вираз сталінського гасла дружби й братерства народів.

Боже мій, та це ж мусів бути рай, шляхетне співжиття народів, з яких кожний мав би право по своїй волі розбудовувати всі свої цінності, кожний мав бути рівним у великій дружній родині народів СССР, де навіть найменші і найбільш замурзані діти не мали б ніколи діставати від більших братів штурханців, лише братерські поцілунки та червоні цукерки. Бо так голосило гасло!

Отже, українці, як і інші народи СССР, запаморочені вже попередньою отрутою, мусіли прийняти і це божевілля. У тяжкому наркотичному дурмані декому справді почала ввижатися вільна квітуча Україна. Відвічний ворог обертався в приятеля, револьвер в його руці розпливався, робився непомітним, а стиснутий кулак видавався одвертою братерською долонею . . . І тоді брати з Москви і брати — Бронштейни приходили і оббирали братів — українців до нитки. А найголовніше, оббирали завдяки медовому гаслу так, що й самим українцям це не сміло видаватися грабунком, лише ласкавим прийняттям подарунків від населення квітучої України, яка сама в подяку не діставала нічого, крім терору й голоду! Це стало ясне й тим, що колись найбільше вірили. Тяжким зусиллям вирвалися з липкої сітки ворожих гасел кілька найліпших синів України. Вони твердо зрозуміли, що не може бути жодного братерства між споконвічними, собі ворожими народами, лише єдине, нерозривне братерство крові, братерство в народі. Вони зрозуміли, що лише таке братерство поможе відіпхнути чужу й ворожу ідею інтернаціоналізму і спертися на зроджений з глибини народу націоналістичний світогляд.

«Компартія стала собірателем руских земель», — твердо вирішив і сказав всій Україні бувший комуніст Микола Хвильовий, — устами свого героя Карамазова. І від цього рішення він прийшов до другого: його батьківщину може врятувати лише український націоналізм, лише братерство крові.

Він, Хвильовий, так добре пізнав своїх «братів» з компартії, що не чекав, доки вони пустять кулю в нього зі своєї кохаючої руки за це рішення, а путив її собі сам в чоло, яке воліло схилитися перед смертю з Божим судом, але не перед ворожими, розшифрованими гаслами.

Зате кулі з того револьверу не обминули його правдивих братів по крові — Влизька, Фальківського, Косинку і сотні інших, які насмілилися виступити проти штучного братерства народів, во ім'я великого незнищимого братерства в народі, братерства крові. Ці стріли, які цілили в саме серце України, що знов починало підозріло міцно битися, були сигналом для цілковитого розперезання червоної Москви. Починається новий період, неповторний в своїй нахабності. Червона Москва, цей ніби рівний нам братерський нарід, починає творити культ московської душі, культ колишніх царських героїв, яких ще недавно опльовувала. Вона, захлинаючись від захоплення, говорить і пише про царя Петра, про старого Суворова, що бився в обороні царської Москви, про сотні інших не совєтських, а московських героїв і в той же час безоглядно вивозить і вистрілює всіх тих, хто хоче заховати свою українську душу і пам'ять своїх українців-борців.

І — дивна річ — цей період, період найбільшого терору червоної Москви, знайшов признання у багатьох представників білої Москви — еміґрантів. Відізвалося віковічне братерство в народі. Московські еміґранти у всіх закутках землі радісно спостерігали це знущання, хай червоної, але все ж Москви, над віковічним своїм ворогом — Україною. Таким незнищимим є те братерство крові! Воно ж змушувало цих еміґрантів-москалів радіти, коли Бесарабія входила до СССР, признавати йому бази в Дарданелах, бо відчувало, що це піде Москві, хай червоній, але Москві! Це нам, всім українцям, відкрило очі раз назавжди. Всі побачили, що жадного інтернаціоналізму нема й не буде. Отже, можна лише служити якійсь нації, або чужій московській, або своїй — Україні. І коли ми несемо ідею українського націоналізму на свої землі, не сміє бути ні одного порожнього слова. Кожне гасло має вростати в нашу землю, а не замічувати її порожньою лускою. Коли говоримо про національну спільноту, мусимо її відчувати. Так, як тепер, понад усе мусимо відчувати нерозривний зв'язок крові — братерство в народі.

Не солодкі, нездійснювані обітниці ,а суворе підпорядковання себе безсмертним і невмолимим вимогам нації — дозволить їй стати перед світом у весь свій потужний зріст!

ПРАПОРИ ДУХА.

Зрушилося з місця і починає валитися все. Валиться старий світ, падають мури міст і зотлілими ганчірками засипають ненависні червоні прапори. А рядом з ними розсипаються усі ворожі нам закони і чужі накинуті нам форми, над якими ті прапори маяли. Все нове, все інше! Брами єдині, що донедавна були відчинені, назавжди завалені тяжким камінням власних розбитих мурів. Тими дорогами, до яких вони проводили, вже слава Богу, не йти нам ніколи. Слава Богу, бо всі ті шляхи, скільки їх було, провадили до одного Риму, до темної прірви, виритої ворожою московською рукою, на дно якої мала впасти українська нація. І що найстрашніше — спадаючи, покалічити і забруднити до непізнання своє духове обличчя.

Але від подиху буревійного вітру, тріснули, розчинилися інші брами і хвіртки, що стільки літ були замкнені на сто замків, за нарушення яких завжди чекало одно й те саме: куля в чоло чи мандрівка в небажану далечінь. Та ось тепер багато з тих заборонених дверей відчиняється і закликає на нові, інші шляхи. Та, як це не дивно, знову перед кожним ходом чекає на нас небезпека. Небезпека вже не у вигляді чужої кулі чи ворожої руки, але відштовхне тебе у закуток, далекий від твоєї мети, — лише велика небезпека від власного фальшивого кроку, який у мить розгубленості може скерувати на шлях інший, але теж чужий і ворожий для нашої нації.

Бо річ зрозуміла, що найлегше можна дістатися на ті нові дороги, які найближче лежать від старих. На дороги, де не треба зупинятися перед брамою, а можна ввійти відразу, зі всіми старими речами, лише поміченими новими, жовто-блакитними нитками. І зі старою азіятською, тріскучою зброєю, перебраною з рук Москви, лише скерованою тепер проти неї самої. Але тим шляхом ми дійдемо туди ж, звідки вийшли. Треба за всяку ціну обминати ті широкі, розкриті двері і шукати правдивої великої брами, над якою віють непідроблені, неперелицьовані прапори нашого духа і яка реде на широкий шлях відродження нашої

нації. Так, увійти до неї не легко. Перед нею треба обов'язково затриматися і скинути все, чим обдарувала нас московська рука. Перед нею треба віднайти, одягнути свій власний, не з московського плеча одяг і взяти в руки свою, зовсім іншу міцну і шляхетну зброю. Але не жаліймо того, що нам треба буде скинути! Ми не сміємо мати в жадній ділянці, а тим більше в ділянці духової творчости нічого, що б нам нагадувало підозрілі речі совєтського виробу. Бо це ж були будинки, які розліталися ще перед тим, як були добудовані. Одяги, де рукави були різної довжини, жіночні торбинки зі замками, які тріщали, як найбільші гармати. Все це була чужа бездарна творчість, яку накинула нам чужа рука не лише на щоденне життя, а, що далеко страшніше, і в мистецтво, і яку ми мусимо за всяку ціну відкинути якнайскорше. Бо завданням нашого мистецтва є віднайдення не розплесканої пересічности, а правдивих глиибин і висот української духовости і створення для них стрункої й незнищимої форми, яка б не нагадувала будинку, що може кожної хвилини завалитися.

Для цього треба обминати все, чим останні роки мусіла жити українська творчість під Совєтами. Треба собі виразно усвідомити, що українське націоналістичне мистецтво ніколи не було й не сміє бути лише агіткою, хоча б і зверненою тепер проти нашого найбільшого ворога — Москви. Наше мистецтво не сміє користатися цими дешевими, оклепаними трафаретами, які залишила йому в спадщину настирлива Москва. Українське мистецтво не сміє бути тією м'ягкою, але «передовою» жінкою з творів Хвильового, що замість царського портрета вішає на те саме місце, в тій самій рампі портрет Троцького, а пізніше — Сталіна. Ні, воно мусить на різні цінності визначати і різні місця. Воно мусить завжди пам'ятати, що навіть найбільш блискуча аґітаційна промова, виголошена промовцем перед масами, може не мати ніякої цінности, як літературний твір, що найбільш пекучі справи нашого життя, подані в їх сухій формі, належать до хроніки, а не до мистецтва. А найяскравіший плякат є лише плякатом, а не образом. Українське мистецтво мусить собі яскраво усвідомити, що є багато речей і справ, потрібних нашій нації, але якими має займатися наука, пропаґанда, навіть поліція, але ні в якому разі мистецтво. Бо українське націоналістичне мистецтво, зокрема література, не є безплідним мистецт-

вом, але в кожному разі також не приземною московською аґіткою, виверненою лише на другий бік. Завданням українського націоналістичного мистецтва є виведення всіх тих цінностей, які б скріплювали, а не розслаблювали душу нації, як це робило мистецтво, накинуте нам згори. Воно має відшукати всі ці великі почування, які намагався різними способами знищити наш ворог. Воно має дбати, щоб в душах нашого народу жило не голосне гавкання на ворога — лише глибока, непримирима і творча ненависть до нього. І не солодка розчуленість над самим собою, а велика й мужня любов до своєї нації, до свого минулого, до свого народу і до всього великого і шляхетного, передусім до своїх героїв, яких так довго переслідував і замовчував ворог. Українське мистецтво має підхопити і піднести високо прапори тих героїв, прапори найліпшого вияву нашої національної духовости. Бо це мистецтво має велике і прекрасне завдання: виховувати не держиморд царської Москви і не тріскучих політруків большевицької Москви, лише сильних і твердих людей української нації, що вміють жити, творити і умирати для своєї батьківщини.

ОСТАННІЙ ЛИСТ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ.

15. 1. 1942.

Шановний і Дорогий Пане . . .!

Нарешті маю оказію написати Вам листа, який передавби хоч трохи настрій Києва, у якому ми з Вами так радісно починали працювати перед неповними 3-ма місяцями . . . Навіть тяжко собі уявити, що з того часу не минуло ще 3-х місяців і все вивернулось на другий бік, а люди також на другий бік вивернули своє відношення до нас.

Багато з тих, що просто адорували нас у ті, не дуже віддалені часи, коли ми ще були «знатними иностранцами» не вітаються при зустрічі, або говорять, що вони, таки з нами, а другі, які були менш настирливими приятелями — оточують власне тепер нас особливою пошаною і підтримкою. Як би тепер все змінилося знов — о, як би легко можна було зібрати собі відповідних людей!

Про події і настрої в редакції Ви будете мати докладні відомості від п. М. і Гайовича. Отже про це не буду писати. Але, дивна річ, всі ці події наразі не торкнулися Спілки. Перші ж збори по «зміні» пройшли у винятково прихильній атмосфері і одну людину, яка вилізла з закидами Управі (що до напрямку) — решта членів абсолютно закричала, а було всіх тих членів понад 40 душ.

Після тих зборів все іде нормальним шляхом. Маємо вже їдальню, умебльовання. До нашої спілки приєдналися вже фільмовці, як підсекція, з Н. на чолі. Літературний Клюб, який провадить Муз. розпочав свою діяльність, от же все йде полюдськи і оскільки справа спілки завалиться, то завинять в цьому «не так тії вороги, як добрії люди», передусім мій заступник, який думає скорше, як новий редактор «Слова», аніж як ми. Прикро це сконстантувати, але на жаль це так. Любов до Толстого і Пушкіна сидить у ньому далеко глибше, як любов до своєї Батьківщини.

Те, що ми не хилимо голови перед цими його богами, змушує його апробувати нову політику супроти нас.

Зате, мої співробітники з «Літаврів» — незмінні, як і багато інших. Я . . . засипає мене тепер дуже добрими віршами з присвятами і без присвят мені, але віршами наскрізь «нашими».

Багато членів не хоче тепер друкуватися тут, у «Новому Слові». Боже мій, який цікавий журнал можнаби видавати тепер в Празі, колиб я передавала звідси матеріял! Новий рік зустріли ми гучно в окремій кімнаті реставрації «Київ». Але мені було страшно сумно, що цей вимріяний Новий Рік у Києві, тай же у «Києві» був без Вас і навіть без другого «великого Олега». Ми ж стільки говорили про нього! Ми чекали на нього стільки літ! А всеж було багато тостів, багато віри в майбутнє і багато крику і танцю з приступкою — галасливого Ш.

І ось прийшов цей Новий Рік у Києві. Вітри віють без перестанку. Мороз такий, що всі ми ходимо, як святі Миколи, або снігові баби: волосся, вії, комір пальта, все робиться за хвилину білим! Замерзає вода у водопроводі, зі світлом і теплом все роблять експерименти: то включають, то виключають. Одним словом є рішуче все ті родзинки, які ми уявляли собі в зимовому житті в цьогорічному Києві. Пальта у нас всіх неймовірно легкі, а Ірлявський ходить у літньому. Коли ми йшли вчора в вечорі коло засніженого університету, самі білі і замерзлі так, що устами не можна було поворухнути, з холодного мешкання Спілки до холодного дому, я собі яскраво усвідомила, що та мить і для мене і для Ірлявського, і для . . . буде памятатися, як символ того «найгіршого» в Києві, тим більше, що перед тим ми мали ще відповідну розмову з нашим заступником і бачили, як з його привітного обличчя «рубахи-парня» — вилазить ворог. Одним словом: «Сніг і вітри над моєю вітчизною».

Але за цими снігом і вітрами відчувається вже яскраве сонце і зелена весна. Це відчувається, що дня в різних розмовах у Спілці, в їдальні, в моїй хаті. Це відчувається в тих віршах і рефератах, що мені зносять до Спілки. В десятках запрошень до ріжних людей, що пропонують навіть жити в них тепер. А тому у нас всіх, навіть помимо всіх прикростей, помимо голоду що-дня, помимо навіть собачого холоду у всіх нас чудесний настрій і ми всі починає-

мося не лише психічно, але й фізично — цілком добре. Шкодуємо, що немає тут з нами Вас, що взагалі нас тут не більше, але гадаю, що і це знов колись буде.

Наразі вітаю щиро Вас і всіх Празьких знайомих.

Прошу написати мені листа з усіма Вашими новинами.

Привіт М. і Г.

Біографічні матеріяли

К. ГРИДЕНЬ.

ОЛЕНА ТЕЛІГА (1907—1942).

(Матеріяли до життєпису).

Батько поетки, дуже видатний гідроґраф, професор та інженер Іван Шовгенів (1874—1943), родом з Харківщини, викладав довший час у Політехнічнім Інституті в Петербурзі, після революції р. 1917 він повернувсь на Україну, перейшов до Київського Політехнічного Інституту. У роках визвольних змагань перебував при Уряді Української Народньої Республіки; разом з урядом блукав з Києва до Вінниці, Рівного, Камянця на Поділлі, Станіславова, Тарнова. У р. 1922 професор був запрошений на ректорство в Українській Господарській Академії в Подєбрадах — цьому еміґраційному українському політехнічному інституті. Професор Шовгенів був видатним ученим у своїм фаху гідроґрафії та гідротехніки. Належали йому численні друковані праці, з яких назвемо лише останню — про водне господарство України, що її під фірмою Українського Наукового Інституту у Варшаві видав р. 1940 п. Дмитренко. Мешкаючи до р. 1917 у Петербурзі, а потім до р. 1922 чи навіть 1923 у Києві (разом з матірю та братом Сергієм) майбутня поетка, треба з деяких ознак це припускати, перебувала в середовищі якщо не російськім, то зросійщенім або принаймні перебуваючім під чаром т. зв. російської культури. На прикладі рідного брата поетки, Сергія, можна було яскраво бачити наслідки такого відірвання від України, спочатку — перед 1917 — лише просторового, а потім духового.

Професор Олександер Лотоцький (1870—1939), що теж коло чверть століття перебував у Петербурзі перед р. 1917 у своїх спогадах «Сторінки минулого» докладно та яскраво згадує, яких зусиль треба було вживати, щоби його власні діти, живучи в такім багатім середовищі російської культури й так далеко від України залишилися українцями та як діти в численних українських родинах в Петербурзі не російщилися. До речі, слід зазначити, що перед р. 1917 далеко не в кожній українській інтеліґенській родині дбали про українське виховання молоді. Родини, де дійсно всупереч усьому — російській державі і школі — провадилося українське виховання, були нечисленні й належали скорше до винятків. Згідно одній старо-Київській леґенді, у рр. 1880-х, лише три родини з інтеліґентської еліти в цьому місті виховували дітей українською мовою. Як більшість леґенд і ця має ваду неточности. Поет - сатирик, Володимир Самійленко (1865—1926) у своїх спогадах («Нова Україна» Прага, 1923, Січень-лютий) точно визначає «аж» пять відомих йому визначних київських родин, що виховували у 80-тих роках минулого століття дітей в українській мові: в родині композитора Миколи Лисенка, поета Михайла Старицького, Христини Вовчихи (її чоловік, відомий етнолоґ Федір Вовк був на еміґрації), Вовка-Кара-

чевського та Косачів. М. Славінський занотував, що в Лисенків та Старицьких це було тому, що діти самі цього хотіли, а в Косачів — тому, що цього хотіла пані Косачева, знана більше під її літературним ім'ям Олени Пчілки.

Отже, навіть у родині тодішнього лідера українства, проф. Володимира Антоновича, виховання дітей було не українське. Родиною керувала жінка історика — російська радикалка, а по друге професор, як антрополоґ, уважав, що українці й москалі так ріжняться між собою, що навіть як би почали говорити однією мовою, то їх це ніяк не наблизить...

На далекій Кубані, як розповідав К. Безкровний, десь вже у 9000-тих роках в нечисленних свідомих українських інтеліґентських родинах було навіть спільно в гуртку постановлено віддавати дітей до українських шкіл, але коли дійшло до виконання цієї постанови, то лише одинока родина Безкровних справді відіслала доньку й сина до Галичини (що тоді належала до Австрії й де існувало на підставі т. зв. угоди року 1890 між поляками й українцями щось 5 чи 6 ґімназій з українською викладовою мовою). Навіть у родині сеньйора кубанських українців, Ерастова, загніздилася російщина. З усіх його дітей лише один наймолодший син, що на еміґрації вчився саме в Подєбрадській Академії, лишився українцем, решта помосковщилася. Від Івана Кипріяна та Петляра, що як полонені з австрійської армії в рр. 1916—17 перебували в Новоросійську, довелося чути, як згірдливо молоді Ерастови гукали з передпокою батькові, коли до нього приходили полонені чи просто місцеві українці: «Папа, папа, к тебє опять прішлі твої украінци». Старий Ерастов десь коло р. 1884 їздив від київського студентського гуртка до Женеви радитись з Драгомановим. Написав про це й свій арешт по повороті. Незвичайно добре з літературного боку написані спогади з часів його пізнішого арешту в київській лукянівській тюрмі на поч. р. 1906. Цей зшиток р. 1919 дістався із збірок С. Єфремова до Камянця, де у першій половині р. 1920 кілька початкових розділів цих спогадів видрукувала місцева сс-ерівська ґазета «Наш Шлях». Під час відступу за Збруч в листопаді р. 1920 п. М. О-ович, що хотів у Відні чи деінде видрукувати ці спогади, загубив цей зошит. Уривок зі спогадів Ерастова побачив денне світло — в ювілейнім Збірнику на пошану Михайла Грушевського (Київ, 1926), де вони займають лише кілька сторінок, але це безперечно найталановитіші сторінки з дотеперішньої української літератури спогадів. Вони одразу відтворюють несамовите підсоння тогочасного руху довкола Драгоманова, цільно оточеного царською провокацією та охранкою. Ця друга редакція спогадів Ерастова своєю напруженою динамікою нагадувала хіба кращі сторінки Бальзака, перша редакція була скорше в стриманостислому стилі Меріме... Року 1917 цей самий старий Ерастов головував в Києві на Українськім Національнім Конґресі, який дав почин до створення Української Центральної Ради. Молодший син його, по скінченні Академії в Подєбрадах до р. 1938 довший час займався приватним навчанням у Мукачеві.

По приїзді родини Шовгенових до батька на еміґрацію в Чехословаччину Олена перебувала переважно в Подєбрадах в товаристві близьких до Академії осіб — професорів й студентів. Крім

того в Подєбрадах мешкало й чимало студенток та студентів празького українського Педаґоґічного Інституту, які мали можливість що дня залізницею доїздити до Праги й ввечері вертатись звідти. Було б не зайвим ознайомитись з життям цього ориґінального середовища, в якому минуло кілька років життя поетки.

Перші місяці по переїзді до Чехії родина Шовгенових перебувала в літній відпочинковій місцевості Черношіце під Прагою. Тут з панною Оленою познайомився молодий українець Василь Куриленко і, помітивши в ній поетичну іскру, старався її навернути до українства. Василь Куриленко (прибл. дата нар. 1904 † 1941) був незвичайно талановитий, як актор-аматор, зокрема в гоголівськім репертуарі. Був також дуже веселої та жвавої вдачі, дотепний, спостережливий, добре очитаний та орієнтований, в поточній літературі зокрема. Пізніше, в тридцятих роках, під час його перебування й діяльности на Закарпатті (1931—1939) в Мукачеві його вроджений гумористичний хист знайшов собі пристосовання у численних фейлетонах, уміщуваних у місцевій українській пресі. Спочатку в щупленькім нереґулярнім місячникові мукачівської «Просвіти», «Світло», потім в аґрарницькій тижневій «Землі і Волі», в «Учительському Голосі», навіть одного разу в ужгородськім «Українськім Слові» — під найріжноманітнішими псевдонімами — Кейленк Віллі найчастіше, Старий Кінь, Параска зпід Соломяної стріхи.. Головна тема фейлетонів — осміювання місцевого «тунайшо-мадяронського русотяпства.» На жаль, Кейленк Віллі не вірив у свій талант (хороба Славінського), а тому фейлетони ці при всій своїй тодішній гострій актуальності та дотепності не мали в собі літературної трівкости. Одного разу підпис Кейленка Віллі промайнув навіть на сторінках «Краківських Вістей» на початку р. 1940, але тема фейлетону була небезпечна як на нові часи й обставини і більше його фейлетонів там вже не появилося. Незабаром і сам меткий та жвавий Василь вмер десь на Холмщині від невідлучної своєї хороби — сухот. Василь протягом довгих років провадив інтенсивне листування з своєю колишньою ученицею, що йому, мабуть по смерти від сухот коло р. 1933 його першої нареченої Марусі Тимканичівни, учительки з Закарпаття, присвятила вірш «Життя» (Ол. Теліга «Душа на сторожі», с. 25), який починається такими рядками:

Зловіщий брязкіт, днів що бються на кавалки
І жах ночей, що затискають плач,
Ти зраджений життям, яке любив так палко,
Відчуй найглибше, але все пробач.

Тимканичівна завітала одного разу, мабуть це було на Великодні Свята р. 1931 до Подєбрад. Висока, не дуже гарна, з обличчям, яке свідчило про незломну волю.. Коли вона вмирала, то не пустила до себе своїх близьких кревних, яким заборонила навіть бути на своїх похоронах. Вони бо дуже гнівалися на себе. Не знаю напевно, з яких саме причин, але не виключене, що з національних — молодим національно свідомим закарпатянам дуже часто доводилося зазнавати ворожнечі з боку національно несвідомих батьків, в деяких випадках, це доводило до незвичайно гострих конфліктів.

Українству на перших порах доводилося на Закарпаті, з великими труднощами здобувати собі місце по упадку Австро-Угорщини в р. 1918. Старшому поколінню, звиклому до фальшивого блиску когутячих хвостів на шапках королівських жандармів, ніяк не імпонувало демократичне народництво українства. Одне коротке речення старої Закарпатянки блискавично освітлює цю психологічну ситуацію. Вдова по священикові Фенцикові, що наприкінці XIX ст. видавав на Закарпатті при таємній підтримці російського уряду російську ґазету «Листок» сказала одного разу — з досадою та смутком — проф. Бірчакові, що в р. 1920 мешкав в Ужгороді в родині Фенциків: «Не думали ми, що ви прийдете до нас з торбами» (Скорше вони сподівалися побачити наш прихід у сяйві й гуркоті зброї. Прихід же еміґрантів з України по р. 1920 «з торбами» був для людей недемократичних звичок та поглядів справді мало імпонуючим).

Маруся Тимканичівна лишила по собі кілька дрібних оповідань з місцевого шкільного побуту та більшу повість. Дрібні оповідання ріжночасово були надруковані на архі-скромних сторінках «Світла», а велика повість, що не була ще належно підготована до друку мабуть загинула ще підчас мадярської інвазії 1939, коли королівське військо завзято палило, нищило українські книжки та рукописи. Але навіть ті 2—3 малі надруковані її оповідання свідчили про безперечний письменницький хист. Характеризація дієвих осіб була ориґінальна, яскрава та стисла, побут гірських околиць був окреслений мальовничо й образово, хоч сама авторка, здається, була з типово-рівнинної околиці Севлюша.

Щоби скінчити з Василем Куриленком, який відограв безперечно видатну ролю в наверненні пані Олени до українства, слід навести одну деталь, що яскраво свідчить про його невсипучу діяльність. Коли восени р. 1936 одного разу чеська поліція зробила була обшук та арештувала Василя, в нього на помешканні знайшли поточні справи й листування мало не всіх українських орґанізацій — мукачівської «Просвіти», цілої Закарпатської «Учительської Громади», редакцій «Світла» та «Учительського Голосу» й ще якихось. Він був усюди незмінним секретарем . . .

Протягом довшого часу, починаючи з Наріжного (автора «Бурсака») та Гоголя українці втратили чимало літературних сил, що переходили до москалів. Що правда ці перші названі нами ще навіть не зовсім забули українську мову й не здолали як слід засвоїти московську, й лишилися письменниками напівукраїнськими. Але пізніше стало гірше. Що правда, по Гоголеві вже ніхто з українців не здобувся на першорядне місце, але, напр., як москалям бракує гумористичного хисту, всі їх гумористи в літературі були або українці (Аверченко, Зощенко) або принаймні з України (Теффі-Лозвіцкая, Чехов). Наприкінці XIX й поч. XX ст. в російській поезії визначилося троє жінок з України Мірра Лохвіцкая-Жібер, Ада Чумаченко, що у віршах оспівувала майже виключно тугу по залишеній Україні та найбільше тепер з них знана киевлянка Анна Ахматова-Госенко. Навіть значно міцніші поляки втратили чимало своїх сил на користь московської літератури. Не згадуючи вже за нащадків давно осілих на Московщині родин як Ґрібоєдов

(Ґржібовскі), Баратинській, Бунін (давніше Буніковскі). Слід згадати кількох видатних письменників з ополячених українців, як В. Короленко та Єронім Есінський, нарешті таких, як Вересаєв (Смідович) та Каз. Баранцевич.

Особливо значно підвищилась притяжливість російської літератури й зокрема поезії за доби літературних осягів символізму та акмеізму, себ-то в рр. 1906—17. Ахматову було саме тоді завербовано до камерної поезії північних сусідів...

Революція 1917 року сама по собі не могла дати одразу ефекту на літературнім фронті. Лише така подія, як поява р. 1918 «Скорбної матери» та «Соняшних Клярнетів» Павла Тичини стала першорядною подією для обмосковлюваного українського літературного зокрема поетичного молодого покоління. Хоч Тичина був лише майстерним препаратором екстрактів з Олеся, Вороного й Філянського, але «Соняшні Клярнети» вражали, більше того — до приголомшення захоплювали численну вже тоді позахуторянську верству поетів, призвичаєних до добірної лектури творів петербурзьких (Вяч. Іванов, Аннєнскій, Блок, Ґумільов) та московських (Бєлий, Брюсов) метрів цеху поезії. З появою «Клярнетів» українська поезія блискавично — раптово вирівняла фронт.

Проте не для всіх зачарованих петербурзьким акмеізмом було досить появи самотніх «Клярнетів». Брат пані Олени, Сергій, аж року 1926 був проголомшений появою манесенької збірочки Юрія Липи «Світлість». Він кілька соняшних літніх днів мов зачарований блукав гаями й луками мелянхолійно-рівнинних околиць Подєбрад, із рядками з «Світлости» на устах. Особливо ж цими:

Печаллю днів не заворожу
І не для мене ця печаль,
Коли я фльоту днів ворожу
Вітаю викликом: «Причаль».

Сергій переконано й неначе навіть щасливо твердив з ріщучим помахом руки: «Ця збірка примирила мене з українською культурою», й написав довгого листа авторові, в якому старанно розкривав красу будови таких, а таких місць його творів з цієї збірочки. До речі, в українській критиці «Світдість» спочатку зустріло повне незрозуміння. Автор її сам писав знайомим, що має повну теку неґативних рецензій, перегляд яких його в прикрі хвилини дуже розважає. Навіть по кількох роках, діставши вперше «Світлість» до рук, Ольжич, недбало переглянувши її, негайно ж її загубив у великім літературнім архіві Олеся, де таку книжку — колібрі неможливо було віднайти. Лише ще через рік-два, проглянувши інший примірник «Світлости» Ольжич замріяно сказав з звичайним для нього ляконізмом: «Яка простора книга» і в його золотих недовирах-очах промайнули для нього незвичайно солодкі іскри...
Найосновнішою особливою рисою цієї першої збірки Липи — є гордовита й цілковита суверенність поета, що проступає мало не в кожній окремій речі. Взяти хочби й завершуючу, кінцеву:

Крізь злотний спів монастиря
Минає пристраснєе літо

І неба синього зоря
В мені закохана укрито,
В сліпучій мудрості доріг
Мене стрічають сонні міти
Про дні, що йдуть, що я не встиг
Ще сміючися покорити.

В Подєбрадах тоді перебував Максим Грива (Загривний, 1893 † 1931), повстанець з Чернігівщини, тоді студент празького українського Пед. Інституту ім. Драгоманова. Грива зрідка писав вірші, дуже дбайливо оброблені. Одна його прозова річ (як що не одинока), надрукована спочатку в подєбрадській «Нашій Громаді», щомісячнім літоґрафованім журналі Української Академічної Громади при Академії, була по кількох роках передрукована в перемиськім «Українськім Голосі», а потім ще раз десь. Була це майстерно написана річ у леґендарно-казковому стилю й навіть називалася просто «Казка».

Грива інколи обмінювався віршовими присвятами з пані Оленою, одна з них була вже кілька років по його передчасній смерти коло року 1938 видрукована у Львівськім «Вістнику». Це був справді гарний формою та глибокий думкою вірш, якого на жаль зовсім не пригадую, як зрештою не можу пригадати інших його друкованих речей нічого, крім його «Хто ми», писану коло р. 1932.

Нас питають, якого ми роду,
І для кого торуєм шляхи.
Та ж то ми на щиті Царгороду
Залишили й до-нині цвяхи.
Таж це наша долоня шершава
Так стискала залізо меча,
Що дрижала зухвала Варшава
І султан мимоволі мовчав.
Ми водили в Москву Сіґізмунда,
А в Варшаву боярськую рать,
Ми карали Росію за Суздаль,
За Москву іще будем карать.
Іще збудеться паки і паки
Немезида помститься ще раз
Стане степ українцеві татом
За короннеє місто — яри.

Ще з якоїсь іншої гривиної речі пригадую одну кінцеву строфу:

Ви нас мало, погано затуркали,
Ви не знали, нащадки хозар.
Що в нас в жилах пожежі Батурина,
Що там Умань і Крути й Базар.

Це мало б бути закінчення якоїсь його присвяти москалям. Як бачимо, педаґоґічний інститут ім. Драгоманова не міг би похвалитися особливим впливом своїм та ідеї свого протектора на Максима Гриву.

У ті роки (початок 1920-тих), як загалом на еміґрації, принаймні в Чехії, відносини між українцями та північними сусідами були не якнайліпші — наслідок цілком природний всіх подій від р. 1917 починаючи. Щоб не надто поширювати цю тему слід згадати хоч би ряд рейдів московських (червоних та білих) на Україну — Муравьова, Антонова, Денікіна-Бредова й ін., наслідком яких Україна була знову поневолена.

До самих Подєбрад, знаних своїми джерелами води проти хороб серця тоді вчащали чи перебували й визначні російські письменники (здебільшого з українських перекінчиків — Немирович-Данченко, Аркадій Аверченко, до якого одного разу Чирський «щоб налякати» привів був на Різдво колядників). Тоді ж, р. 1923 чи 1924, берлінський кадетсько-банкірський щоденник: «Руль» писав, що у Подєбрадах «украінскіє студенти на уліцах дємонстратіфно разґаварівают по украінскі'. Отож Грива мав на що реаґувати» . . Це був ніби виключно його фах. Інші поети «не роаґували».

Крім цього пригадую ще дві строфи з жартівливого віршу Гриви, навіяного літніми подєбрадськими зустрічами на пляжі, теж з першої половини 20-х років:

Обережно шанси важу:
Гляне чи пройде?
По осяяному пляжу
Мрійна панна йде.
Подивилась русокоса
Трохи скоса на мене
Бачу, хоче «втерти носа».
(Може, буря промине?)

В Гриві цікавим було сполучення традиційних українських козацькоселянських особливостей з дуже виробленим та загостреновитонченим літературним смаком. На жаль, писав від рідко й мало. До того сухоти його підточували нещадимо.

Одного разу десь влітку р. 1925 чи 26 в українській студентській їдальні в замку короля Юрія з Подєбрад я побачив Гриву, що з осередженим виразом обличчя щось час до часу вносив олівцем своїм дрібним чітким письмом до розгорненого зошиту. На моє машинальне запитання «що поробляєте» він з усмішкою відповів: «Та ось пані Олена викликала мене на поетичний турнір» . . . Пані Олена (О. Шовгенівна дуже хутко по приїзді до Подєбрад взяла шлюб з молодим українцем з Кубані, Михайлом Телігою, тоді студентом Академії, визначним бандуристом, що загинув з нею разом року 1942 у Києві) сиділа оподалік за сумежним столом із виразом пильної учениці, що пише іспитову писемну працю й зрідка, відриваючи очі від свого зшитку, кидала погляд на Гриву. Чи не цей самий тоді написаний в Замкові вірш Гриви був уміщений багато років по смерти поета у Львівському «Вістникові» р. 1938?

У ті перші роки існування Академії в Подєбрадах (1922—24) у цьому місті перебував Юрій Дараган (1893 † 16. 3. 1926), автор збірки «Сагайдак» та поеми про Мазепу, цього старанно занедбаного українськими поетами (принаймні XIX століття) героя української істо-

рії — та світової поезії. (Це ж маючи на увазі саме Мазепу писав знаний польський публіцист Мацкевич-Цат у своїм віленськім «Слові» з приводу появи історичного роману «Козаки в Московії» Юрія Липи, що не так то легко кожному потрапити до світової літератури, бо навіть така бундючна та амбітна особа, як польський шляхтич, даремно вичікує століттями в передпокою світової літератури, але ж його туди не пускають, в той час як його суперник український козак, не питаючися козацьким звичаєм жадного дозволу, давно перескочив на шаленім коні за браму світової літератури й від того часу безупинно в ній гарцює...).

Юрій Дараган тоді ж намагався якось впорядкувати місцеве празьке й подєбрадське літературне життя, улаштовувати літературні виступи, реферати, зустрічі літератів... Високий, стрункий, худорлявий, догораючий від сухот, поет «з екстатичним профілем грузина (мати Дарагана була грузинка) за виразом Є. Маланюка в посмертній згадці «Поет-лицар» («Студентський Вісник», орґан Цесуса, Прага, березень 1926), він неначе поспішав використати останні місяці приреченого йому з милости польських концтаборів короткого земного існування. У таких маленьких Подєбрадах він не міг бути непомітним, зокрема для таких до літературних інтересів причетних людей, як пані Олена. Син інженера — Юрій Дараган народився в Туркестані, середню школу кінчав десь на Північному Кавказі. На Україні перебував мабуть не часто й не подовгу. Віршував спочатку в російській мові. Учасник перших же українських військових формацій, він перебував з Українською Армією всі її кращі й найгірші дні, аж нарешті по відступі за Збруч в листопаді 1920 опинився за польськими дротами в Щипйорні, а потім в Калішу, де наших інтернованих, колишніх союзників дбайливо виголоджували польські військові чинники. Авторові цих рядків довелося бути наочним свідком однієї дуже цікавої розмови на цю тему. Діялося це наприкінці літа, а може й осени 1920 в Станіславові в готелі «Варшава» (1919 цей готель звався «Одеса»). При мені тут зворушливо зустрілися — колишній комендант якогось польського концтабора для українських полонених, винятково інтеліґентний, комунікативний, експансивний та добросердечно-привітний чорнявий польський майор чи підполковник, прізвище якого я на жаль забув, та його колишній вязень, тоді вже цивільний урядовець нашого міністерства народнього господарства Вдовенко чи Вдовиченко, автор кількох збірок поезій у традиційно-хуторянському стилі. Цей польський старшина при мені згадував, як «вшехполяци» (себто націонал-демократичні з під прапору Романа Дмовського) як він висловлювався, референти військового міністерства у Варшаві виголоджували українців, інтернованих по таборах у Польщі у рр. 1918—1920, як українці вмирали від голодного та інших тифів, розповідав також як йому доводилося їздити до Варшави щоби добитися поліпшення долі своїх задротян, і як з цього нічого не виходило. Скільки десятків тисяч інтернованих українців тоді загинуло по ріжних Бубновах, Берестях, Гелях і т. д.

Серед невеликої поетичної спадщини Юрія Дарагана є вірш:

З «ЛІТОПИСУ ДНІВ БІЖУЧИХ»

Бисть тишина в Щипйорні у шпиталі.
Бисть тишина і тіні-козаки,
Що від сухот мовчазними вмирали...
Бисть тишина безмірної тоски.

Рік двадцять перший — мовчазний одчай.
В бараках вогко, цвілі корки хліба
І напів-теплий з захарином чай.

Ми знали, що потай улюблений військами
Отаман виїхав надовго, назавжди
. . . . . .
Хто це робив? Пригадуєш — не знаєш,
Чи Гуня? Чи Павлюк? Чи Гордієнко Кість?
Стояв олуплений, траґічний Каліш.
Ридав Норд-Вост і Нічесоже бисть.

Образ змальований Дараганом у цьому вірші роками несло у спогадах напевно яких 75% подєбрадських студентів, що ще так недавно самі перебували за дротами Щипйорна та Каліша...

Цікаве, що траґічний Каліш Дарагана знаходить, мабуть, невипадково відгук у пізніших віршах О. Теліги. Більше того — наводимо одну строфу з Теліги:

Там за лісами неспокійно спить
В боях ранений, мій траґічний Київ
Та біля мене не лише блакить —
Сліпуче сяйво — розхиляє вії.

В однім другім рядку цієї строфи аж дві, ніби, ремінісценції з Дарагана:

«Як князь ранений, день схиливсь на Захід» — «Траґічний Каліш», Дарагана.

Юрія Дарагана тепер так ґрунтовно призабули і, здається, нема надій на те, щоб скоро пригадали, а тому варто прочитати деякі маловідомі уривки з його, так рано, обірваних пісень, тим більше, що інколи вони ввижаються наче чорнетками чи мотивами до деяких строф Теліги.

Ось уривки з його «Сну», де український козак вночі чвалує на Київ — теж варіянт теми «Повороту»:

Йому Дніпро і Шлях Чумацький сниться
І київських церков хвилястий ряд...
На стомленім коні казковий лицар
Чвалує ніччю у незнаний край.
. . . . . .
Кінь вороний став раптом на диби
Кінь вороний вертатися не хоче,
І шлях Чумацький пилом золотим
Засліплює верхівникові очі.

А от ще уривки мало відомого «баталістичного» віршу Дарагана пізньої доби:

Зорі злякано дивились в очі близькому
Дневі, що займався вже в бою...
Ніби очі на малюнках Котарбінського...
Ніби краплі плинного вогню...
. . . . . .

Це ж до нього у завоях мли в вечорі
Сумно кликали нічні птахи,
Ніби віщували в смутних реченнях
Непоправність хиб.

Текстуальної наближености до творів Теліги тут безперечно немає, натомість є вражаюча подібність, завдяки нервовій плястичности цих яскравих рядків...

*
* *

Другий незабутній образ останніх днів кампанії 1920 р. ще на полях України — що невідступно стояв перед очима учасників тих походів, що тепер по польських дротах намагався вчитися в Подєбрадах, накреслив Маланюк у тих самих Подєбрадах і тоді вже — коло 1925 р.:

А осінь глуха і зимна
Стіною туману йшла
Лиш епоха пекуча й далека
Ще дзичала крізь ню як стріла.

Розтремтілі простори гойдались
І хилилися кроком у такт
І летіла горбата далеч
Від хреста і до хреста.

Там, де Захід зіяв як брама
До відвічних прабатьківщин
Над непімщеними полями
Ще гремів наш Залізний чин.

В іншому вірші Маланюк тієї самої подєбрадської доби, що зветься «Еміґрація», Можна вбачати підложжя з якого пізніше розгорнувся «Поворот» Олени Теліги:

Несу отут страшний свій іспит
І знаю, що життя мине.
І мати, сидячи на призьбі
Вже не пригадують мене.

Давно Євгена поминає
За упокой старенький піп.
За весною весна минає
Під запашне зітхання літ.

Все далі висиха Синтоха
Й линя її весела синь,
А вітер заголосить глухо
І пролітає в далечінь.

Чорніє стріха під дощами,
Вже й хата стала нетрівка,
І мати слухають ночами
Бронхитне гавкання Бровка.

*

* *

Те саме хочеться сказати й про деякі вірші Л. Мосендза з тих самих подєбрадських початків:

Як хочеться молитися часом
Тому, хто вибачливий і ласкавий:
«Неприведи загинути рабом
Чужої ласки і чужої справи».

«Не приведи загинути мені
На чужині під чужинецьким дахом,
Дай ще хоч раз пройтися по межі
Старим закуреним подільським шляхом».

Далі не пригадую строфи в цілому — поет згадує, як хочеться припасти до колін матері («припасти до колін: о, нене, неню, всміхнутися селу, вклонитись місту») — («наші села... прийдемо до свого міста» — «Поворот» — О. Теліги.) «та слухать спів під музику троїсту», і нарешті:

Як хочеться молитися часом
Тому, хто знає біль і знає... гану:
«Не приведи загинути рабом
На спраглих межах мого Ханаану».

Подєбрадський «еміґраційний» сонет цього автора, що тоді готував нашу поетку до матуральних іспитів, віддає дуже точно коло настроїв перших еміґраційних років, якими жила й пані Олена:

Ми кажемо: «гіркий хліб вигнання —
Високі сходи нам чужого дому».
Та скарги зміст сховався за утому,
За байдужність буденного щодня.

Пожер палаючий перун вогня
Наш запал. Відгреміли реви грому
У глупу ніч ми по шляху старому
Блукаємо без цілі, навмання.

А час гукає: жертви, чину хоче
Сліпі й глухі не чують грому слів.
Де ж той співець, який би нам зумів

У душу вкласти гострий слух і очі
І, вивівши із пекла Аліґері,
Підніс нас у стремлінь забуті сфери?

Творчість О. Теліги розвинулася на тлі цих «подєбрадських днів» Ю. Дарагана, Л. Мосендза, М. Гриви, та, за крилатим висловом О. Ольжича — «досить зненавидженого українською (старшою, переважно, прим. К. Гр.) суспільністю, щоби ввійти в історію «української літератури» — Є. Маланюка *). Але, здається, що поруч з цими, подєбрадськими коріннями, авторка «Душі на сторожі» відчувала найглибшу спорідненість з двома молодими поетами, що не залишили Батьківщини, з чернігівською двійкою — Марком Антіохом-Вороним нар. 1904, рік смерти нам незнаний, та Ладою Могилянською — нечисленні вірші їх у рр. 1924—26 друкувалися по-цей бік «залізної завіси» у Львові, переважно на сторінках «Літературно-Наукового Вістника».

Слова з віршу Марка Антіоха «Молитва» — «сніг і вітри над моєю отчизною» — знаходимо в останнім листі пані Олени з Києва, на мотив з Ладі:

Ти тільки випадковий подорожній
На запашнім заквітчанім шляху

в О. Теліги знаходимо цілий триптих:
I. Відночинеш і підеш знову,
II. Догоряє, попеліє давнє щастя,
III. Ох, чому ж це серце б'ється молотом —

пані Олена часто цитувала рядки з Марка та Ладі, зокрема ж згадувала два кінцеві рядки з однієї строфи Ладіного віршу — «Ніч самогубців»:

Гашіш, чи опій, шворка чи куля —
Всі несемо у житті талісман такий...
Що ж нам робити, як ми не забули
Днів леґендарних смішної романтики.

Але поза цим частим цитуванням та епіґрафами з цих поетів існує на наш погляд, глибший зв'язок творчости Теліги з творчістю цих двох чернигівських авторів. Доводити цього формально не беремось. Обмежимось, натомість, певними згадками про твори цих авторів, що давніше давно без сліду згинули в пащеці московського Мінотавра.

Марко-Антіох-Вороний, син відомого українського поета Миколи Вороного, того самого, що на тлі пацифістично-грушевсько-драго-

*) З криптонімової статті О. Ольжича про еміґраційну українську та російську поезію в «Студентському Віснику» 1931 р.

манівських визерунків спромігся у січневім числі Київської «Української Хати» на пророчий сонет «1913» помилившися при цьому лише на один рік — помилка в хронології аж надто незначна, на жаль, не пригадуємо сонету в цілості. Починається рядками:

Дванадцять літ двадцятого століття
Минулося в безодню забуття
І рік тринадцятий немов якесь страхіття...

Словом, рік тринадцятий загрожує усіма бідами і навіть війною. Поет запитує «Може війна»? — Але на це гордо й непохитно відповідає наприкінці сонету:

Багато лих зазнала Україна
Та не скорилася і не скоритись їй.

Цей сонет доводиться згадувати по 35 роках з тим більшою вдячністю, що другий видатний лірик України, що тоді ж у рр. 1913 чи 1914 на сторінках ЛНВ Грушевського чи Антоновичівсько-Левинського соц.-демократичного київського місячника «Дзвона», умістивши каварняного вірша, де йому теж привиджується війна, безвільною та безжурною резигнацією обмежився цілком безборонною реплікою «Налий вина».

Найбільш знаним віршем Марка Антіоха стала його «Бондарівна»:

Ой не вітер то гуде над дахом,
Поринає в сиву далину,
Зграя гайвороння птах за птахом
Обминає Бондарівнину труну.

Ти лежи, лежи в труні сосновій,
Бондарівно, дівко молода,
Помутніла, потемніла з крови
У Дніпрі широкому уся вода.

Гей, на коні, та шаблі в долоні!
Тільки вітер пилом заміта...
У небесній грозовій опоні
Проступаєш тінь огненного хреста.

Пригадаймо ще Ігоря, що в липневій книзі ГНВ р. 1911 ставив таке цікаве питання:

Чим же ми, бліді нащадки
Час прославили свій грізний?
Що зоставим нашим внукам
Ми на спогад зворушний?!

Так само трохи пощастило й Антіоховій «Молитві» не забутися:

Господи, в день Твого гніву неспинного,
Дай мені мужність і віру в небеснее,

Дай чути в шепоті саду звіринного
Церство Ісусове Христовоскреснеє.

О, пам'ятаю, розкинувши косами,
Впала вона під рукою ворожою.
Вкрито її сніговими покосами...
Я усій расі звірячій загрожую!

Господи, дай мені силу помститися
За її душу — за синсокую!...
Господи, Боже, не можу молитися —
Царство її кров, борозною глибокою...

Господи, Господи...

Сніг і вітри над моєю отчизною...
Боже, цю чашу розбою бездумного,
Дай мені взяти рукою залізною
Й пити з одчаю каменоломного.

Вірю, я, Боже, ватаги Богданові
Поруч з Тобою, у сонці архангелів.
Господи, в суду хвилину останнього
З них надішли мені смертного янгола.

Дотик його — і безодня відкриється,
І як дощем щепотить серафимами.
Там, перед світлим, благаючи, крилосом,
Очі її над огнями і димами...

Господи, Господи...

Вірю, мій Отче, в спокою державному
Мудро Ти судиш і мудро розмірюєш:
У життьовому потоці безправному
Кожного нагло питаєш: «Чи віруєш?»

Вірую, Господи, Вірую! Вірую!
Тілом усім перейнятим уявою!
Кожен увійде, хто ляже офірою
В царство пресвітлеє, золотоглавеє.

Господи, Господи...

О. ЖДАНОВИЧ.

НА ЗОВ КИЄВА.

Олена Теліга, як поетка і як революціонерка, як людина взагалі й як жінка зокрема — це ціла епоха в українському житті. Змалювати явище після його закінчення, без історичної, чи часової перспективи незвичайно важко. Це рідко вдається навіть талантам. Якже ж важко це робити людині, що стояла близько до покійної героїні, людині, для якої Олена Теліга була цілим світом блискучим, високим, соняшним, як мрія Чимсь, поза всю близькість недосяжним, чимсь неповторним, і таким рідким в теперішньому світі.

Шалена війна і жорстокі змагання з німецьким окупантом переорали до непізнання українську дійсність. Взагалі змінився світ. Надто прозаїчні будні, небувала важка боротьба за голе існування, роблять просто незрозумілим той стиль, який був властивий життю і цілій істоті Олени Теліги. І хоч її найвизначнішою прикметою була безпосередність, а з тим і простота, хоч вона при своїй духовій недосяжності була надзвичайно близька кожній нормальній людині — проте сьогодня часто здаватиметься незрозумілим те, що в ній було найцінніше: та духова висота, та ідеальність, яка ушляхтнювала все довкола неї, та романтичність і блеск, те, що французи звут« еспріт, що дало їй таке значення в українському житті, а що чекає ще стати темою студій, нарисів, повістей та інших творів науки та мистецтва.

В цьому короткому нарисі хотілось би подати кілька фактів і загальних рисів цієї великої, ще неоціненої постаті, як скромний вінок на могилу героя. Героя в тому значенні, як його розуміє великий Карляйль — як формуючого чинника, як чинника, що кладе печать свого духа на свою добу і лишається провідним ідеалом для наступних поколінь.

РІД.

Коли ви глянете з київських горбів на лівий беріг Дніпра, то маєте враження, що відкрита перед вами синя далечінь українського степу повна запорозьких постатей. Ви маєте враження, що чуєте свист козацьких шабель, що змішавсь в одно зі свистом степового вітру. А коли наляже темінь горобиної, грозової ночі — не знаєте чого скорше чекати: чи зловісного багнету блискавиці на оксамитно-чорному небі, чи блиску партизанських пострілів на далекому й важкому обрії.

Коли палить південне сонце, степ від сухости репається, але ані трохи не тратить своєї соковитости й буйности — тоді в прозорому повітрі, немов фата-морґана виринають міднолиці хлібороби, що з шаблею і списом ішли за плугом, завойовуючи цей степ, роз-

тинаючи петлю татарського аркана, що завжди загрожував відважним піонерам. Це Лівобережжя, де у віках боротьби однаково звичайним образом було роз'яснене сміхом обличчя, як і обличчя перекошене агонією, викохало окрему расу піонерів, расу степових кортезів, незрівняну в своїх здібностях, завзятті, погорді небезпеки, витревалості й блискучій талановитості.

З роду такого піонера з околиць Слав'янська походив Іван Шовгенів, талановитий інженер, чи не найвизначніший український спеціяліст в питаннях гідротехніки, професор Київської політехніки, міністр Української Держави та Ректор Подєбрадської Академії.

Хлопець зі звичайної селянської родини, закінчивши з відзначенням середню школу, складає з відзначенням конкурсовий іспит до петерсбурзького Інституту шляхів сполучення, виходячи з нього, як один з наикращих інженерів. Невеликий зростом, але рухливий, енергійний, життєрадісний. Хто його бачив вже дідусем з хворим серцем і розвиненою астмою, ще й той мусів признати, що стільки енергії, життя і духових сил — має рідко який юнак. В ньому дійсно жила вся цілюща сила сонця українського степу.

Від цього батька й матері, що походила зі старої священичої родини з поораного ярами Поділля, народилась 21 липня 1907 року в Петербурзі Олена Шовгенівна.

ДИТИНСТВО.

Перші роки дитинства були справді радісні й безжурні. В обставинах заможного батьківського дому, в товаристві старших братів своїх, під опікою гувернантки, що вчила чужих мов, улюблениця батька — росла Олена Шовгенівна. Щоліта виїзди чи то на Кавказ, чи то до Фінляндії, чи в Святі гори в Україні давали різнородність вражень і розвивали дитячу уяву. Висококультурне середовище, в якому перебувала від малечку формувало її дух, в простоті, властивій українським родинним традиціям.

Проте, Олена Шовгенівна в дитячих своїх роках не була виховувана знаовні по-українськи, лише по-«російськи». Хоч її батьки й розмовляли між собою переважно по-українському, вона не була вихована, як українська дитина. Вона від гувернанток засвоїла бездоганний акцент у французькій, німецькій та московській мовах — чого її батьки, що покінчили російські високі школи, ніяк не могли осягнути й увесь час говорили по московськи з українською вимовою, а мати ще й з західньо-українською — але не говорила українською мовою. Весь час потім мала за це жаль до батьків. Але дитиною не знала нічого про свою українськість і ніби не відчувала браку цього.

Це була дуже здібна, винятково жива й амбітна дитина. В пізніші часи одним з найвеселіших її спогадів було оповідати, як п'ятирічною дівчинкою, будучи на якомусь дитячому пописі, в антракті втекла від мами й, вибравшись на сцену, продеклямувала віршик, щоб не бути позаду тих, що пописувались і збирали оплески.

Світ казок і забав, а згодом школа абсорбувала її уяву і мозок, забирали час. Ученицею була доброю, хоч своєю рухливістю справляла багато клопоту вчителям і гувернанткам. Від малечку жадібно читала. В цьому знаходила заохоту й піддержку з боку братів і батьків, що й самі захоплювались однаково казкою про Фатіму, як і пригодами Капітана Геттераса, або Тома Соєра. В цьому культурному оточенні, в повному значенні цього слова, Олена Шовгенівна сама починає писати. Але її дитячі писання були лише дитячими вправами у віршуванні й поза технікою складання вірша, яку може осягнути нормально здібна дитина, нічим не відзначались і не виказували майбутнього таланту. Пізніше поетка охоче бавила себе й інших жартами зі своїх дитячих спроб.

Перед революцією 1917 року інженер Шовгенів стає професором Київської політехніки, а Олена Шовгенівна — ученицею гімназії Дучинської в Києві.

Там застав її 1917 рік, зовсім неприготованою на життя і вростання в український світ.

Батьки були українцями, але не виховували своїх дітей по-українськи. Тепер стають батьки автивними українцями, але на дітей, в цьому відношеннні, не звертають уваги. Діти були заскочені революцією. Універсали, прапори, паради — все нове й небувале, незрозуміле. З українськими прапорами після вступу Муравйова у Київ зник батько, що як міністр евакуувався з урядом. З ним зник і старший брат, що полонений стихією української революції, раз глянувши на лави українського війська, що проходило зі співом «Запорожського Маршу», пішов до української армії. Мати говорила тепер з московським оточенням принципово по-українськи, але з дітьми далі по-московськи... Олена з молодшим братом обертались далі між товаришами по школі та забавах в парку Політехніки, але Київ для них був далі «російським» містом. Не розуміли в чому тут річ.

Одного дня, коли в Києві була українська влада, стався такий випадок: до дверей помешкання хтось застукав і коли мама відчинила, на порозі з'явилась постать висока, струнка, молода, але з дуже худим і вимученим обличчям. Всім стало ясно, що це один з тих, які повертаються з німецького полону. Він запитав — московською мовою: тут живуть українці? Відповідь — так! Незнайомий безсило опустився на крісло й почав плакати, крізь сльози оповідаючи: Три роки тому це було російське місто, а тепер українське. Я князь Трубєцкой. Місяць тому я увійшов на територію Росії, але знахожу — Україну; деж Росія? Йому було пояснено, що «Росія» починається на північ від Курська.

Для малої Олени це була перша лекція про українську революцію. За нею прийшла і друга. На параду в честь союзу Української армії з денікінцями мама не пустила. Але коли незадовго після музики почулись стріли, всі вибігли на вулицю. Від Хрещатика мчав кіннотчик. З пістолею в руці нагнувся над гривою коня, а за ним маяв чорний довгий шлик. На нього сипались питання — що таке?, що сталось?, — У відповідь він радісно вигукував: «Наконец опять бьом русских!»

Ця радість захопила Олену. Цей казковий лицар став втіленням краси і мрій. Став ідеалом, по якому треба було всіх міряти. І її дорогий батько й коханий брат серед тих, що тепер б'ють «русских», хоч і не знала тоді за що їх властиво бити. Але питання такі не довго мучать ділей. Діти мають більше «важніших» справ. В кожному разі й цей казковий лицар говорив по-«російськи».

Так пройшов рік 1919, 1920, 1921. Батько й старший брат вийшли на еміґрацію. Мати лишилась без засобів до життя з двома підростками й вічним переслідуванням совєтської влади: «Твой муж петлюровец!»

Приходять голод і злидні. Після дореволюційних достатків дому талановитого інженера, що завжди мав відповідальну й дуже добре платну працю — була це велика й жорстока зміна. Але до неї вже призвичаїлись всі. Київ голодував від 1917 року. І дім міністра української держави мало чим різнився від дому переслідуваної жінки петлюрівця. Тому та зміна пройшла майже непомітно. Замість проходів з гувернанткою, прийшли проходи на Євбаз міняти речі на хліб. Замість перфум і кокард у волоссі — прийшла нафта, щоб хоронитись від вошей і тифу. Замість гімназії — трудова школа. На місце виїздів на літо на Кавказ, чи в Святі гори — прийшли виїзди за місто по картоплю, та біганина, як післанець в тій чи іншій установі, щоб щось заробити.

Але дитячі роки мають ту добру сторону, що не мається змоги роздумувати й перейматись. Все береться легко, все приходить швидко й непомітно. Так, і в найважчих умовинах живеться все-таки безжурно.

ПЯТНАДЦЯТА ОСІНЬ.

«Ти мала димний і сосновий смак,
Моя п'ятнадцята, прекрасна осінь» —

писала Олена Теліга про часи, коли скінчилося її дитинство.

В сірих, гнітючих обставинах підсовєтської дійсности виростало «дівчатко довгоноге» зовсім не совєтською дитиною. Воно не приймало науки, ані історичного, ані якого будь іншого матеріялізму. В роках голоду, злиднів, розкладу й деморалізації її ясно-карі, бездонні й проникливі очі дивились понад цим всім в далекі обрії іншого світу. Світу романтики, краси й чистоти. Брутальні пропозиції матросів продати себе замість старої суконки навіть не ображали дитини, вона в своїй дитячій наївності просто не розуміла про що ходить.

Але ось приходив час прощання з дитячим світом і час прозріння, щоб побачити дійсність. Ця дійсність ще не була для дитячої душі й мозку ясною. Взагалі, все ніби було прислонене важким й їдким димом большевицького пожарища. Але «довгоноге дівчатко» таки бачило, що приходить новий світ. Замість вигоди батьківського дому приходить тверда боротьба за існування. І ця твердість, ця жорстокість стає домінантою сучасности.

Парки переорані гранатами. Альтанки по городах Києва розсипаються — починається наступ заводу, що кує зброю для відродженого московського імперіялізму. Компартія торощить все, що пахне людиною, що хоче бути собою ,а не безвольним колісцатком машини державного капіталізму. Варварське ҐПУ розчавлює все, що не хоче приняти (і то «з переконання»!) офіційно приписаних поглядів і вірувань, опертих на матеріялізм і потреби змодернізованої та удосконаленої тюрми народів. Людина мусить стати роботом. Богом-Отцем — компартія. Богом-Сином — машина. А над розложеним і кинутим в хаос маразму світом ширятиме, як Дух святий — кривавий кондор у постаті начальника ҐПУ.

Люди мають любити за «рефлексолоґією». Мистецтво має показати на місце «перестарілої» душі, чи «зайвої» краси завод і електричну лампочку та давати не проблеми, не вічні правди, а поради й заохоту до виконування і перевиконування норм.

Такою була знаозовні дійсність, на яку гляділи очі підростаючої поетки.

Вона не знала досі скільки загинуло людей в боротьбі з цим молохом. Не знала, як задихався Марко Антіох, що не вмів собі уявити світу без Бога. Не чула розпачливого крику зламаної душі поетки краси Ладі Могилянської: «Щож нам робити, як ми не забули днів леґендарних смішної романтики»...

Не чула й не знала. Але людина й кров непокоримих лицарів степового українського Тексасу — були в ній сильніші за систему, що хотіла зґвалтувати її душу. Душа її розвивається своїм власним шляхом. І живе вона серед сіро-понурої дійсности — у своєму власному внутрішньому світі. У тому світі — хоч навколо ідкий дим пожарищ, виття шакалів — світить сонце. Сонце переможного життя і тремтить живичний запах свіжого чистого повітря соснорого лісу.

Підростаюча дитина живе в чистоті, в романтиці надій і мріях про щастя. «Дівчатко довгоноге», як всі дівчата всього світу, мріє не про приписане таке чи інше досягнення, а про першу любов, про мужні очі лицаря. І в цих мріях у п'ятнадцяту осінь свого життя чула майбутня поетка, як її дитячі дні «втікають швидко, як малі ягнята». Але дивно: доганяти їх не хочеться. Приходить щось нове, незнане, цікавіше.

Немов рослина в соняшнім вікні,
Яка неждано вигнулась стрільчасто —
Я відчувала стрункість власних ніг
І гнучкість рук, що хочуть взяти щастя.
. . . . . .
Незнана радість і незнаний сум...

Та радість була більша від суму.

Там за лісами неспокійно спить
В боях ранений, мій трагічний Київ,
Та біля мене не лише блакить —
Сліпуче сяйво — розхиляє вії.

Так з дитини народилась дівчина. Але це ще не було народження жінки, ані українки. Це ще не була любов, лише передчуття любови. Любови серця, любови до Києва, як серця України.

ПЕРЕЛОМ.

Дальше існування родини «петлюрівця» в системі «найсвобіднішої в світі країни» — було неможливе. Мати рішає перебиратись з дітьми за-кордон, до батька.

Доїхали потягом до Вінниці — тут контроля, куди, чого, за чим, до кого, звідки, папери, посвідки і т. д. — врешті арешт. Викрутившись з арешту, рішають далі пробиратись пішки, бічними дорогами, селами до знайомих та рідних в Кам'янці Подільському. Може допоможуть в переході кордону.

Шіснадцятилітнє дівчатко цієї весни 1923 року вперше глянуло відкритими очима на Україну, на українське село. Вперше повними молодими грудьми вдихнуло запах землі. Була прекрасна українська весна. Над хвилястими нивами Поділля в бездонній блакиті неба співало радісне сонце. Високо, високо, здавалось поруч сонця, дзвенів жайворонок. Земля пахла материнськими грудьми й парувала весняним своїм потом після зимової простуди.

Це була справжня — Вона Земля. Вона Україна. З усім своїм чаром і красою. Дівчина, що народилась і зросла у великому місті, нічого не знала про село. Україна взагалі була далека для неї. Але раптом, тут серед дзвеніння жайворонка, в мерехтінні соняшної далечіні — почулось дзвеніння підкови й майнув вершник з чорним шликом, що мчав від Хрещатику з пістолею в руці й гукав: «Наконец опять бьом русских». Цеж звідти він прийшов був і певно під її темним покривалом спочиває по важких боях.

І промайнуло сумне обличчя князя Трубецкого, що зі сльозами в очах казав: «тепер скрізь тут українці». Так, тут скрізь замість малоросіян — українці. Це була весна 1917 року, що пробудивши землю до нового життя, пробудила тієї весни і нарід український до нового життя. Україна стала дійсністю.

Тут, серед піль Поділля, в сяйві весняного сонця голос землі промовив до Олени Шовгенівни, як колись голос Божий до Савла, що не знав Божої Правди, і зробив його найбільшим борцем за Христа. Так тут «дівчатко довгоноге» відчуло свою землю, пережило свою першу, незабутню, вимріяну любов.

Кожне щастя зв'язане з болем. Тут же, пізнавши свою землю, треба було з нею пращатись, її залишати. Залишати, щоб блукати по світі, одержимою любов'ю до неї, мріяти про поворот. Боротись за нього. Гнала від себе сум прощання. Далі, далі. Вперед, на захід, туди де батько, де брат, що пішли під пропорами боротьби за цю прекрасну землю.

Ніч переходу була по-літньому парна й як земля подільська — чорна. Проте большевицькі пограничники були чуйні, як пси. При самих дротах почулось — «стой!» і посипались стріли. Не страхом зареагувала на стріли майбутня поетка відваги, а напруженням нервів і оп'янінням, яке дає боротьба. В темноті упала на дротяні

загорожі. З покалічених ніг стікала кров на український чорнозем. Як перший символ їхнього взаємного пізнання й майбутньої нерозривности.

— — — — — — — — —

В польському Тарнові застала батька й центр еміґраційної України.

Україна — що це й яка вона? Яке моє місце в ній? Яке її відношення до мене? Чому Ти Батьку, нічого не казав мені про неї, хоч сам пішов її будувати й брата мого взяв боротись за неї?

Ці питання ставила Олена Шовгенівна собі й батькові. Батько відповідав щасливим усміхом своїх очей і словами: «Тут Україну кожен носить в серці таку, яку собі викохав, яку собі виборов у важких змаганнях зі світом і собою. І ти її знайдеш сама. Це буде важче, але зате любитимеш її більше, бо це буде дійсно твоя».

Поклик української землі в нивах Поділля пробудив в Олени Шовгенівни любов до землі її предків. Але земля це ще не Україна. Там вона пізнала й українське село з його красою, привітністю, його завзяттям. Там побачила, як селянин зубами держить землю, як боронить її перед загарбниками. Так само, як колись перед татарином. Але село це ще не вся Україна. В Тарнові побачила тих, що боролись за суверенність української держави. Ідейних і жертвенних борців — але й це ще не була вся Україна. Бож Україна це ще не тільки земля, але й нація. А нація це ще не тільке сучасне покоління. Нація — це мертві, живі й ненароджені, об'єднані кров'ю минулим та боротьбою за майбутнє і сучасне: Україна це — її історія, мистецтво, її духовість — нами відчута й пережита та наша воля й уміння формувати й розвивати їх в майбутньому. Україна — це вогненний міт, за який боремось. Це велика животворча ідея, великий змаг за краще, нове, величне, майбутнє не лише нашого народу й краю, але цілого вільного від несправедливости світу.

Такої України сімнадцятилітня дівчинка не знала. Коли б стала питати у людей, то зустрілась би з різними образами, сама не маючи змоги оцінити й вибрати. Лишався єдиний шлях до України — власне шукання і власна боротьба за неї. Та перед нею ще стояв шлях до власного загального зформування. Стояла ще наука.

1924 року переїздять Шовгеніви до Подєбрад в Чехословаччині, де батько стає улюбленим ректором Української Академії, яка таку велику ролю відіграла в українському житті, давши величезну кількість інженерів, фахівців різних ділянок.

Олена Шовгенівна записується на матуральні курси. Не знаючи добре української мови, маючи за собою невистарчаючу й несистематичну совєтську школу; зробити протягом року матуру не було легко. Але Олена має прекрасну пам'ять і великі здібності та поміч Леоніда Мосендза, до того ж амбіцію осягнути мету. І за рік складає матуральний іспит з дуже добрим вислідом. Не відпочиваючи довго, на осінь 1925 року вступає на історично-філологічний відділ українського Педагогічного Інституту в Празі.

ГОЛОС СЕРЦЯ.

Подєбради й Прага — це два найчисленніші, найживіші й найпродуктивніші українські еміґраційні осередки двадцятих років. Тут зібралось найбільше старих діячів. Тут працювала найчисленніша частина українських науковців. Тут згуртувалось найбільше активної української молоді. Та не лише актив еміґраційного молодого покоління згуртувався тут. Сюди прибували кадри найсвідомішої молоді з українських земель під Польщею, що не хотіли або не могли студіювати на польських високих школах. Період існування українських високих шкіл в Празі й Подєбрадах — це окрема сторінка в українському житті.

Тут не лише продовжували свою діяльність ті, що творили українську державу в 1919—1921 роки, як політики, або робітники інших ділянок. Тут шукали бувші вояки Української армії причин програної наших Визвольних змагань. Тут критикувалось минуле, а що найважніше — тут гарячково шукали шляхів до майбутнього.

В цей вир українського життя з головою поринула Олена Шовгенівна. Не легко було їй зайняти становище до українського світу. Все ще непевно почувала вона себе говорячи по-українськи. І якже ж реагувало на це оточення? Переважаюча більшість українського студентства (та чи тільки студентства?), щоб приподобатись стрункій, гарній та цікавій панні, донці ректора Академії, в розмові з нею теж переходили на російську мову, хоч знали, що вона прекрасно розуміє і зовсім добре може говорити по-українському.

Це найбільше не подобалось амбітній панні. Хотіла вона бачити в мужчин незалежність, принциповість, відвагу, твердість і консеквентність у своїх переконаннях. Щож це за мужчини, що цілими годинами тільки й оповідають про свою героїчну боротьбу за Україну, а так легко під поглядом глибоких очей без потреби переходять на мову ворога? Або ось один закоханий пише, що коли вона до вечора не відповість йому, що його кохає, він скінчить самогубством протягом ночі, а на ранок зустрічає його, як він преспокійно йде до крамниці по свіже молоко. І це мають бути лицарі, борці за український світ? Якже ж виглядатиме світ цих лицарів? Чи варто шукати собі місця в цьому світі, змагатись за нього?

А ці студенти українські, що говорять про квартет з п'ятьох осіб, або не вміють вести найзвичайнішої товариської розмови? Які ж вони бідні в порівнянні з «російською» еміґраційною молоддю!

А яка сварня між українськими партіями! Як вони не знають на яку ногу стати. А їхні дискусії про програми, чи дати селянам по 5 десятин панської землі — якої вже до речі давно немає — чи по 4 з половиною? Де провести український кордон, щоб не образити жодного із сусідів? Як жеж все ясно у «росіян»! «Росія, Росія, Росія» — єдина, велика. Хто проти цього — той ворог!

А в культурі! Оті вічні дискусії над правописом. Оті довгі й нудні наукові трактати чи Гоголь наш чи не наш. Оті безконечні доказування самостійности української мови. Ну й як пристати душею до такого народу й його змагань, коли тут все неясне, дискусійне, все потрібує довгих, нудних «наукових» доводжень. Коли ж у інших народів все ясне й бездискусійне.

Мало це був притягаючий світ для сімнадцятилітньої дівчини, з темпераментом степовика, з уявою, яка шукала виразної опори, сильних характерів, відважних поглядів, рішучости й мужности.

Середовище українських професорів, що збірались в домі батька — не могло полонити романтичної уяви молоденької студентки. Замолода й занадто жіноча та безпосередня була вона, щоб самій шукати. Хотіла середовища, що стоїть на ясній і виразній платформі. Що знає чого хоче й бажане здобуває, бореться за нього. Таких людей шукала вона. І довго не знаходила.

Аж ідучи якось містом, зустріла молодого, стрункого, гладко зачісаного студента, що певним кроком проходячи сміливо й твердо глянув у вічі. Хто це такий?

Другого дня на якійсь вечірці запитала вона знайомого товариша — хто це такий? Студент лісового відділу, старшина Української армії й бандурист та співак — Михайло Теліга, — відповів товариш, — хочеш, познайомлю.

При знайомстві дещо змішана студентка запитала по-московськи — «ви ґалічанін?» Почула спокійну й тверду відповідь — «Ні, — я кубанець!» Почалась звичайна розмова двох молодих людей на вечірці. Олена Шовгенівна вже не забувалась і більше по-московськи не розмовляла.

Твердість поглядів чарівній донці ректора заімпонували так, що кубанський козак Михайло Теліга став для неї символом молодого, невгнутого, боєвого й глибокого та шляхетного українця. Захоплене серце відчуло, що це той рідний світ, за яким тужило. Світ гарний і великий, в якому для неї відтепер місце назавжди.

Це був кінець сумнівам і шуканням. Через Михайла бажаним і цікавим товариством стали — Василь Куриленко, Леонід Мосендз, Євген Маланюк, Микола Сціборський, Юрій Дараган та взагалі те середовище, що кувало новий світогляд українського націоналістичного руху. Тут творився новий образ української духовости, тут закреслювались загальні зариси індивідуальности пізнішої Олени Теліги.

Молоде серце промовило любов'ю до Михайла Теліги — незабаром вони одружились, а душа стала на сторожі.

Щоб обережно, але гостро стежить
Всі інші душі — зимні чи ворожі
І всі глибокі поміж ними межі.

ПЕРЕОЦІНКА ЦІННОСТЕЙ.

Поява «Літературно-Наукового Вістника» у Львові 1922 року була подією в українському духовому житті. Повстав речник боротьби за нову українську духовість. До нього, як до маґнету стягались здорові, волеві, боєві, політично грамотні, мистецько повновартісні сили.

Прийшла до нього і Олена Теліга, як до цілющого джерела. Тут знайшла вона Україну, що відповідала її темпераменту і уяві. Яке ж це все було нове та ясне. Скільки тут було свіжого повітря, яким можна було дихнути на повні груди.

Найперше тут знайшла українську духову незалежність. Не малоросійсько-шароварницька просвітянщина, а повна суверенна духовість. Не дискусія з «російським» наступом на всіх фронтах, а боротьба з ним. Ці люди не чулись заскочені «російським» месіянізмом, а протиставляли йому ідеал Маланюкової Степової Еллади, як бастіону европейського духа супроти азійської тьми.

Ці творці нової епохи нашого розвитку не переступали з ноги на ногу в обличчі наступу марксистського матеріялізму, але протиставляли йому міт боротьби за одуховлене життя української нації й світу. Ці люди не шукали компромісу з ворогом, а з відкритим чолом ставали на прю, завзяттям і вірою в слушність своєї справи. Та вірою, що проти наступу матеріялізму цілий світ стане разом з Україною до змагань за перемогу духа, моралі та етики!

Як жеж це все було близьке й співзвучне світовідчуванню Олени Теліги. Те, що вона досі чула своєю жіночою та поетичною інтуіцією — тут набирало конкретних й виразних форм. За конкретизацію, за реалізацію цих ідеалів треба було провадити важку та затяжну боротьбу. В цій боротьбі Олена Теліга стала переконаним бійцем, крок за кроком й рік за роком все більше вибиваючись на одно з чолових місць.

Олена Теліга переносить тепер свої мрії романтичної уяви в дійсність мистецьку та політичну.

Така Україна в свідомій боротьбі за своє існування та своє нефальшоване власне обличчя захоплює її. Всі браки українського народу, що їх відбиває еміґраційне життя — стають тепер перед нею у зовсім іншому, новому світлі. Їй тепер стає ясно, що ці браки — це не стільки вина самих українців, скільки окупантів. Адже це вороги зрабували нам нашу назву, нашу мову та обезголовили нас — знищивши нам нашу стару провідну верству — аристократію та жорстокими заходами не допускаючи виплекати нову, інтеліґенцію. Адже наші внутрішні сварки та зовнішні невдачі — викликані ворогом, що сильніший за нас. Наші сумніви й змагання та шукання нашого обличчя — це наслідок того, що нас окрадених збудили серед пожежі, тому ми розгублені. А наша слабість — це не сором, який відчуває той, що себе занедбав. Й не сором до такого слабого прилучитися, зв'язати свою долю з ним. Якраз, шляхетно зміцнювати слабого, боротись за його поворот до сил, а не втікати до сильного. Олену Телігу, як свого часу Лесю Українку, почав манити не образ тріюмфуючого переможця, а завзятого, поваленого на землю переможеного, що лежачи на землі з мечем на горлі кидає передожцеві своє горде: «Убий, не здамся!»

Таку переоцінку цінностей зробила Олена Теліга. Врісши в український світ, вона творить з нього свій ідеальний образ За цей образ стає до боротьби. До цієї боротьби хоче запалити інших, хоче зформувати інших на борців. Твердих, незламних, життєздатних, героїчних.

Але Олена Теліга знає, що борець це також людина. Що сам барабан може покликати вояка на годину бою. Але там, де перед нами стоїть боротьба розложена на десятиліття, на покоління — там треба виховувати характер, висталити волю. Там треба нової людини, що діє не з примусу, а з внутрішнього наказу. Треба лю-

дини, що свій обов'язок трактує не як важке ярмо, але як задоволення внутрішньої потреби. Що в сповненню цього обов'язку бачить ціль свого життя та щастя. А при тому всьому залишається повною людиною. Не штучним доктринером, а живим, повним чоловіком з душею та тілом. Хай мужчина у своїй боротьбі лишається мужчиною, а жінка — жінкою. У всіх обставинах лишитись самим собою. Бути індивідуальністю.

Це «знайдення себе», свого життєвого ідеалу Олени Теліги прийшло одночасно з пробудженням її поетичного таланту. Її найвищим ідеалом житєвим було: самій здійснювати те, що проповідує. В житті втілити образ, висловлений у поезіях. І Олена Теліга належала до тих небагатьох винятків у світі, які цей ідеал вповні осягнули.

НАРОЗСТІЖ ВІКНА.

Літературним «Вірую» Олени Теліги було: життя з усіми його дарами й ударами та повний вираз цілої ґами переживань і почувань творчої душі письменника. І від самого початку своєї поетичної діяльности вона визнає це «вірую» та його реалізує. Тому то її поезії дають найвиразнішу та найповнішу її сильветку, як мистця, як людини, як жінки. Знайшовши себе в націоналістичному світогляді й світовідчуванні вона розчиняє нарозстіж вікна своєї душі.

Домінантою її духової сильветки є радість життя, вітальність, захоплення й воля жити та формувати те життя, здобути його собі. На тлі тодішньої плаксивости й розгублености української еміґрації голос нового середовища був голосом відродження і голосом не зламаних, не поборених, а загартованих у вогні змагань борців.

Не була це глупо-оптимістична трамтадрація, що переочує дійсність. Ні! Чорні фарби сучасности бачила Олена Теліга. Вона чула «зловіщий брязкіт днів, що б'ються на кавалки», бачила «жах ночей, що затискають плач». Але в цій дійсності запевняла всіх: «Повір: незнане щось у невідому пору тебе зустріне радісним — живи!»

Жити, ставити чоло життю, жити повно — ось засада Олени Теліги.

Усе — лише не це!
Не ці спокійні дні,
Де всі слова — у барвах однокавих.
Думки мов нероздмухані вогні,
Бажанння в запорошених оковах.

«У мене дні — каже вона — бунтують і кричать, підвладні власним, не чужим законам». Вона не зносить сірости невиразности. Її дні «значать все не сірим, а червоним» — тобто виразним. Тому вона інших кличе:

Не бійся днів заплутаних вузлом
Ночей безсонних, очманілих ранків.
Хай ріже час лице — добром і злом!
Хай палять серце — найдрібніші ранки!

Не будь тупим і байдужим. Будь активним.

Ти в тінь не йди.
Тривай в пекучій грі,
В сліпуче сяйво не лякайсь дивиться.

Тоді ти будеш борцем і переможцем.

В її поезії — молодість та радість. І то повна, розгониста. Бож сама вона була молода, повна життя та сонця. І так вона бачить життя. Її день «жовто-червоний» і дзвінкий мов «веселий рій». Життя «іскристе і багате». «Сміх рветься джерелом на волю», а «гостра радість — стрілою вгору».

І радісно моїм тонким, рухливим пальцям
Торкатись інших рук і квітів запашних.

А ось її «Козачок»:

Кожний крок — сліпуча блискавиця,
А душа — польовий буйний вітер.
Розгоряються уста і лиця
Неспокійним, пурпуровиим квітом.
— — — — — — — —
А з орхестри бризне поцілунків
Весняна, бурхлива завірюха.

Але життя складається не зі самої тільки радости.

Ніч була розбурхана і тьм'яна.
Вітер грав і рвав напнуті струни.
Я пила самітно аж до рана
Темну розпач — найгіркіший трунок!

Та вона знає, що щастя сполучене з болем. І біль її не ломить. Знає, що в житті як сум і пристрасть — сплелися біль і радість. І її сила не слабне ніколи.

Моя душа й по темнім трунку
Не хоче слухати порад,
І знову радісно і струнко —
Біжить під вітер і під град.

Успіхи належать до життя так само, як невдачі. Але їх треба перемагати. «Тільки тим дана перемога — хто й у болі сміятись міг». Завжди треба

Йти крізь січні в теплі квітні,
Крізь біль розлук у радість стріч.

Певно, життя скомпліковане. Не завжди й не все ясне — «ще не всьому зватися дано». Але треба без медитаціїї його сприймати

таким, яким воно є: «Пий же бризки, свіжі та іскристі, безіменних, радісних джерел».

Однак Олена Теліга зовсім не проповідувала пасивного сприймання життя, самого радіння чим-будь, без розбору, або покірного приймання упокорень. Вона є поеткою твердости, чести й гордости.

Я руці, що била — не пробачу,
Не для мене переможний бич.

І так без розбору вона життям не насолоджується. Вона любить його повноту. Вона любить всі його радости. «Не лічу слів. Даю без міри ніжність» — каже вона, але зараз же додає: «Та там, де треба — я тверда й сувора». А спеціяльно сувора вона й безкомпромісова, коли йде про воротів її краю. Вона дає всім свої привітні усміхи, але зазначує:

О, краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жаден ворог.

Так втілювала Олена Теліга молоде українське покоління: життєрадісне, сильне, віддане свойому краєві.

П'ЯТИЙ ПОВЕРХ.

Так, завтра зрання таж незмінна пісня,
Все теж життя бездомних волоцюг
І ще твердіше, ще міцніше стисне
Тяжких турбот ржавіючий ланцюг.

Минули, хоч важкі, але романтичні й золоті студентські роки. Померла 1929 року мати й Олена Теліга з чоловіком, закінчивши студії, переїхала до Варшави, куди ще раніше перенеслися батьки. Приходить важка скитальщина. Без праці — без майбутнього. Кругом чужина й ворожість: чого шукаєте у нас? Пощо покинули свою батьківщину? Безвислідне шукання праці, упокорююче випрошування права на перебування.

І невідмінно — березень чи грудень —
Все теж питання й відповідь «на днях».
Все таж потіха — «може якось буде».
Все також в мозок найгостріший цвях.

Нема чим платити за помешкання. Нема за що обідати. Нема ні звідки підтримки, потіхи. І так день за днем, місяць за місяцем. Не помічається пір року, ні погоди. Світ зовнішний майже не існує — хіба як дракон, що вічно переслідує. Але є власний світ, світ своєї родини; є мужня рука друга — чоловіка.

Та ось вже ніч. І на руці — твій дотик.
Ясніє зір, відпочиває слух.
І так безжурно скинуті турботи,
Як з голови мій чорний капелюх.

Чоловік. Родина. Це український світ серед ворожої чужини. Тут живеться своїм життям. Тут б'ється серце й рветься душа до повного світу своєї батьківщини.

І покій наш — це передпокій неба,
І у казки я вірю знов і знов,
Бо в хмарах місяць мов у піні лебідь
Перепливає просто у вікно.

Жорстока дійсність повертає віру в казку. Так хочеться життя казкового. Молодість тягне уяву до Буенос-Айрес, Африки, Марокко! Але душа болить одним, однією мрією, однією тугою за однією казкою, що на ім'я їй — Україна.

«Відпливаймо!» — Беру весло!
«Небезпека!» — Не зложу рук!
Все разом — і добро і зло —
Все удвох — і пісок і бруд!

Все удвох — з чоловіком. І справді їх покій ставав передпокоєм неба, коли на крилах туги, на крилах уяви летіли в країну мрій, якою була для них Україна. Залиті сонцем лани пшениці, розкинуті кубанські станиці, таємничі комиші. Станиця Ахтирська, де отаманом його сивобородий батько. Розстріляні білими чи червоними, але москалями — брати. Його власна втеча перед денікінською мобілізацією в ряди Української армії у Києві. Наступи, відступи, бої. Юнацька школа в Кам'янці Подільському, охорона Головного отамана Симона Петлюри, Овруцька епопея і тиф. Думка ширяє над цими картинами, а уста? Говорять чи мовчать — все одно. І він і вона бачать те саме: важкі змагання, криваву трагедію й найтрагічніший день 21. 11. 1921. — перехід Збруча й дроти таборів інтернованих. Майже тим самим дротом оточені й тепер. Таж сама безвихідність і таж сама віра в майбутнє.

А перед поеткою знов стають образи раненого Києва, казкового лицаря й пробудження любови до пізнаної землі — у хвилину розстання.

Так, разом з чоловіком у спільній любові, у спільній тузі за батьківщиною живе Олена Теліга у своєму світі. Не лише поетка, але й дружина; для неї існує тільки він, у його «скарбницю я складаю скарби, які дає мені моє полудне». І цей світ подружжя, світ любови повстає в ідеальній викінченості в її поезіях, тут виливається глибока життєва філософія на вічну тему — мужчина і жінка.

Її не ваблять витерті фрази про «жіночий рух», про «визволення» жінки, про «рівноправність». У нашу добу це все осягнене. Не цікавить її «вплив» на мужчину, на справжнього мужчину не треба й не можна «впливати»; мужчина має бути міцний, коли його має жінка любити.

Миж ваша пристань — тиха і ясна,
Де кораблями — ваші збиті крила...

Не Лев, а Діва — наш відвічний знак,
Не гнів, а пристрасть — наша вічна сила.

Голос її серця покликав її віддати свою любов Михайлові. Чому? Бо він був справжній муж, вояк і джентельмен. Ромео і патріот. Мрією жінки є бути сопутницею чоловікові. Він її зв'язав зі собою не лише любов'ю, хотів її бачити не лише товаришкою свого особистого життя, але й своїх змагань. І в значній мірі через цього чоловіка стала вона не лише кохаючою дружиною, але й борцем за український ідеал. І як справжня жінка знала, що жінка буде такою, якою її хоче бачити чоловік, якщо цей чоловік стоїть справді високо. Тому й писала вона (в статті «Якими нас прагнете»), що виховання жінки не здійсниться через жіночі організації, а тільки через високі лети чоловіків.

А жінка — «не гнів, а ніжність». Підтримка чоловікові. В кожній боротьбі, в кожнім змаганні чоловік виснажується.

А я поцілунком теплим,
М'ягким, мов дитячий сміх
Згашу полум'яне пекло
В очах і думках твоїх.

Та жінка не лише пристань для відпочинку. Вона не лише сторож домашнього вогнища; вона співборець, що не жаліє дому для вищих цілей.

Що нам щастя солодких звичок
У незмінних обіймах дому, —
Може завтра вже нас відкличе
Канонада грізного грому.

І тоді вона не хоче спокою, тоді вона в чоловікові хоче бачити «блискавок фанатичні очі, а не місяця мрійний спокій». Коли «прийде кликане і ждане», вона збере в дорогу коханого і

Не візьмеш плачу з собою
Я плакать буду пізніш.

Любов не для того, щоб ослаблювала, щоб розніжнювала. Любов, «мов медодайний сік» кріпитиме силу борців.

Ми радістю життя вас напоївши вщерть —
Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

Так з любови до чоловіка народилась у неї повна любов до його ідеалів, і Олена Теліга стала революціонеркою.

«Любов і пристрасть», «ніжність і турботи» — у спокійний час, у час, коли чоловіки не потребують допомоги.

Та ледве з ваших ослабілих рук
Сповзає зброя ворогам під ноги, —

Співає ніжність леґендарний крук,
Жорстокий демон бою й перемоги.
І рвуться пальці, довгі та стрункі
Роздерти звички, як старі котари,
Щоб взяти зброю з вашої руки
І вдарить твердо: там де треба вдарить.

Ось замкнене коло дня і ночі, нерозривна єдність домашнього щастя і готовости змагатись за всі вогнища домашні цілого українського народу. Його велич, славу й державність.

— — — — — — — —

Стале співробітництво у «Вістнику» Дм. Донцова, а врешті особисте знайомство й глибока приязнь з Донцовим розвивають талант Олени Теліги. Як висловився колись Е. Маланюк, в розвитку свого поетичного талану йде вона наперед семимилевими кроками. В тридцятих роках стає вона в ряді найвизначніших представників сучасної української поезії. Стає членом безконкуренційної «Вістниківської квадриги», що складається з таких імен, як О. Ольжич, Е. Маланюк, Л. Мосендз, Ю. Клен, Олена Теліга. Серед поеток — сучасниць вона безконкуренційна, найталановитіша.

Вона стоїть в першому ряді бою за нове обличчя української літератури, як формуючого чинника української революційної духовости. Проблематика її поезій все глибшає. Мистецькі форми все удосконалюються. Ритміка її вірша все урізноманітнюється. Рими стають все вишуканіші. Поетичні образи досягають вершин мистецтва.

Загнана еміґрантськими злиднями в тісну кімнату п'ятого поверху, вона духово й мистецьки підноситься на найвищі вершини. Але не замикається у свойому світі; кипить працею в політичному й суспільному житті українського осередку в Варшаві.

Працює, як учителька, в школі. Бере живу участь в літературному житті. Скрізь кличе, будить, інспірує, захоплює, ширить ідеї українського націоналізму. У своїй молодечості найбільш рветься до молоді. У Варшавській Українській Студентській Громаді вона — сталий, улюблений гість.

Жоден відчит, жодне святкування, концерт чи звичайна дискусія — не відбулися без її активної участи. Студентське середовище любить її й шанує; вона — старший товариш, дорадник, учитель, але й незрівняний учасник вечірок та розривок.

Програми свят, стиль і проблематика культурно-освітньої роботи носять її печать. Підтримує, корегує, заохочує й запалює до ґрунтовности в студіях, до витревалости в праці, піддає теми. Блискучістю свойого духа вказує новий підхід, показує кожну проблему в новому, цікавішому світлі.

Вона й її поезії, хоч у них не знайдете слова Україна, це дороговказ в змаганнях за перемогу української ідеї, без фальшивої патетики майже кожен її вірш вдаряє в патріотичну струну, кличе до готовости боротись.

Та завтра, коли простори
Проріже перша сурма —

— хіба не ясно, що тут мова про архангельську сурму рішаючого бою української нації за «свій дім, свій храм»? «Ми весь час стоїмо на грані невідомих шляхів майбутніх», — хіба це не про тимчасовість нашого стану, де ми чекаємо на останній бій невгаваючого змагатись українського народу?

Вона борець української революції. Вона не боєвик, не розвідчик, не кольпортер, не організатор сталевої сітки українського підпілля. Але вона найгероїчніший боєвик у нападі на духові бастіони ворожого світу. Вона розвідчик проти отрути ворожих ідей. Вона кольпортер наших ідей, що сильніші від гранат і петард. Вона організатор духовости народу, без якої нема ні боротьби, ні перемоги.

Кожен крок у змаганнях України вона стежить і глибоко переживає, Наскок боєвиків ОУН на Городок Ягайлонський та героїзм Біласа й Данилишина — вона відчула всією душею. Назавжди лишається для неї заповітом чин тих, що не жаліли молодого життя, а тільки того, що не можуть для України вмерти. Сама рветься до чину, до організованих рядів, бо відчуває, що гріх не битись, коли інші гинуть.

А тепер наші душі і топчуть і ранять
Ваші кроки останні по зимній землі

— пише у вірші присвяченім героям Городка. Та організована Революція ще не кличе її.

Бомба та стріли Мацейка на вулицях Варшави ще більше зближують її до рядів організованого революційного руху. Працює при допомозі в'язням, гльорифікує революційну українську боротьбу, хоч бачить всі її недотягнення її людей та системи.

Але головною її працею й надалі залишається духова ділянка української революції. Вибухають патарди її поезій, які будять і кличуть поривають і гартують і «тиснуть в серце вогненну печать». А вона все чуйна, чує голос землі, чує «шум незроджених поезій» і бачить несповнені мрії. Вірна змаганням народу, вірна середовищу борців за душу того народу, все шукає тих, що в рішаючу хвилину будуть такі ж вірні, як вона.

ЧОРНА ПЛОЩА.

Бій за українську духовість чим раз більше розпалювався. Український націоналістичний рух щораз більше здобував позиції в цілому українському житті. В духовій ділянці він почав перемагати. Перед вів «Літературно-Науковий Вістник» (згодом «Вістника») Дм. Донцова. Щораз більше появлялось співзвучних органів. Національний фронт щораз більше дужчав і набирав атракційности. Всі чорні сили реакції чулись щораз більше загроженими українською революцією. Большевицька «українізація» не могла запобігти поширенню тихже ідей в підсовєтській Україні. Большевики пробували зпочатку боротись з тим протиставленням культурних сил «радянської» України. Але Україна є тільки одна під якою

окупацією вона не знаходилась би. І так дійшло найперше до «Літературної дискусії», що її вивершив М. Хвильовий своєю тезою: «Геть від Москви — лицем до Европи!» Це большевики здусили. Та джерело українського відродження не висохло. «Літературний Ярмарок», «Вапліте», «Молода Генерація», в Києві й Харкові розбудовували українську духовість так само, як «Вістник» чи «Самостійна Думка» у Львові чи Чернівцях, чи інші середовища. Тоді большевики скинули рукавички й Постишев кріваво розгромив усі осередки культурного життя України. Сотки учених, письменників, критиків і діячів інших родів мистецтва розстріляно, або заслано.

Та цього було мало чорним силам реакції. Треба було задушити джерело, треба було знищити корінь, ядро української духової революції.

Змобілізовано всі сили. Вся преса від права до ліва — виступила з неперебірчивою кампанією проти преси націоналістичної, її ідей та співробітників. Вживано найпідліших засобів. Не вагались вживати й провокації. Створювано нові журнали, що мали називатись теж «націоналістичними», щоб внести замішання, щоб розбити середовище, переманити співробітників. Цим останнім обіцювано золоті гори, а передовсім рекляму і «славу». Коли хтось не погоджувався — його змішувано з болотом.

Олена Теліга — діставала пропозиції, що обіцяли їй все, а не вимагли нічого крім... відступити від середовища в якому діяла. Але Олена Теліга була людиною великої цивільної відваги. А цивільна відвага «це вміти сказати ні, коли від тебе вимагають сказати — так», як це писала потім сама.

На всі пропозиції зійти зі свого шляху боротьби відповідає рішучим і безкомпромісовим — ні! Лишилась вірною собі й свойому середовищу. Тоді почався наступ проти неї.

Певні кола Варшави почали бойкот. Перестали вітатись. Почались наклепи, брехні, насміхи й образи. Хто саме, чому, за що? Того ці «оборонці правди» не відважувались сказати. Але її оточило коло підлоти й ненависти. Сіра товпа карликів, що не відважувались стати з відкритим лицем, бо не мали лиця.

Сірий натовп, похмурий натовп.
І не очі, а темна муть.

Ніякого противника, ніякого бою, лише задуха.

Якжеж душно, і якжеж тісно
В оливяних кліщах облич!

Та найболючіше було те, що серед них були й вчерашні «приятелі», «співтовариші». Вони чули, що пішли на дорогу зради своїх ідеалів. Знали, що вона лишилась на правильній дорозі; тим більша їх ненависть до того, хто не впав, тим завзятіше старались вони Олену Телігу поконати, щоб оправдати свою низькість, щоб упокорити свідка власного свого упадку. Їх засадою було:

Не чіпати лише раба,
А такого цілити в око!

І чула поетка, як

Підгинаються, в'язнуть ноги...
Очі п'ють — безпросвітну тьму...

Але фронт української революції був уже вистарчаюче сильним, щобу підтримати співборця, товаришку.

Мужні пальці — торкнулись рук,
Хиже серце забилось поруч.

Вона знов відчула себе в рядах.

Знову тіло — напнутий лук,
Гостра радість — стрілою вгору!

Знову зродилась віра в недалекий день. Серце сповнилось вірою, що

Олив'яне лице юрби
Згине в сонці і блискавицях —
Тільки вітер нас буде бить
По звитяжних, щасливих лицях!

Ще більше зв'язується зі своїми однодумцями. Ще більше чує потребу офіційного зв'язку з фронтом революції. Хоче бути в системі, де обов'язує закон «всі за одного — один за всіх!», бож завжди її найсолодшою мрією було

Що задля мене хтось зуміє йти
Крізь всі зневаги так, як я умію.

А вона уміла все посвятити для піддержки товариша. Чи це була її шляхотна натура, чи може атавізм тих засад товариськости, що обов'язує кожного піонера в джунґлях голос крови її предків піонерів, де закон побратимства був найвищий.

У ВОГНІ І ВИБУХАХ.

Життя кружляє на вузькій межі
Нових поривів, таємничих кличів.

Так прийшов рік 1938, а з ним події на Карпатській Україні. Горіння вірою у вогненну пробу сил української революції захопило Олену Телігу. Відомо було від початку, що молода Карпатоукраїнська держава скінчиться Крутами. Але було щось святе у тому відродженні Срібної Землі й не можна було тим не захоплюватись. Не можна було зріктися маніфестації перед світом волі й здібностей молодого руху.

Березнева трагедія 1939 року, злочинний цинізм німецького й мадярського імперіялізмів, героїзм вояків Карпатської Січі виповнювали думки Олени Теліги.

Та 1939 рік вагітний був ще більшими подіями, що в свій вир мали потягнути й Олену Телігу, виставити її на найважчу пробу та вкласти на неї корону героя.

Минали місяці в очікуванні на перелом в історії світу. У Варшаві почались цькування українців. Прийшли арешти. Загально збільшилась ворожість. У трамваях чи на вулиці не бракувало ядовитих та погрозливих зауважень в сторону тих, що розмовляли українською мовою. З почуттям вищости над неопанованістю незрілого, фальшивого, перебільшеного та історичного патріотизму дивилась на це Олена Теліга. Ніякої заляканости, ніякої запобігливости, жодного компромісу.

Аж 1. 9. 1939 о п'ятій годині ранку прокинулась Варшава від гуркоту літаків, сальв протилетунської артилерії та вибухів бомб. Війна почалась. Прийшло незнане й таємниче. Прийшов іспит для всіх народів, для кожної одиниці. Небезпека, кожночасне марево смерти, кругом нещастя, кров і рани — вимагали від кожного показати своє справжнє обличчя. Не прикрите більшим чи меншим фальшом конвенансу й фрази.

Бомбардування німецькими літаками Варшави повторювалось на початку щоденно 15—18 разів. Горіло у всіх кінцях. Шпиталі заповнились раненими. Почалась паніка, бо фронт валився. Шостого для війни німці відкрили вже артилерійський вогонь по варшваських вулицях, на яких копались стрілецькі рови й ставились барикади. Олена Теліга показала, що її обличчя було справжнє. Вона й тепер лишилась поеткою і сміливою, відважною, твердою людиною. При тому вона лишалась вірною собі жінкою. Як англійський вояк, що голиться і перед боєм, вона спокійно сходила до брами (бомбосхоронища дім не мав), але не раніше поки спокійно одягнула капелюх. Сухий тріск шрапнелі, чи дим від вибуху гранати, або бомби вона оглядала очима поетки, зауважуючи кольор, форму диму чи велич відблиску. Не боялась нічого. «Це маю нагоду справдити себе, свої нерви. Я тішусь цією пробою. Я знаю, якою я буду, коли покличе мене фронт моєї батьківщини», — казала ввесь час.

Десятого дня коло німецької облоги замкнулось довкола Варшави. І відтепер 17 днів не вмовкав барабанний вогонь усіх родів зброї. Не можна було рушитись. Всі вулиці були закриті барикадами. Кругом горить. Скрізь чути стогін ранених і вміраючих. Блідий жах смерти покрив усі обличчя. Скрізь чулись вибухи гістерії — населення обложеного міста не видержувало нервово. Паніка й гістерія уділювались найспокійнішим людям. Олена Теліга незрівняно затримувала спокій і свою усмішку, якою заспокоювала й підбадьорувала своє оточення. І сила її спокою була така велика, слова потіхи й підбадьорення такі цілющі, що оточення, яке спочатку ставилось вороже до усміхненої українки, почало її благословити, звучи добрим духом дому.

Так прийшов важкий день капітуляції та нової дійсності, де її шляхетність виявилась ще яскравіше.

В перших днях у Варшаві роздавали населенню для пропаґанди хліб і зупу. Голоду ніякого початково не було. Населення могло само собі дати раду. Але люди просто душились коло авт, з яких

німці з погордою кидали шматки хліба. Олена Теліга не могла на таку погань дивитись. «Ви хочете дати заплатити собі тим хлібом за зрабовану вам державу?» — казала полякам, що засоромлено спускали очі. Голосно обурювалась жінками, що вступали в приязні розмови з німецькими вояками. Польща була їй чужа й ворожа, й поляки ніколи не забували того їй пригадувати, але не могла вона, революціонерка дивитись на негідне поступовання. «У 1918 році, коли німці прийшли на Україну ніби як «союзники», але стали господарями, ніколи не дозволилиб мені мама, хоч я була дитиною, випробувати мого знання німецької мови в розмові з окупантом».

Тодішня Варшава — ще не була Варшава із серпня 1944 року. І залишитись в ній поетка не хотіла. Несподівано довідалась, що до Кракова прибув О. Ольжич, член Проводу Організації Українських Націоналістів. Ця вістка остаточно рішила дальшу її долю.

ЗУСТРІЧ ВЕЛИКИХ.

В половині грудня 1939 року в просторій залі каварні «Фенікс» у Кракові з-за столика піднялась висока, худощава постать Олега Кандиби-Ольжича. Він, легко похилений, начеб хотів бути нижчим, з усмішкою ступив кілька кроків наперед, щоб привітати Олену Телігу.

«Дуже радий вас бачити, Пані Олено», — промовив Ольжич, що ніколи не вживав багатьох слів. Охоплюючи одним поглядом всю постать і дивлячись м'ягким, але пронизливим зором в очі, запросив сідати. Олена Теліга, що завжди швидко ставала душею кожного товариства й спрямовувала сміливо розмову на бажані собі рейки та оживляла навіть найсухішого співбесідника, цим разом була трохи змішана. Не знала від чого почати. Не краще почував себе цим разом Ольжич, що завжди точно знав чого хоче від співрозмовника і що має йому сказати.

Вони обидвоє познайомились, коли ще не були нічим, коли ще не мали жадного імени. Тепер зустрілись дві маркантні постаті української духової революції. Так різні ніби й рівночасно так небувало собі близькі й співзвучні.

Розмова поволі нав'язувалась. Обидвоє висловили здивування, що зовсім не пізнають себе зі своїх зустрічей. Тоді Олена Теліга була молодою, дуже живою й цікавою дівчиною, але позбавленою всяких глибших заінтересувань, — Олег Кандиба — соромливим гімназистом, що тільки мовчав і займався акваріюмом. Тепер — вона блискуча поетка й передова постать націоналістичного руху, а він — найвизначніший поет і член Проводу Українських Націоналістів, що мав за собою свіжо перейдений етап Карпатської України.

Та як тоді були вони собі чужі й незрозумілі, так тепер — близькі й тотожні в цілях і намірах.

Слідуючі зустрічі були зовсім інші. Олена Теліга стала членом ОУН і приступила до праці в Культурній ділянці. Не треба було довгих розмов. Вони розумілись, бож віддавна йшли вже спільним шляхом. Тепер тільки закріплено формально те, що віддавна існувало фактично. І потрібне було лише устійнення зовсім конкретних справ.

Олеса Теліга перебрала провідництво мистецького товариства «Зарево». При співпраці покійного маляра В. Дядинюка та інших негайно розгорнула широку працю. Збірались фонди, уділювались допомоги, обговорювались проблеми творчости. Виготовлено матеріяли для літературного збірника. Але реакційні сили і тут кидали колоди під ноги й не завжди вдавалось поконати перешкоди, створені особистими амбіціями та еміґраційною нервовістю.

Найбільшим каменем на всьому лежала рука німецького варвара, що не хотів допустити до розвитку українського культурного життя еміґрації, а ще менше граничних українських земель, які він захопив — Холмщини й Підляшшя. Німецький чобіт допускав лише початкові школи й все те, що могло зробити з його підвладних добрих робочих коней чи волів. Тому діяльність «Зарева» зупинилась на мертвій точці.

Вже тут Олена Теліга пізнала справжню суть «націонал-соціялізму», його варварство, рафінованість, жорстокість і цілі. Бунтувалась проти цього, старалась обійти закони, але було це понад її сили, а починати відкриту боротьбу на чужій території в умовинах німецько-большевицького союзу — українці не могли. Та проте для неї праці вистарчило у тих обставинах, в тих рямцях, де можна було діяти законспіровано. Виклади на вишколах організаційного активу давали їй величезне задоволення.

Вона ніколи не питала про позем і скількість слухачів. Не питала, що скажуть на те, що Олена Теліга, славна письменниця займається викладами кільком слухачам, які її певно не оцінять. Для неї важним було те, що це потрібне. Що це служить українській боротьбі за державність. В цю працю, як і в кожну, за яку бралась, вкладала всю свою душу й темперамент та талант. Блискучий промовець, перенятий тим, що говорить — завжди вміла передати свій запал і віру слухачам. І сталось диво, якого початково не сподівалась ні вона, ні ті, що їй доручали працю: її слухачі розуміли й сприймали те, що вона виклада так, начеб вона говорила їх мовою, а не мовою найвищого позему, начеб вона думала їх категоріями, а не категоріями найвищими. Справді, це не легко говорити до неприготованої авдиторії про проблематику української культури й зміст та методи боротьби в духовій ділянці. Але її віра, її щирість й глибоке відчуття тих проблем спонтанно уділялись слухачам.

Крім того вона дуже багато працювала над укладом матеріялу для виховної праці. Її знання української поезії, її літературний смак, її вичуття потреб і шляхів перевиховання українських мас в дусі національної революції віддавали тут неоцінимі услуги.

Та найбільш улюбленою її працею, була праця над постачанням матеріялу для боротьби ОУН на землях. Дискутування проблем, уставлювання напрямих це те — що її найбільш цікавило. Але не меншу сатисфакцію давала їй нелегальна праця над складанням відозв, летючок, вишкільного матеріялу, Тут чулась вона в своїй стихії. Революційне підпілля, що залишалось підпіллям і на еміґрації, манило її не лише своєю таємничістю. Тут чула вона передовсім серіозність. Чула відданість і конкретність, позбавлену всякого сліду фрази й порожнього теоретизування — так властивих каварняному політиканству. Тут чулась в рядах справжніх вояків

підпілля. Тут панувала діловитість і точність, зумовлена напругою сталої гри зі смертю. І ніхто певно не підходив так діловито, так щиро, так віддано, ніхто не працював так точно й солідно в цій кухні підпольної боротьби на українських землях, як Олена Теліга. Зпочатку недовірливі підпільники з застереженням поставились до елеґантної пані, що знана була всім, як поетка й сальонова дама та ніяк не виглядала на товаришку із законспірованої землянки, що говорить шепотом і старається нічим не впадати в око. Але швидко переконались, що кров від крови воюючої України є Олена Теліга, що вона обов'язковий виконавець, незамінимий товариш і незрівняно помисловий творець нових вартостей. Її не лише почали цінити, але й любити та гордитись нею.

Найбільш гордою була вона сама. Нарешті, дійшла до того, про що здавна мріяла. До передових рядів борців за державність. Це найважніший їх відтинок. Небезпека. Напруженість. Тепер це визначувало спосіб її життя, її розклад дня, її лектуру й думки. Займається студіями підсовєтської дійсности. Студіює літературу, що приходить з большевії. Вивчає звіти про настрої в Україні, в Красній армії. Передумує й передискутовує методи боротьби. Шукає нових шляхів підходу до підсовєтської дійсности. Пропонує зміни в пропаґанді, в постановці програмових питань. Словом, живе українською революційною боротьбою, сама стає вояком у ній, розбудовує її, поширює. Зміцнює.

ДВОПОДІЛ ТАБОРІВ.

В цю атмосферу праці й товариськости, як грім з ясного неба, вдарив розкол ОУН 1940 року. Початкова його стадія, що тривала кілька місяців, проходила в таємниці. Ольжич, що знав про це, був вірний засаді тайни й не інформував та не впливав навіть на найближчих співробітників, хоч часто це могло означати втрату їх бодай на якийсь час. Так ризикувати міг тільки Ольжич, для якого святим був кожен припис Організації.

Зрештою, цих кілька місяців Ольжич перебував в Празі а Олена Теліга стояла в організаційному зв'язку з людьми, з яких частина згодом відійшла від ОУН.

Важкі й болючі, прикрі й упокорюючі були ці дні, тижні, навіть місяці, що потім стали роками й протягають траґедію до сьогодня, загрожуючи майбутньому . . .

Збунтовані напружили всі сили, щоб її переконати в слушності свого поступовання.

Та що більше Олена Теліга придивлялась до своїх співробітників, то слабшав її запал. Але в їх роботі не було нічого нового, чого вони не робили б при керівництві старого Проводу, ані не робили вони нічого краще. Навпаки, не мали вони ким замінити ані Ольжича, ані Сціборського, ані Сеника. Не було нікого, хтоб так (не кажучи вже про краще) міг ставити політичні справи, як Барановський . . .

Починало мучити питання: для цього варто було розбивати когорту ОУН? Відповідь могла бути при чесному розумуванні лише неґативна й Олена Теліга не могла підтримувати бунт, в слушність

якого не могла вірити. Крім того приглянувшись тому середовищу побачила, що нема там людей, які моглиб провадити українські Визвольні змагання й відповідати перед історією за них. Натомість, поглиблює свою приязнь зі Сціборським, зазнайомлюється із Сеником-Грибівським. Подивляє його енергію, ідейність та рішучість в дії, а при тому його людяність і товарискість.

— — — — — — — — — —

Прийшла весна 1941 року, що пахла не лагідністю, а важкою парністю передгрозової ночі.

Днями й ночами греміли вулицями Кракова транспорти війська й воєнного знаряддя, що йшли на схід. Вибуху війни між двома кривавими диктатурами — чекали з дня на день. Олена Теліга чекала в підгорячковому стані, коли два пси зчепляться в смертельному бою. Хоч бій цей ітиме на нашій території, хоч він принесе нам згарища й руїни та безчисленні жертви, але він може принести й упадок, а бодай скривавлення обох потвор; а тим самим послаблення для України їх смертельних кліщів.

Було ясно, що вибух совєтсько-німецької війни вимагатиме від нас швидкої й рішучої дії, щоб в момет замішання, в момент, коли новий наїздник ще не буде закріплений, заняти й розбудувати позиції для дальшої боротьби.

Під знаком підготовки для цього нашого наступу минула весна. Ольжич ні на хвилину не спочивав. Підсумовував сили, розділяв, укладав пляни праці, вишколював людей своєї Референтури. Він жеж мав завдання керувати цілістю роботи Організації на Центральних і Східніх Землях.

Культурна Референтура мала, перейшовши на землі, зв'язатись там з діючими українськими націоналістичними силами й посилити боротьбу за душу народу, за зорганізованість нації до боротьби, за незалежність.

Олена Теліга призначена була спочатку на Львів, а потім на Київ. Жила вона в гарячці чекання на найкращий момент свого життя: на поворот до Києва, до Києва, який була залишила, як місто свого дитинства, а тепер мала прийти до нього, щоб боротись за українськість Столиці України. Поза цією метою нічого її не цікавило. Краків перестав для неї існувати. Тут перебувала лише тілом, її душа була над ланами України, над Святошином і Золотоверхим. Яким знайду його? Як прийме він мене? Що зроблю в ньому? Молилась за свій успіх. Про небезпеку не думала.

ДВА ЕТАПИ.

22. червня 1941 року Молотов висловив своє обурення з приводу того, що Гітлер, з яким Сталін ще недавно збірався ділити світ, напав на Совєтський Союз. Олена Теліга почала збіратись в дорогу на нелегальний перехід кордону; нелегально перейшла до Польщі, нелегально її залишила. Чоловік її ще не міг залишити Кракова — збиралась сама.

Коло Ярослава нелегально перейшла Сян і пішки в другий половині липня була вже у Львові, у Львові, який так дуже любила.

Посовєтський Львів робив жахливе враження; обдертий і обшарпаний, заплюваний і залузаний, посинаний лускою совєтської вобли. Написи в московській або в «галицько-суздальській» мові рясно перетикані свіжими написами «Нур фір Дойтче» («тільки для німців») — так виглядала «квітуча» столиця «квітучої і визволеної» Західньої України. На вулицях маси жінок з молодими обличчями й сивим волоссям, тисячі заплаканих облич — що ще не забули рідних і близьких, розстріляних большевиками. Багато зі свіжими сльозами по вже-арештованих і вже-катованих Ґештапом. Одні «визволителі» — відійшли, другі — прийшли...

А справжні господарі — все жили нелегально, переслідувані, підозрілі; до них належала й Олена Теліга.

Без права на побут, без сталого помешкання, без харчевих карток, без найпотрібнішого одягу чи інших необхідних речей — жила поетка у Львові. Але вона була й революціонеркою: її цікавила лише праця, лише підготовка до завдань, що стояли перед нею в Києві.

На практиці студіює під- і по-совєтську дійсність. Вишукує людей, які прибули в Західню Україну протягом останніх двох років і нав'язує з ними близькі зносини. Шукає найліпшого підходу до їх понять і уявлень. Старається знайти спосіб як затерти різниці, що повстали протягом 20-ти років життя в зовсім інших світах. Все це робить, щоб бути якнайкраще приготованою до своїх завдань у Києві.

У всіх дискусіях на цю тему чи то зі своїми давніми співробітниками, чи з новими знайомими, які мали бути в майбутньому співробітниками, Олена Теліга була проти вживання поняття «підхід». Вона завжди чула в ньому певний присмак штучности, а всяка штучність взагалі була їй абсолютно чужа, тим більше штучність в революційній роботі.

Вона цікавилась процесами й змінами, що зайшли в Україні підчас большевицької окупації, але дискутувати на тему, як маємо підійти ми до цих наших братів вважала зайвим; її тезою було: український націоналізм — це виплив духовости українського народу, ідеї українського націоналізму — це ідеї українського народу. Комусь може бути чуже наше формулювання, але коли є спільна мета, то не є важний підхід; важне те, щоб ми були собою; тоді в спільних змаганнях зіллємось з українським материком.

Все більше і більше людей від'їздило на схід. Німецький окупант виділив Галичину в окремий «дистрикт» й прилучив до польської «Ґенеральної Губернії». Між Україною і Львовом поставлено стережений кордон, але нелегальний перехід кордону був для революціонерів явищем звичайним і це нікого не спиняло. Олена Теліга рвалась в Україну. Навіть ті, що її призначили на виїзд до Києва весь час мали сумніви, чи мають право ризикувати такою незамінимою вартістю. З України вже приходили відомості про звірські злочини т. зв. летючих бригад — Ґештапо, що з міста до міста несли смерть вибираючи в першу чергу українських націоналістів. Крім того підносили голову чорні сили руїни й падали жертви від «братньої», засліпленої, ворогом спровокованої руки. Так в Житомірі 31 серпня 1941 р. згинули два члени Проводу ОУН — незамінимі

постаті української Визвольної боротьби — Омелян Сеник-Грибівський та Микола Сціборський. Тоді сумніви ще збільшились: чи мається право вживати Олену Телігу до «чорної» роботи й наражати її на всі небезпеки прифронтової полоси з воєнним хаосом й терором окупанта?

Лише сама поетка не мала жодних сумнівів; «коли ми, поети, — казала вона, — пишемо про відвагу, твердість, шляхетність посвяти й цими творами запалюємо та шлемо на небезпеки інших, то як можемо ми самі цього не робити? Справжня поезія — це не видумана комбінація, це виплив душі. Якжеж чутимусь я, коли піду проти своєї поезії? Коли я загину, то знатиму й іншим покажу, що жила так, як хотіла й як повинна була жити, коли ж сидітиму в безпечнім запіллі — це буде зрада мене самої!»

Проти цього не було жадного аргументу. Відомість про Житомирську трагедію тільки збільшила її рішучість: «Коли я тепер відтягатиму свій виїзд, то справді хтось зможе подумати, що лякають мене небезпеки, крім того — згинули наші провідники й товариші — треба вдесятеро стільки сил, щоб їх замінити й продовжувати роботу».

Така постава замикала кожному уста; цю жінку можна було у Львові або подивляти, або ненавидіти; сперечатись ніхто не мав відваги; ніхто не осмілювався заперечувати її права здійснювати свої засади й ідеали.

— — — — — — — — — — — — — —

22. вересня 1941 року Олена Теліга була вже в Рівному. Це «місто непривітне між волинських піль» було нераз непеходовим етапом в поході українських визвольних сил на Схід і у відступах на Захід. Тут нераз перебував уряд Української Держави, Директорія, Головний штаб Української армії. Тут під простим вояцьким хрестом спочиває славної пам'яти генерал Василь Тютюнник. З Рівенщиною зв'язана й історія відомої Волинської Дивізії.

Тепер — це був найважніший переходовий пункт у транспорті на схід. Сюдою транспортувались люди, література і все інше. Приємне це місто не було. Тут поселився Командуючий німецькими військами в Україні генерал Кіцінгер. Тут вибрав собі місце осідку кривавий кат України — т. зв. Райхскомісар Кох. Тут містилася централя Ґештапо для України й відома ще з польських часів рівенська в'язниця, яка все щільніше заповнювалась українськими в'язнями, що час-від-часу були розстрілювані більшими чи меншими групами на Білій вулиці — згодом була свідком смерти десятків тисяч українських революціонерів і багатьох невинних жертв німецького терору.

В прозорі дні кривавої осені 1941 року Олена Теліга бачила, як німці гнали полонених з фронту, пристрілюючи немилосердно тих, що не могли далі йти. Тут зібрали німці в таборах понад 50 тисяч виголоджених і виснажених бувших вояків Красної армії — переважно українців. Тут вживали їх до праці при розбиранні румовищ, а смаркаті німчуки зі «Служби Праці» забавлялись стрілянням до них. Тут бачила, як бито селян, що давали полоненим кавалок хліба; затискались зуби й п'ястуки, а серце рвалось до боротьби за

визволення з цієї єгипетської неволі. Який біль стискав її груди, коли бачила українські внутрішні свари; коли бачила, як переслідувані українці дивляться один на другого, як на конкурента. Як гірко було згадувати, що Житомірські жертви впали з братньої руки; а жертвами тими були найпередовіші борці за визволення. Тут, на переходовому пункті, в Рівному було чути, що група засліплених і на неї дивилась, як на конкурента — замість подати руку в боротьбі з жорстоким ворогом. В таких настроях родиться її, болем писана, стаття «Братерство в народі», де вона кричить і кличе до зрозуміння святих законів крови; кличе до братерства братів по крові й до з'єднання в боротьбі за існування проти окупанта, гостро виступає проти тих, що проповідують любов до нації, а не мають любови до членів тієї нації, виступає проти фальшу, проти амбітництва, проти тих, кому бракує цивільної відваги зійти з неправильного шляху, хоч і бачать його неправильність.

Олена Теліга зустрічається з людьми, які переходили через Рівне. Ірлявський, Рогач, Олійник і десятки інших... людей з найрізніших ділянок Організаційної праці відходять по розмові з нею ще більше скріплені, мов би відновлені у своїй вірі в слушність справи, за яку йшли на небезпеки, за яку незабаром знайшли смерть.

ПОВОРОТ.

Це буде так: в осінній день прозорий
Перейдемо ми на свої дороги...

Так писала поетка 1934 року у своїй візії повороту на рідні землі. І дійсно, це був прозорий день 22. жовтня 1941 року, коли Олена Теліга по довгих роках розлуки — знову в'їздила до свого Києва. Дерева київських парків й вулиць стояли в золоті та пурпурі. Передвечірнє сонце золотило верхи церков, з яких вже давно наїздник поздирав золото. Довголітня мрія ставала дійсністю. «У ці хвилинии гострі і щасливі» для неї кожен кущ і кожен камінь був сонцем радости, зголоднілі й спраглі груди пили «своє повітря— тепле та іскристе». На жаль передбачування її справджувались:

Та звідкись сум зловіщий вітер вишле,
Щоб кинуть серце у крижаний протяг:
Усе нове... І до старої вишні
Не вийде мати радісно напроти.

Проїздила знайомим Святошином, але... не було знайомих облич; усі обличчя — сумні й замкнуті, замість радісної батьківщини — почорнілі й похилені Караваївські дачі, як символ загальної опущености. Обшарпана Політехніка, неплеканий парк, де проходили дитячі забави. Усе не так... Усе нове...

І часто серце запалає болем,
А щось гаряче аж за горло стисне,
Коли над рідним, тимже самим полем
Зависне інша, незнайома пісня.

Дійсність була зовсім нова, зумовлена двадцятилітньою совєтською окупацією. «Катюша» й замкнені церкви, замість Хрещатика — вулиця Воровського, або фон Айхгорнштрассе; замість жовто-блакитного — німецький прапор і невідмінне — «Нур фір Дойтче». На вулицях чужа мова, чуже панування в цілому місті, в цілій Україні.

Чекає все: і розпач і образа,
А рідний край нам буде — чужиною,

бож і один і другий окупант старався еміґрацію компромітувати, і немало мав успіху.

Але Олена Теліга повертала до Києва не для заспокоєння змученої душі, не шукала вона тут затишної пристані й надхнень до сентиментальної лірики, вона була приготована на всі несподіванки. Поверталась, щоб включитись в перманентну боротьбу, щоб посилати її, щоб заманіфестувати силу українських національних боєвих сил, доказати, що духова соборність українського народу — це незаперечний факт, щоб дати відчути кожному окупантові невгнутість волі України до своєї незалежности.

Не треба смутку! Зберемось відразу,
Щоб далі йти довогою одною.
Заметемо вогнем любови межі,
Перейдемо у брід глибокі води!
Щоб взяти повно все, що нам належить
І злитись знову зі своїм народом.

Одначе, не замикала поетка очей на небезпеки надто спішного зливання. Знала, що ворожа кислота повиїдала глибокі рани в народньому організмі. Знала й бачила, що новий окупант вже почав організувати нову п'яту колону для боротьби проти українського суверенітету, в першу чергу духового.

Було багато ворожих душ, були глибокі межі; перед революціонеркою стали завдання: боротись з ворогом і засипати межі поставлені ним між братами.

— — — — — — — — — — — — — —

Завданням Культурної праці з рамени Організації в Києві було заманіфестувати в духовій ділянці ідеї українського націоналізму і стати до боротьби з большевицькою та німецькою реакцією. Крім того в загальному наступі національних сил — показати, що націоналізм не лише протилежний большевизмові світ, але й вповні завершений, зі своїм світоглядом, світовідчуванням і своїм підходом до політичних, суспільних і культурних явищ. Крім того необхідним було показати, що Україна — це зовсім не «німецька інтриґа», а реальність, яка бореться за свою незалежність з кожним окупантом. Заманіфестувати ці дві правди було настільки важним, що не можна було оглядатись на жодні жертви, однак «заманіфестувати» — це зовсім не означає якоїсь штучности. Це означає тільки, що українські сили були свідомі, що розгортання нормальної української роботи, українського життя приведе до кривавого зудару з окупантом. Можна було уникати, але не уникнути, того конфлікту, хоч в перший час. Але цілому світові треба було показати укра-

інську суверенність. Треба було захопити позиції і поборювати большевицький світ, який слушно назвав Черчіль «запереченням людської душі», українською позитивною працею.

У Києві закипіло життя; гальмоване різними терорами, воно всеж розквітло в задушливій атмосфері прифронтової полоси. Не дивлячись на голод, неймовірну гостру зиму, саботажі московських аґентів і провокаторів, удари Ґештапо — оживали всі ділянки життя, від початкової школи до банків і підприємств найбільшого маштабу.

Цей період життя Києва був найвиразнішим запереченням всіх малоросійських дефетизмів і ворожої брехні про нас, як народ. Тут завалились всі теорії про нездібність українців до державного життя, про брак інтеліґенції, про нашу анархічність, про брак організанійного хисту, карности, солідарности, національної свідомости і ще там які браки. Українська столиця оживала власними силами. Ані німці, ані москалі не допомагали; навпаки: саботували, гальмували, грабували, намагались скомпромітувати активні елементи перед загалом. Коли це не вдалось — почали нищити.

Певно — труднощів не бракувало, але за кілька тижнів знищене воєнними діями й саботажами місто — мало світло й трамваї, радіо й телефони, наладнане постачання настільки-наскільки німці його не зривали. Пущено в рух школи з високими включно; кабінети й лабораторії Університету та Академії Наук починали працювати науково й для потреб загалу. Поставлено на ноги пресу й пороблено приготування до видавання книг.

Адміністрація міста й області була готова до розв'язання найважчих проблем; в першу чергу до забезпечення населення харчами й паливом. Пізніший голод й холод повстали лише завдяки тому, що німці заборонили організувати українським установам постачання харчів для таборів полонених. Німці Червоний Хрест виарештували, заборонили селянам довозити харчі, в наслідок чого згинуло понад 4 (чотири) мільйони полонених жахливою голодовою смертю.

В Києві починали працювати театри й опера, готувалась до праці й київська кіностудія.

В цілому цьому морі праці столиці України весь час присутні й активні були члени ОУН, чи то як організатори, чи як робітники вростали вони в ґрунт і ставали необхідними; пізніша їх ліквідація потягнула автоматично ліквідацію роботи.

— — — — — — — — — — — — — —

В ділянці культурного життя відповідний Культурний Орґан ОУН дійсно провадив; провідні становища були здобуті членами цього орґану виключно завдяки їх індивідуальностям, талантам, запалові та здібності до праці в тих умовинах, де іншим опускались руки.

Завданням Олени Теліги було не лише пізнати нове середовище, не лише ширити в ньому націоналістичні ідеї, але й на практиці реалізувати настанови свого Орґану; розбудувати українську духовість, боронити її суверенність. Тому Олена Теліга, вибрана Головою Спілки Письменників змісця приступила до праці.

В ділянці літературній застала самі згарища й руїну; майже всі відомі київські письменники були вивезені; лишились переважно самі пересічні, багато сумнівної особистої вартости, та молодняк, що тільки мав стати письменниками. На працю Спілки не було жодних об'єктивних умов; найперше — письменники не мали чого їсти, найгірше було з тими, що перейшли совєтські в'язниці та конц-табори: ті були виснажені, хворі, надшарпані нервово, звертались до Спілки, а ця не мала жодних фондів.

Олена Теліга зорганізувала харчівню при Спілці для допомоги, потрібуючим. Скрізь ходить, домагається, просить, комбінує і кожен дістає якусь піддержку.

Щоб ширше реалізувати свої завдання Олена Теліга починає редагувати літературний тижневик «Літаври». Її редакція стає рівночасно творчим і виховуючим літературно-мистецьким середовищем. Старших ветеранів пера — обмаль. Найбільше товпиться тут молоді. Та з цією молоддю нелегка була справа. Це вже була молодь совєтського виховання. Не всі тут були з молодечим ідеалізмом, чи шуканням взагалі чого будь. Ні, було багато наскрізь проїджених отрутою марксизму й матеріялістичної діялектики. Вони нічого не шукали. Вони з совєтської перейшли в німецьку дійсність і старались в ній улаштуватись.

З літературного боку це були повні бездарності. При письменницькій бранжі (інакше цього не можна назвати — вони були ремісниками в літературі, як слюсар, токар чи швець, але не інженери, не винахідники, не творці) тримались вони, як при легкому заробітку. В Совєтському Союзі письменник і журналіст, як апарати і роботи пропаґанди, були прекрасно платні. Від них вимагають тільки одного: не бути письменником. Не мати своїх поглядів, не шукати нічого, ніякої правди, нічого не творити, а тільки клепати замовлені заклики, похвали, або лайки.

Такого роду була більшість «письменників», що приносили твори до редакції «Літаврів». Більшість з них відразу переорієнтувалась і замінивши відповідні поняття чи імена з совєтських на німецькі — мала готові «твори». З приємною усмішкою вони пропонували це сміття «Літаврам» до друку.

Поминаючи літературну бездарність це було переважно плазування і запобігання ласки у нового пана. Олена Теліга, як редактор, за кожним разом ставилась в критичне положення: відкинути такі «твори», означало мати на себе донос в Ґештапо. Як голова Спілки мусіла виступати проти такої «творчости». За це також ішли доноси в Ґештапо.

Олена Теліга знала своє завдання й його виконувала, не оглядаючись на наслідки. Перше число «Літаврів» принесло її передову статтю — «Нарозстіж вікна», в якій кликала письменників роздерти завіси задуху й припису, стати собою і відчути свою приналежність до народу, який бореться проти неволі. Подлі душі, бездарні плазуни відчули, що це проти них; вони не можуть бути вільними, бо нездібні щось дати зі себе взагалі без припису. Вони всі з підлоти, як німецькі аґенти чи як большевицькі провокатори, щоб знищити українські національні сили німецькими руками, почали акцію підкопування, інсинуації та доносів.

Коло Олени Теліги, «Літаврів» та Спілки Письменників зібралась вже ґрупа письменників з іменем і молоді, що будучи справді українцями — відчували глибоко те, що голосила поетка. Так прийшов поділ на два різні табори; але сили були нерівні — за тьмою реакції стояв гітлерізм і большевизм, за нами — ніхто. Ми були здані на власні сили. Вислід недалекого зудару був наперед ясним, але Олена Теліга ні хвилини не вагалась; «Літаври» число за числом кидали, дов петарди, націоналістичні ідеї. Безперечно культурна ділянка, зокрема «Літаври» це був найповніший вияв ідей українського націоналізму в практиці на землях; і тому культурний орґан ОУН поніс найбільші втрати.

Німці не могли довше терпіти такого браку уваги до їх присутности й їх тенденцій зробити з України свою колонію; атмосфера в цілій Україні згущувалась, а в Києві зокрема. З кінцем листопада німці влаштували криваву масакру в Житомирі; там і в Радомишлі ростріляно було організаторів й багато учасників маніфестації на могилі героїв Базару. В той же час у Києві прийшов арешт, а згодом і розстріл Романа Біди й товаришів. Надходив критичний момент.

В першій половині грудня заарештовано редакцію «Українського Слова» — Івана Рогача, Оршана-Чемеринського, М. Олійника, Яковенка та інших. На їх місіце прийшов безличний раб проф. Штепа. Вступаючи на трон редактора вже «Нового Українського Слова», він заявив, що його не лише завданням, але й метою є «не зробити й не допустити нічого, що моглоб засмутити визволителів». Ґештапо потрібувало пропаґандивних козирів для дурення людей, тому воно радо використало б й Олену Телігу; через Штепу запропоновано їй скоритись. Вона знала, що її чекає, коли відмовиться, але гордо відповіла — «ні!», цим спалила за собою всі мости; «Літаври» перестали виходити. Та не перестали снувати «літавристи», як називали тих, які приняли ідеї голошені «Літаврами»; Олена Теліга залишилась в Києві й всю свою роботу переносить в Спілку Письменників, — на авторських сходинах, в приватних розмовах, далі вияснює, переконує, спрямовує, виправляє, кермує й підбадьорює. Спілка стає в Києві бастіоном переслідуваного націоналізму; все, що українське —гуртується тут, в цьому маленькому царстві Олени Теліги. Це царство, як і цілий Київ можнаб скорше назвати пеклом — без вогню пекельного, але з пекельним холодом і голодом; Олена Теліга живе, мов на Клондайку, — жахливе харчування, в хаті зимно, нема ні води, ні світла; але поетка щоденно точно о 9 годині ранку, акуратно зачісана, елеґантно вбрана, трусячись від холоду з посинілими пальцями, але з привітною й підбадьорюючою усмішкою — в помешканні Спілки на вулиці Трьохсвятительській.

Це був справжній героїзм; і все для того, щоб дотримати слова своїх засад і продовжувати роботу. Тут виявилась постать Олени Теліги у всій її величі; в житті реалізувала свої засади до останнього.

ОСТАННІЙ АКТ.

«Як не цікаво вмирати на старість від хвороби печінки» — казала часто Олена Теліга. «Як велично, що нам не дано тридцятого

року дожить» — писав про покоління борців Ольжич. До цього покоління належала Олена Теліга; належала вона до того покоління, що не тільки гарно жило, але й велично вмірало. І смерть, як останній акорд гарячого життя, як щось велике й таємниче, не могла бути не стилевою.

І в павутинні перехресних барв
Я палко мрію до самого рання,
Щоб Бог зіслав мені найбільший дар:
Гарячу смерть, не зимне умирання.

Життя її ніколи не було спокійне, повільне; вона торіла змаганням за майбутнє, прикрите туманом невідомого.

Бо серед співу неспокійних днів,
Повз таємничі і вабливі двері
Я йду на клич задимлених вогнів —
На наш похмурий і прекрасний беріг.

Колиж зійду на кам'янистий верх
Крізь темні води й полум'яні вежі
Нехай життя хитнеться й відпливе,
Мов корабель у заграві пожежі.

Над рікою подій вона тепер у Києві входила на щораз вищий беріг; кипіла творчою працею формуючи душі, так начеб тепер вибачалась перед Києвом, що колись так далеко була від його болів, турбот і трагедій — начеб хотіла тепер своїй землі надолужити колись пропущене — чула в цьому велике захоплення. А майбутнє лежало покрите хмарами... Та воно її не лякало.

І ось... 9. лютого 1942 року в життєвій мандрівці ступила Олена Теліга на кам'янистий верх... І дійсно, «мов корабель у заграві пожежі» — відійшла від нас... Не вірилось, що це так; вчора, ще сьогодні була вона тут повна життя, уділюючи його іншим...

Того дня Ґештапо арештувало всіх, хто прийшов в помешкання Спілки Письменників, зробивши там перед тим засідку. До години третьої пополудні були всі арештовані; нікому не було вільно вийти — Ґештапо чекало на дальших гостей. Ситуація була більш як поважна; в кожному разі настрій був похоронний, лише Олена Теліга бреніла сміхом, підбадьорювала — казала, що братиме всю відповідальність на себе, тому іншим нема чого боятись. Потім ми довідались, що додержала слова абсолютно — докладно. Голошене нею почуття і обов'язок відповідальности вона виконувала і в обличчі смерти.

По 15-ій годині відвезено усіх, що мали щось спільного з Управою Спілки Письменників до Ґештапо при вул. Короленка 33. Звідти не вийшли вже ніколи: Олена Теліга, інж. Михайло Теліга, Іван Ірлявський, проф. Гупало, ред. Кошик, Василь Кобрин та Ігнатко — два останніх були арештовані раніше.

Чи могла Олена Теліга уникнути арешту? Безперечно могла. Могла після арешту Рогача і товаришів виїхати з Києва. На це

мала б напевно згоду Ольжича. Але вона твердо заявила: «Я вдруге з Києва не виїду». Тим більше не хотіла цього зробити тоді, коли «Нове Українське Слово» Штепи почало цькувати «еміґрантів» і націоналістів. Казала, що не перенесла б, якби хтось міг сказати, що залишила своє становище в небезпеці.

Могла врешті 9 лютого не піти до помешкання Спілки й перейти на котресь з організаційних конспіративних помешкань в Києві. Відомо було, що в суботу 7 лютого в Києві заарештовано кількасот визначних інтеліґентів. Було ясно, що арешти не припиняться на цьому. І напевно не поминуть націоналістів, які були експоновані в суспільній роботі.

Всі остерігали Олену Телігу, щоб вранці 9 лютого 1942 р. не йшла до Спілки. Одначе вона сказала: «На мене чекають люди. Коли я не прийду, — як це буде виглядати?» Хотіла залишитись вірною собі й іти своїм шляхом до кінця. І пішла сказавши півжартом пів поважно: «Коли мене заарештують, і я загину, то знайте, що сповнила свій обов'язок до кінця і скажіть про це іншим».

В один з лютневих ранків 1942 р. на коридорах в'язниці НКВД (там містилось Ґештапо) при вулиці Короленка ч. 33 зчинився рух. Звичайна річ: виводять чорвогу партію на розстріл. В келіях почули крик: «Хто вийде звідси, скажіть всім, що німці розстріляли Михайла Телігу з Кубані». Посипались удари, заступали двері й все стихло. Це був ранок, коли разом з чоловіком героїчно вмерла Олена Теліга, сповнивши свій обов'язок до кінця.

Хоч і як глухі мури в'язниці Ґештапо, але героїзм Олени Теліги проходив через них; вона була впевнена в слушності справи й тому спокійна. В одній з келій знайдено напис: «Тут сиділа і звідти йде на розстріл Олена Теліга». Зверха — Тризуб. Без гарних слів, без окликів і закликів.

«На сірім граніті хоробрі різблять своє мужнє ім'я». І вона була, як граніт, хоч вона ж була й поетка і жінка. Один з ґештапівців, ще перед розстрілом, сказав: «Ні до чого не признається. Щоб відтяжити інших, все бере на себе». Один з катів по розстрілі признався: «Я не бачив ще мужчини, щоб так героїчно вмирав, як ця гарна жінка».

Так пройшла свій кам'янистий шлях крізь сонце втіхи і темінь терпіння Олена Теліга. Як метеор перелетіла крізь життя і згасла лишаючи вічну заграву слави героя.

С. ЛИТВИНЕНКО

ЗУСТРІЧІ З МИХАЙЛОМ ТЕЛІГОЮ.

Було це весною 1919 року. Був прекрасний соняшний день, що пройшов незауважений у тяжкому бою з матросами, а над вечір підтримуваний санітаром я шкутильгав у напрямі недалекого лісу, куди вже не долітали ворожі стрільна.

Здалека видно було під першими деревами лісу невеличку купку людей, а над ними, причеплена до тілячки дерева, повівала біла хоруговка з червоним хрестом.

Це перев'язочний пункт нашого куріня.

За нами і перед нами у томуж напрямі несли, або вели ранених.

Кожний з них радісно вдивлявся у білу хоруговку. Рахував вже відлеглість кроків, бо під цією емблемою віри і милосердя бачив своє спасіння. Вірив, що хоч може і не цілком і не відразу, але зменшаться його терпіння та скаліченим частинам тіла повернеться давня сила й зручність.

І тому самі приспішали ходи, або нетерпляче підганяли санітарів.

Поміж деревами лежать і сидять ранені чекаючи своєї черги. Над одним пораненим похилена військова постать з червоним хрестом на рукаві. Це лікар. Єдиний чоловік на цілу громаду, до якого зійшлись усі з своїми болями і стражданнями.

Лише один він та два вже літні санітари. Як же він один усім допоможе?

В цей момент лікар швидко встає і підходить до другого раненого і тоді я побачив його обличчя. Боже, та цеж хлопчик. Не більше 19 літ. І у його руках доля оцих десятків тяжко і легче покалічених людей? Неможливо!

Бідні ми! І на саму цю думку, рана з подвійною силою заболіла. Знесилений присів на землю та критично приглядався праці того «молокососа». А, він кидався дослівно від хворого до хворого, м'яким, сливе жіночим, а водночас рішучим, недопускаючим сумніву, голосом, кидав короткі накази хворим і санітарам.

Блискавичними рухами щось робив, після чого хворі переставали стогнати і кидався далі. Не довше, як по півгодині моя скептична усмішка зникла, а перемінилась у подив, а по зробленню його тонкими ніжними пальцями мені перев'язки, я вже був ним захоплений.

— Хто це такий, питаються врешті вже вільного санітара? — Та, це вчора увечорі прислали нам зі штабу «хвершала». Теліга Михайло зветься. —

Тимчасом бій пригасав.

Начас наспіла допомога відкинула матросів далеко на схід.

Моя частина, яку я відшукав, відійшла в резерв, і розташувалась під лісом недалеко перев'язочного пункту. Сонце вже зайшло, а йому на зміну виплив ясний місяць, неначе продовжуючи день. Щось тягло мене на «пункт». Хотілось ще раз сьогодня побачити молодого фельдшера. Пішов.

Недалеко від брезентового санітарного шатра на тлі зануреного у тінях лісу, облита ясним місячним сяйвом, незабутня картина: Довкола грубого пня у мальовничих позах, лежать та сидять козаки: дехто скинув шапку, і місяць вилискує на голених головах, кидаючи тінь на обличчя від пишних «оселедців». Інший розкинувся горілиць і пильно вдивляється в небо, неначе зорі рахує, а знову, деякі похилили голови на схрещені долоні, сперті на цівках рушниць. На пеньку сидить молодий юнак.

На колінах сперта бандура.

Кругом ідеальна тиша, в яку вкрадаються лагідні скарги бандури і ніжний ліричний тенор, що співає думу про Байду.

Пальці ритмічними рухами посуваються по струнах. Юне, гарне обличчя з чуприною по козацьки підстриженою, підняте легко вгору, осяяне місячним світлом, видається нереальне, просто надприродне.

Задивлені в далечінь сірі очі, як би бачили все те, що кажуть слова думи.

А кажуть вони про лицарів козачої доби, про велич й потугу козачого духа, про безмежну любов до батьківщини, про глибоке почуття лицарскости та слушности козачих змагань за волю.

Звуки пісні далеко не розходяться, бо гурт слухачів поквапно ловить їх серцем і душею ховає десь глибоко і далі не пускає.

Це молодий фельдшер Михайло Теліга старими думами будив до чину дітей українського відродження.

Майже три місяці Теліга був при нашій частині і за цей час своєю ніжною, лагідною вдачею, веселими влучними дотепами, сердечним піклуванням раненими, а до того великою відвагою в боях полонив серця усеї нашої частини без винятку, а я особисто мав щастя стати його побратимом. Вир війни розлучав нас і знов знаходив, аж з кінцем 1920 р. розійшлися наші шляхи на довше.

II.

По двох роках сидження у польських таборах інтернованих та блукання по західній Галичині — кинула мене доля у місто Новий Санч на Лемківщині. Мешкав я на «голубятнику», тобто у кімнатці на горищі будинку моїх щирих знайомих П-ва Филиповичів, та готувався до вступних іспитів до Краківської Академії Мистецтв. Котрогось літнього дня невеличким товариством знайомих поїхали до недалекого курорту Криниця. Коли виходили з двірця у Криниці кинулась нам у вічі досить велика жовта афіша ,але ніхто її якось не прочитав і пішли далі. У самому курорті замаяла більша кількість цих жовтих афіш, аж хтось з товариства приглянувся їй ближче і аж у долоні ляснув: «Панство! у Криницькому кургавзі

концерт укр. бандуриста». Мені щось в серці тьохнуло. Підступаю ближче і читаю, очам не вірячи. Дійсно концерт укр. бандуриста Михайла Теліги і то... сьогодні.

Моє здивування і захоплення було несамовите. Бож і дійсно приїхати вперше до Криниці, щоб потрапити якраз на концерт Михайла!

Зразуж кинулись ми до каси кургавзу. Набули квитки, і там довідався я, що Михайло мешкає таки в кургавзі, але кудись пішов, бо ключ був у порт'єра. Решта дня присвячена була на ловлення у найнеможливіших закутинах курорту Михайла, та на вічному забіганню до порт'єра — чи ще не вернувся додому.

Врешті пів години перед концертом Михайло з'явився. Обійманню, вигукам та обопільному плесканню себе по плечах та колінах, в часі коли він передягався у дуже гарний стилевий стрій, не було кінця і лише 3-тій дзвінок, що кликав його на сцену, розділив нас. Концерт був імпозантний. У великій, дуже гарній салі Кургавзу не було ні одного порожнього крісла. Слухачі, серед яких українців з Криниці та околиці було яких 20%, решта поляки, вітали бандуриста однодушно дуже прихильно. Неодну думу доводилось виконувати йому по два, а то й три рази, а при кінці програми прямо не дозволяли зійти йому зі сцени, домагаючись ще й ще. Звідкілясь появилася маса квітів, якими дослівно закидали Михайла. Тай не дурно. Грав і співав Михайло прекрасно. За ці останні роки, що ми не бачились, технікою гри та багатством репертуару пішов він дуже вперед. Голос скріпився, змужнів, хоч і залишився той питоменний йому ніжний ліричний тембр. Ну, тай сама постать. Стрункий, вище середнього росту, з гарним, ніжним обличчям і прекрасними руками, вбраний у ефектовний народній одяг, робили своє, а зокрема жіночі серця танули.

Одним словом, успіх був так великий, що управа Кургавзу зразу ж по концерті просила Михайла лишитись на завтра, сама відсуваючи якусь імпрезу, призначену на завтра, на пізніше, аби лише Михайло залишився.

Михайло Теліга згодився, і на другий день відбувся знов концерт з таким же успіхом, як і попереднього.

Ясна справа, що до Санча я того вечора не навідався, а залишився з Михайлом і разом з групою місцевих українців, до півночі, бенкетуючи на його честь у ресторані того ж Кургавзу, а потім майже до рана проговорили, згадуючи давнину та міркуючи за сучасне.

Тоді ж я довідався, що Михайло робить заходи виїхати до Подєбрадської Академії, що чекає лише документів на виїзд, які мають бути десь за місяць; зараз є вільний і тому постановили ми, що по завтрішнім концерті їдемо до мене, до Санча, бодай на пару день.

Дістали у добрих людей ще одно ліжко і на моїм «голубнику» зробилось гамірно та весело.

Три перші вечори ми з хати не виходили, бо не хотілося нікуди йти. Ми самі собі вистарчали. Були прекрасні місячні вечори. Михайло сідав під вікном, а я лягав на ліжко, слухав і вдивлявся у його постать осяяну місячним сяєвом, так як тоді, коли його вперше побачив.

Глибоко в душу впивались звуки бандури і співу, а думками віталось далеко, під Київ і ще далі.

Прекрасні три вечори наповнені смутком радісних спогадів. Ці три вечори найбільш лишилися мені в пам'яті, бо вони були лише наші. Тільки його й мої. Що не передумалось за тих небагато годин?! Скільки плянів, проєктів на наше дальше, національне і наше особисте, зокрема! Розум пхав його у Подєбради, мене у Краків, а серця обох нас тягнули на батьківщину. Чекали війни, здобуття назавжди Золотоверхої Столиці, а навіть в'їзду разом у його кохану Кубань, яку він не бачив інакше, як лише в Україні, створення сильної Української Армії, в якій ми бачили себе обох і творча, наполеглива праця над зміцненням, закріпленням своєї Державности. Свого особистого життя в Україні поза військом — в перші роки ми не уявляли. Воно мало початись вже аж тоді, коли Українська Самостійна Держава, всіми визнана, із могучою мілітарною силою стане на власних ногах. Аж тоді йому ввижався медичний факультет київського Університету, а мені Київська Академія Мистецтв.

Так минули нам три дні... Та надалі залишитися на самоті не дали нам люди. Михайлове інкоґніто виявилось і треба було його впровадити в доми усіх моїх знайомих українців.

І щоденно над вечір можна було бачити на вулицях Нового Санча двох юнаків, у одного з яких, на рамені, через плече висів якийсь дивної форми великий предмет у сірому футералі. Це Михайло у моєму супроводі ішов співати лемкам пісень та дум з далеких українських степів.

За час побуту Михайла у Санчі, здається двічі виїздили ми з ним на концерти до лемківських сіл Лабови та Нової Весі. Тоді вперше лемки побачили український народній струмент, про який майже ніхто з них не чув.

Враження з цих концертів було величезне. Треба сказати, що слова Україна, Українці, Українське, які раз-у-раз лунали в Михайлових думах були ще тоді на Лемківщині, не тільки не популярні, а навіть ворожі в очах лемка, це були синоніми зради всього «руського». Про це все Теліга був попереджений, однак мимо того, враження на селян було таке сильне, що коли під кінець першої частини концерту Михайло проспівав думу про Зруйновання Січі, де зокрема підкреслив слова «а московська вся старшина церкву грабувати» — то половина залі ридала повним голосом. Коли ж на закінчення усього концерту проспівав думу про Головного Отамана Симона Петлюру, де теж ясно сказано про боротьбу з московською комуною, то заля гриміла від оплесків та вигуків захоплення. А коли після концерту пішли на «клебанію» на вечерю та наніч, то за нами йшов цілий гурт селян, який розсівся на широкій веранді приходства, чекав, аж ми повечеряєм, бо «пан-господин» ще по вечері «щось нам заграють». І Михайло дійсно грав найбільш патріотичних наших дум, даючи короткі пояснення до кожної з них. Цей нереклямований концерт трівав довше, як той попередній, бо десь до 12 години ночі, а слухачами було ціле село, дослівно ціле село. По-одному, по-двох, маленькими групками сходились, залягли широким півколом цілий травник довкола ґанку.

Темно на дворі цілком. Лише з одного вікна плебаній падає сніп світла на пару облич, що сиділи ближче. Решти цілком не видно, а тиша така, що враження повного безлюддя. Лише врядигоди спалахне в одному то другому місці вогник потягненої цигарки, інколи вирветься чийсь схлип, або зітхання.

А Михайло грав. Але як грав? Як співав?

Багато разів перед тим, багато разів і після того доводилось чути мені від його ці самі думи, але такого виконання ні у нього, ні у іншого кобзаря мені вже не довелось чути і ледве чи почую коли. То не співав кобзар, то співав пророк.

То Мойсей, що кликав до свого народу. Він гремів, він плакав, він просив. А це все разом робило могутнє враження. Воно йшло глибоко в серця, могутньою силою поширювалось у найглибші кутики душі і випірало десятиліттями штучно плекані москофільські доктрини, наполегливо вкладені туди за московські червінці ріжними прихвостнями.

Наскільки сильне враження було від цього вечора, хай буде факт, що двадцять років пізніше, ідучи на другу еміґрацію, довелось дені коротко жити в селі Лабова. Тай по 20-ти роках, ті, що були у 1923 році ще підлітками, чи вже поважними господарями, а тепер з молодих — дорослими, а з дорослих — цілком старими людьми, все вже тепер свідомі українські патріоти, пізнаючи мене з тих часів, нераз питалися, «де той пан бандурист, що так файно співав, та грав, що з ним є?», а довідавшись про траґічну його долю, тяжко зітхали та стискували уста. І так було скрізь, де появлявся Теліга. Чи то на офіційних концертах, чи то у вужчому гурті знайомих, відразу зєднував він собі серця людей і будив почуття вдячности за зворушення кращих струн людської душі.

Було багато веселих, безжурних хвилин в час його побуту у Новому Санчі, бо його весела і м'яка вдача та гарний репертуар сміховинок і жартівливих пісень до бандури, а до того 23 роки життя та молодеча фантазія розливали радість довкола.

І його усі любили, ну а жінки, звичайно, зокрема.

Пригадую один з дуже приємних днів, коли ми обидва вперше приймали на своїм голуб'ятнику велику кількість (до двадцяти осіб) визначних українських громадян Н. Санча.

А сталось це так. Котрогось вечора на вечері у панства Дзеровичів згорились ми про полтавські страви і зійшли, звичайно, і на полтавський борщ. Я похвалився, що пару днів тому одержав від своєї мами докладний рецепт, як робити полтавський борщ, що рецепту ми вчора випробували і проба вдалась. Спровоковані скептичними зауваженнями господаря дому щодо якости того борщу, ми палко боронилися, а врешті запропонували покоштувати. Усі погодились і внаслідок того, за два чи три дні були запрошені усі наші ближчі знайомі на пробу борщу. Ще з попереднього дня були приготовані усі потрібні складові частини, принесено здоровенного баняка, позичений посуд, стільці... і точно о другій годині пополудні на велике здивовання сусідів-поляків, наші деревляні й доволі круті сходи на наш голубник зостогнали й заскрипіли під ногами не одного, таки доволі літнього й солідного ваги гостя. Як зви-

чайно, першував бувший посол до австрійського сойму, директор банку п. Яворський, за ним панство Филиповичі, Дзеровичі і другі. Чистими простиралами (обрусів ми не мали) прикриті столи, обіцюючі ріжної форми та поємности чарки з розкиненими поміж ними квітами, та веселі й горді обличчя молодих господарів веселили гостей. Тріюмфально внесений був з кухні згаданий баняк з борщем і «пир» почався. Враження було колосальне, а для нас і не без користи, бо від того дня починаючи, двічі, або й трічі на тиждень, діставали ми запрошення від тих чи інших знайомих на проби полтавського борщу. Почались «соцзмагання» поміж панями за якість цієї національної страви, що й позначилось на нашому зовнішному вигляді, закругленням форм.

В борщевому шалі минуло більше місяця, коли нарешті нам треба було роз'їхатись.

Телізі до Праги, мені до Кракова.

III.

Десь 1931—32 року довідався я, що Теліга одружився та переїхав на сталий побут до Варшави, а пів року пізніше приїхавши до Львова, відвідав з дружиною і мою хату. Михайло за цих 10 років майже не змінився. Так само по-давньому стрункий, веселий і дбайливо вбраний. Лише в очах якби якесь нове світло. Зокрема тоді, коли дивився на свою гарну, дуже жіночу, дружину. Я розумів це світло. Воно йшло від серця і гордости посідача скарбу. Дійсно, пані Олена з першого погляду робила дуже сильне враження, а по довшій розмові полонила своїм щирим сміхом, влучним дотепом, блискавичними думками і ще чимсь, чому тяжко було найти окреслення.

Аж пізніші роки, познайомившись ближче з нею особисто, зрозумів я — **це ніжність у силі.** Парадокс, здається, але це так дійсно було. До початків другої світової війни нераз приїздив Теліга до Львова, жив у мене по пару днів і за кожним разом, як і раніше, головною темою, що турбувала його, це були наші українські проблеми.

Він цікавився абсолютно всіми проявами українського життя. Бачив усі наші браки, усі слабості і щиро болів ними. Своє особисте життя уважав за щось тимчасове, переходове, скеровуючи все у майбутнє, а його бачив тільки у визволеній батьківщині.

А визволення батьківщини — тільки як наслідок війни.

І аж 1941 рік, в червні, здавалось, довгожданний момент настав. Почалася друга світова війна.

Німецька армія швидко насувалася землями України на Схід. Ще під столицею України йшли бої, а вже Олена і Михайло Теліги перебрались до Львова і шукали можливостей нелегально дістатись на Правобережжя. Були у Львові коротко, а за пару днів по зайнятті Київа німцями — були вже там і пірнули у вир його життя, на яке чекали двадцять років. З кінцем листопада 1941 року відшукав я Телігів на вул. Великій Кудрявській у редакції «Літаврів».

ОЛЕНА ТЕЛІГА

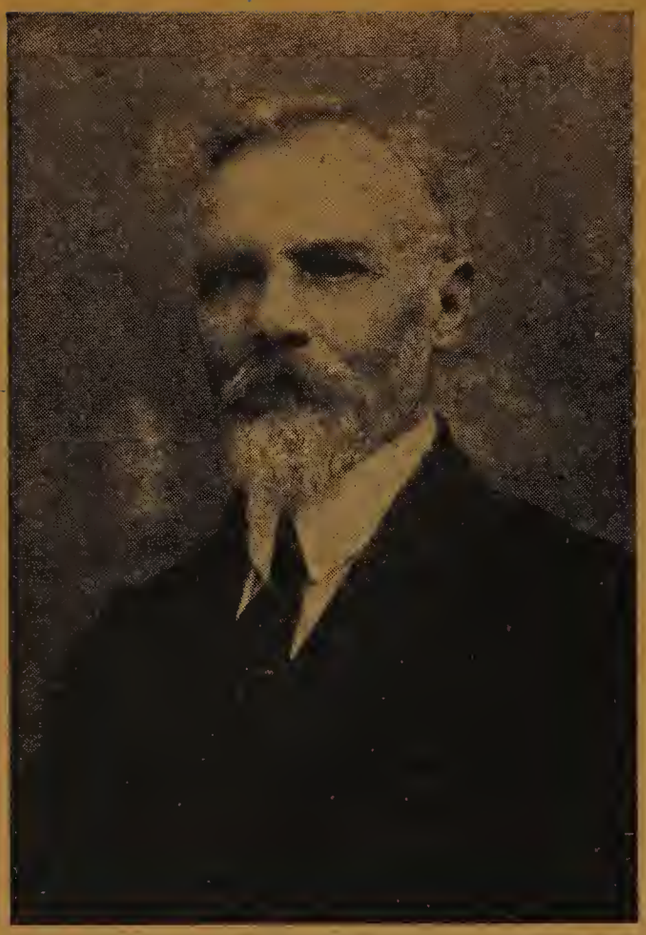

Проф. Шовгенів — батько О. Теліги (перед початком війни 1939 р.)

Мама Олени Теліги (1916 р.)

Батько Михайла Теліги — отаман стан. Ахтирська на Кубані 1906 р.

Мама Михайла Теліги (1906 р.)

Михайло Теліга в студенські роки.

Олена Теліга 1933/34 р. („. . . Все також набік чорний капелюх . . .“)

Михайло Теліга в старшинському однострої (роки Визв. Змагань).

Михайло Теліга в домі С. Литвиненка. Сидить зліва на право: 1) Ю. Липа, 2) М. Теліга, 3) В. Дядинюк (під стіною), 4) С. Литвиненко, 5) пані Литвиненко, 6) пані Н.

Олена Теліга з чоловіком в Кракові 1941 р. перед виїздом до Львова.

Олена Теліга й Дмитро Донцов у Ворохті 1935 р.—

Олена Теліга між укр. студентами Варшави і Познаня на студ. вечірці в карнавалі 1938 року.

Олена Теліга і Улас Самчук після переходу Сяну 1941 р. між дівчатами дому, в якому відпочивали.

Олена Теліга і Оршан-Чемеринський у Львові 1941 р.

Олена Теліга в 1939 р.

Плякат в Коріґені 1940 р.

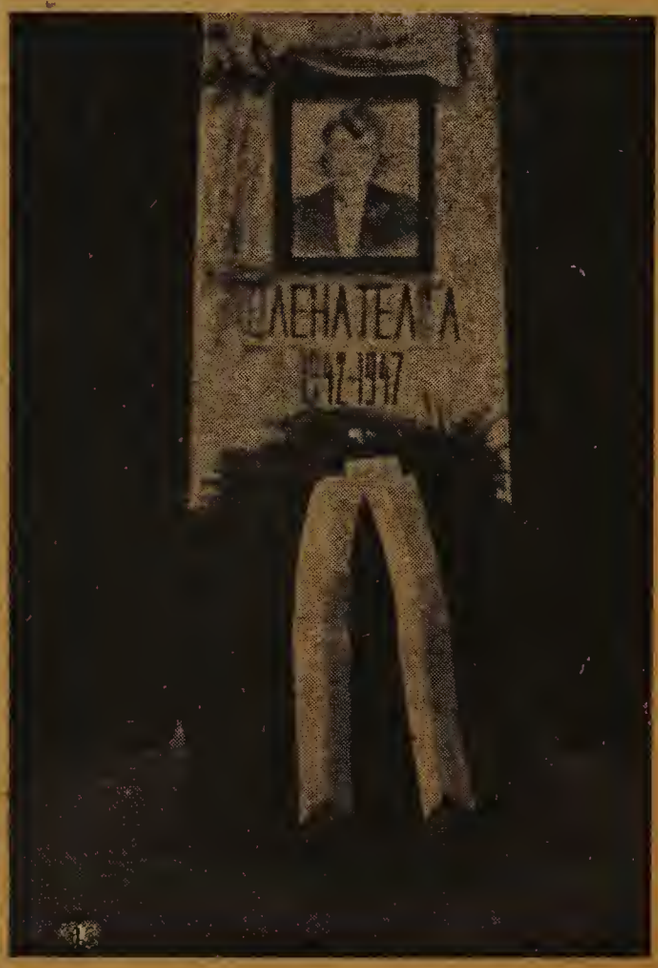

Декорація сцени з Академії.

ЗМІСТ

Від впорядчика 5

I. ПОЕЗІЇ

Радість 9
Я руці, що била 10
Літо 11
Поворот 12
Сьогодні кожний крок 13
Моя душа 14
Мужчинам 15
Сучасникам 16
Вечірня пісня 17
Чоловікові 18
Життя 19
Лист 20
Безсмертне 22
Неповторне свято 23
Вірність 24
Без назви 25
Подорожній 26
Відповідь 28
П'ятий поверх 29
Чужа весна 31
Розцвітають кущі 32
Танґо 33
Козачок 34
Соняшний спогад 35
Ніч була 36
Чорна площа 37
Махнуть рукою 39
Напередодні 40
Усе — лише не це 41
П'ятнадцята осінь 42
Гострі очі 44
1933—1939 45
Засудженим 46

II. ПРОЗА

Або — або 49
Якими нас прагнете? 56
Сліпа вулиця 69
З нових книжок 78
До проблеми стилю 81
Партачі життя 84
Книжка — духова зброя 101
Вступне слово на академію в честь І. Мазепи 104
Відозва ОУН 110
Братерство в народі 114
Прапори духа 117
Останній лист 120

III. БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІЯЛИ

К. Гридень — Олега Теліга (1907—1942) 125
О. Жданович — На зов Києва 139
С. Литвиненко — Зустріч з Михайлом Телігою 172

IV. СВІТЛИНИ

УКРАЇНСЬКИЙ
№ 2420
МУЗЕЙ-АРХІВ